

55983

55983/1762

1983/1 HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFront FOLYÓIRATA

XI. Évfolyam

1983 JUN 17

*A X. Honismereti Akadémia résztvevői
a Nyíregyháza-Sóstó-i Múzeumfaluban. 1982. VII. 15.*

*A faültetés ünnepélyes pillanatai. Nyíregyháza, 1982. VII. 13.
(Geszler Ödön felvételei)*

A HONISMERET 1983. ÉV XI. ÉVFOLYAMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

Balogh Sándor: Népi demokráciánk kezdetei 4/3
Dr. Gerelyes Ede: A Budapesti Honismereti és Helytörténeti Munkabizottság és a kerületi bizottságok tevékenysége (1976–1981) 1/9
Dr. Kanyar József: Honismeret és közművelődés 3/6
Kállai Gyula: Emlékeztető évfordulók 3/3
Kovács Gergelyné: Természetvédelem és honismeret 2/3
Dr. Morvay Péter: A X. Országos Honismereti Akadémia 1/3
Tárkány Szűcs Ernő: Évszázados falutörvényeink 5/3
Timaffy László: A pávakörök közművelődési tevékenysége 5/6

ÉVFORDULÓK

Gerle János: Kós Károly Csaba utcai háza 6/5
G(erle) J(ános): Kós Károlyra emlékezünk 6/3
Dr. Gerse János: Emlékezés Kiss János altábornagyra 3/22
Halász Péter: Kós Károly Kalendárium az 1983. évre 6/10
Dr. Hegedűs Sándor: Emlékezés két kommunista mártírra 6/14
Imre Erzsébet: Kilencvenéves a Csepeli Vas és Fém-művek 2/17
ifj. Kálmán Gyula: 175 éve született Knezić Károly tábornok 4/7
Dr. Kovássy Zoltán: A dolhai csata emléke 5/12
Kókay György: Görög Demeter 6/11
Kósa László: Az al-dunai székely telepítés 5/15
Közsegfalvi Ferenc: Hódmezővásárhelyi évfordulók 4/8
Laszkarátné Ács Anna: Száz éve alakult a Moson megyei Történelmi és Régészeti Egylet 2/21
Dr. Pásztori Emil: Százéves a széphalmi Kazinczy Ferenc Emlékmúzeum 2/24
Dr. Polgárdy Géza: Látogatás a Kós Károly Úttörő-csapatnál 6/8
Sas Péter: Plakett Kós Károlyról 6/6
Sólyom László: Emlékezés Komlós Aladárra 2/25
Szabó László: Szentgotthárd 800 éves 5/11
Szerássy Árpád: Tarczy Lajosra emlékezünk 1/33
Dr. Timaffy László: 175 éves a győri Kisalföldi Gépgyár 6/16
Vértes O. András: Hetvenöt éve született Hegedűs Lajos 5/17

V. Molnár László: Martinuzzi Fráter György 1/29
Vörösmarty Géza: Gaal György, a magyar népmesék lelkes gyűjtője 2/20

HAGYOMÁNY

Aszalós Sándor: Széchenyi nemzeteszméje 1/39
Beke György: „Irodalmi házak” Nagybányán 3/38
Dr. Bencze Géza: Egy falusi asszony naplója Budapest felszabadulásáról 2/35
Beke György: Rákóczi-levelek Máramaroszigeten 6/22
Dr. Csonkaréti Károly: A hadihajók matuzsáleme 1/43
Fodor István: Bolgárok a honfoglalás-kori Magyarországon 5/19
Halász Imre: Zalaegerszeg legelső írásos említése 3/28
Hegyi József: Pataki diákvilág a régi századokban 5/28
Dr. Hőgye István: Arany János 1872-ből való levele Zemplén vármegyéhez 3/29
Karacs Zsigmond: Az első magyar vasútépítő hadosztály katonája voltam 5/36
Katona Imre: Az első köztéri Széchenyi-szobor 3/30
ifj. Kálmán Gyula: Sebesy Kálmán nemzetőr kapitány emlékezete 2/33
Kálnoki Kis Tamás: Egy nevezetes sajtóper története és a politikus Orbán Balázs 4/14
Kovács Tibor: Az újabb hazai régészeti feltárásokról I. 6/18
Kriston Vizi József: Adalékok a Heves megyei egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vizsgálatához 3/32
Molnár Imre: A magyar színjátszás történetéből 2/32
Pintér István: Demokratikus ifjúsági mozgalmak az 1940-es évek első felében 3/34
Sebestyén József: Gondolatok a „székely kapuról” egy kapukiállítás kapcsán 2/28
T. Ágoston László: Három ismeretlen Lenkey-levél 5/31
Tóth István: Kecskeméti tűzvészek 4/12
Virágh Józsefné: Az első pécsi egyetem 1/41
Zalabai Zsigmond: Az Ipoli Pásztor falu peilikánja 5/24

VÁLTOZÓ HAZÁNK

- Balogh András:* Pest-Buda egykori és mai parkjairól 5/41
Dr. Süli-Zakar István: A bodrogközi falvak jelene és jövője 3/25

BESZÉLGETÉS

- Bosnyák Sándor:* Képzőművészet – paraszti hagyomány. Beszélgetés Németh Lajos egyetemi tanárral 4/18
Deregán Gábor: Műemlékvédelem, önvédelem. Beszélgetés Zádor Mihály egyetemi tanárral 5/52
Kontra Ferenc: A Drávaszög népelete. Beszélgetés az Ortutay-díjas Lábadi Károlyval 4/20
Vörösmarty Géza: „Egy egész életre eljegyeztem magam a madártani kutatással”. Beszélgetés Radeczky Jenővel 2/40
Zika Klára: Az ecsettel megörökített szülőföld. Beszélgetés Gámenczy Zoltán erdélyi festőművésszel 1/45

TÁRLAT

- Benkő Imre:* Külfejtés, Gyöngyös-Visonta 3/40
38 esztendő és mai képek Budapestről 2/38
M(orvay) P(éter): Falusi képes krónika 1/37
Sági István: Budapest parkjai 5/45

TERMÉS

- Bánkiné Molnár Erzsébet:* Hátországi levelek az 1788–1789. évi török háborúról 6/27
Böszörményi István: A Mátyusföld népi építészetéről 1/50
Dobay Pál: Régi erdei mesterségek a Pilisben 3/52
D. Varga László: Halászat az Ung-vidéki Szirénfalván és Csicszerben 3/47
Györgyi Gézané Zámor Magda: Türr István a visegrádi várért 4/28
Hídvégi Lajos: Az 1514-es parasztháború előzményei Cegléden 6/24
Hídvégi Lajos: Az igazi Bogár Imre 2/47
Jakus Lajos: Hat város kezessége a koppányi Ali bég sarcáért 4/22
Dr. Kálmán Attila: A tatai temetők művelődéstörténeti emlékei 4/24
Dr. Kerékyártó Imréné: Erd a török hódoltság idején 2/42
Kerékyártó Mihály: Az ózdi gyári dudu története 4/29
Dr. Kovács András: A Baranya megyei Rékavár 5/47
Kósa-Szánthó Vilma: A faluközösség önkormányzata 1/47
Lakner Zoltán: Imádság és krónika 2/50
Lapu Istvánné: Dinnyetermesztés Zsámbokon 6/29
Lázár Katalin: Népdalok a Galga-vidéken 3/44

- Liszka József:* Fejfák és lábfaák a gömri Felsővályon 3/50
Polner Zoltán: Orvoslás és folklór 3/48
Rásky Tibor: A balatonmagyaródi tragédia 1/54
Rácz Sándor: A makói hagyma útja Gömörbe és Gömörben 4/30
Soóky László: Emlékezés Katona Mihályra, a magyar földrajztudomány megalapítójára 5/49
Stróbel Árpád: A baji hordók 5/50
Szabó Mária: Locsolásminták Szegvárról 4/31
Vámbéri Gusztáv: A rákospalotai bíró emlékei a XIX. századból 3/42
Dr. Virágh Józsefné: A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem megalakulásának történetéhez 6/23

KRÓNIKA

- Albert István:* Három csángó népművész halálára 5/63
Bakonyi Tibor: Honismeret az olvasótáborban 4/23
Balassa Iván: A nemzeti kultúra ápolója. Ujszászy Kálmán 80 éves 4/39
Balogh Lajos: Végh József 70 éves 1/28
Dr. B. Szatmári Sarolta: A IX. Komárom megyei honismereti szemlérről 2/9
Dr. B. Szatmári Sarolta: A X. Komárom megyei Honismereti Táborról 6/42
Basa Ildikó: Egy falukutató speciális kollégiumról 6/45
Bodor Ferenc: Debreczeni László nyolcvanéves 6/48
Czinegéné Károly Anna: Néphagyományra nevelés a kecskeméti Jászóházban 6/35
Dr. Csizsár Károly: Vas megye földrajzi neveinek összegyűjtéséről 5/58
Csorna Béla: A zuglói helytörténeti hangtár 6/41
D. Varga László: A „Tavaszi szél...” Nagykaposon 4/36
Fodor István: Huszadik évében a jászákohalmi honismereti szakkör 2/10
Gállos Orsolya: A Pácsvári Várbarát Kör 5/61
Hajdú D. Dénes: Fából faragott balladák. Szervátiusz Jenő köszöntése 4/37
Halász Péter: Egy pedagógus, aki nem dobja vissza a maltert... 6/44
Halász Péter: Szarvas Gábor-ünnepségek a Vajdaságban 3/12
Halász Péter: A szomszédos országokban folyó magyar néprajzi kutatásokról 1/22
Hamar Imre: A badacsonytomaji helytörténeti gyűjtemény és létrehozója 2/11
Himmler György: Néprajzi gyűjtemény Ipolyszalkállason 1/27
Imre Mária: Honismereti tábor a Hanságban 1/23
Jávor Ágnes: Egy arc Kölcseről 6/43
Jávor Ágnes: Helytörténeti tudományos ülésszak Kisvárdán 5/60
Dr. Kiss Jenő: Száz éve született Beke Ödön 3/24
Lénárt Judit: Ötesztendő a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom 2/8

- Két új kiadvány a vármegyei statutumokról (*Dóka Klára*) 3/57
- Két verses tudósítás a nagy komáromi földrengésről (*Dr. Polgár Géza*) 4/45
- Kiss László—Kiszely Gyula—Vajda Pál: Magyarország ipari műemlékei (*Bencze Géza*) 2/52
- Korunk évkönyv 1982 (*Szabó Zsolt*) 6/55
- Kovács Ágnes*: Bodnár Bálint: Kisvárda környéki népmesék 4/54
- Kovács Ágnes*: Népismereti Dolgozatok, 1981. 6/53
- Kovács J. Béla*: Stefka István: Hol a haza? 4/44
- Kósa László*: A rábaközi Mihályi 6/60
- Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig (*Dr. Tóth Sándor*) 1/60
- Krisztián Béla*: Batthyány Kázmér emlékére 4/48
- Krisztián Béla*: Bányászati hagyományörzés miniatűr könyvekben 6/60
- Krisztián Béla*: Ötvenéves a Bőrgyári Torna Club 6/54
- Lábady Károly: Hold letette, nap felkapta (*Polner Zoltán*) 4/54
- Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 1—9. füzet (*Balázs Géza*) 2/53
- Magyar Személynévi Adattárak 1—50. (*Balázs Géza*) 6/55
- Dr. Majdán János*: A Balassagyarmati Honismereti Híradó 4/50
- Markos Gyöngyi*: Gyermekjátékok, Hévízgyörk 6/62
- Marosi Endre*: Nemzetiségi törekvések Bécsben 4/47
- A Matyóföld legutóbbi köteteiről (*Szűjártó István*) 6/51
- Múltunk forrásai (*Dóka Klára*) 6/50
- Nagyatád története (*Dorcsi Sándor*) 1/62
- Nagy Csaba*: Pécsi Anna: Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban, 1920—1945 4/56
- Nagy István*: Csongrád megye a népi demokratikus átalakulás éveiben 1/61
- Nemzetiségi törekvések Bécsben (*Marosi Endre*) 4/47
- Népismereti Dolgozatok, 1981. (*Kovács Ágnes*) 6/53
- Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei (*Udvary István*) 6/58
- Orbán Balázs: Székelyföld feirása (*Hajdú D. Dénes*) 3/60
- Ötvenéves a Bőrgyári Torna Club (*Krisztián Béla*) 6/54
- A pápai kollégium története (*Tóth András*) 3/56
- Penavin Olga: A nagycsaládszervezet Szlovániában (*Sasvári Vajda Zsuzsa*) 4/50
- Petercsák Tivadar*: Viga Gyula: Népi kecsketartás Magyarországon 4/51
- Pécsi Anna: Magyarok a franciaországi munkásmozgalomban 1920—1945 (*Nagy Csaba*) 4/56
- Péter László*: Rácz Sándor: Földeák ragadványnevei 4/55
- Dr. Polgárdi Géza*: Két verses tudósítás a nagy komáromi földrengésről 4/45
- Polner Zoltán*: Lábady Károly: Hold letette, nap felkapta 4/54
- Püspöki Nagy Péter: Boldogfa (*Fodor István*) 1/58
- A rábaközi Mihályi (*Kósa László*) 6/60
- Rácz Sándor: Földeák ragadványnevei (*Péter László*) 4/55
- Sasvári Vajda Zsuzsa*: Penavin Olga: A nagycsaládszervezet Szlovániában 4/50
- Sándor László: Turczel Lajos: Hiányzó fejetek 2/53
- Sebesi Judit*: Bárány Ferenc: A vihsarsarki munkásmozgalom az ellenforradalmi rendszer első évtizedében 6/51
- A Somogyi Almanach (*Szűjártó István*) 1/64
- Sólyom László*: Balázs János: Magyar deákság 4/46
- Stefka István: Hol a haza? (*Kovács J. Béla*) 4/44
- Stirling János*: A szenvedelmes kertész rácsudálkozásai 6/52
- Szabó T. Ádám*: Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár meglejtent kötete 4/48
- Szabó Zsolt*: Korunk évkönyv 1982. 6/55
- Szabó Zsolt*: Szentimrei Judit: Széki iratosok 4/53
- Szalay Emőke—Ujváry Zoltán: Két fazekasfalú Gömörben (*Dr. Szamosújvári Sándor*) 4/56
- Dr. Szamosújvári Sándor*: Szalay Emőke—Ujváry Zoltán: Két fazekasfalú Gömörben 4/56
- Dr. Szamosújvári Sándor*: Ujváry Zoltán: Szállj el, fecskemadár 6/59
- Szántódi füzetek (*Szilágyi Ferenc*) 1/63
- Szentimrei Judit: Széki iratosok (*Szabó Zsolt*) 4/53
- A szenvedelmes kertész rácsudálkozásai (*Stirling János*) 6/52
- Székely András Bertalan*: Kalendáriumok Szlovákiából 2/55
- Szénássy Zoltán: Jókai nyomában (*Szilágyi Ferenc*) 3/61
- Szűjártó István*: A Matyóföld legutóbbi köteteiről 6/51
- Szűjártó István*: A Somogyi Almanach 1/64
- Szilágyi Ferenc*: Szántódi füzetek 1/63
- Szilágyi Ferenc*: Szénássy Zoltán: Jókai nyomában 3/61
- Szűcs Judit*: Csizmadia Imre: Pirkadattól deledőig 6/60
- Tadeusz Olszanszki: Magyarországi találkozások (*Csapláros István*) 3/62
- Takács Péter*: V. Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfiája 1/63
- Tárkány Szűcs Ernő*: Bónis György: Révay Péter 1/59
- Tóth András*: A pápai kollégium története 3/56
- Dr. Tóth Sándor*: Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig 1/60
- Turczel Lajos: Hiányzó fejetek (*Sándor László*) 2/53
- Udvary István*: Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei 6/58
- Ujváry Zoltán: Szállj el, fecskemadár (*Dr. Szamosújvári Zoltán*)
- Vaskó László: A köznevelésügy fejlődése a tiszántúli tankerületben (1944—1950) (*D. Karádi Katalin*) 3/63
- V. Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfiája (*Takács Péter*) 1/63
- Verancsics Antal: Memoria rerum 1505—1566 (*Bé-kés József*) 3/58

Lukács László: Az ifjúság és a honismereti mozgalom Fejér megyében 5/56
Mácza Mihály: A komáromi Múzeumbarátok Köre 2/14
Morvay Péter: A honismereti táborok jelentősége 6/33
M(orvay) P(éter): Sebestyén Gyula-emlékérmesek 3/16
M(orvay) P(éter): Új Sebestyén Gyula-emlékérmesek 6/46
Pálmány Béla: A VIII. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus és a helytörténet 1/45
Németh Erzsébet: Az Eötvös-émlékmű gondviselői 5/29
Rácz István: A történelmi néphagyományok ápolása a pápai járásban 1/25
Reznák Erzsébet: A hagyomány kivirágztatása a Cegléd melletti Csemőben 3/10
Szekér Ernő: Jó Tamási Gáspár emlékezete 4/41
Székely András Bertalan: Új mozgalom kezdetei 6/39
Sz(ulovszky) J(ános): A VI. honismereti tábor Hajdú-Bihar megyében 2/14
Dr. Szűcs Ernő: Az ipari üzemtörténet-írás helyzete Hajdú-Bihar megyében 1/19
Timár Irma: A Baranya megyei honismereti szakköri munkáról 2/12
Timár Irma: Honismereti szakkörvezetői tanfolyam Baranyában 1/24
Tóth Emília: Szlovák nemzetiségi tájházak Magyarországon 3/14
Tölgyesi József: A révfülöpi tájmúzeum 3/11
Varga Gyula: A „Hortobágytól Sárrétig” akció Hajdú-Bihar megyében 4/33
Virt László: Sütő Béla, a bútorfestés mestere 3/20
Vőd Imre: Ádám Jenő emlékezete 3/19
Vőd Imre: Erdei Ferenc-napok Szigetszentmiklóson 4/35

HÍREK

Balázs Géza: Néprajzi gyűjtési gyakorlat Ároktőn 6/63
Gaál Zsigmond: II. helytörténeti napok Földesen 4/42
Harasztosi Csaba: Bessenyei Györgyre emlékeztek Nyíregyházán 4/11
Harasztosi Csaba: Emléktábla-avatás Berettyóújfaluban 4/43
Kerékgyártó Mihály: Borsod falu emlékének megőrzése 4/42
Kerékgyártó Mihály: Az Ózdi Kohászati Gyártörténeti Múzeum 4/57
Kolta László: Bonyhád Madách-lázban égett 6/63
Molnár Imre: Szigetvári szimpozium Zrínyi Miklós születésnapján 5/64
Dr. Órsi Julianna: Szűcs Sándor-domborművet avattak... 4/43
Száz Pál: Kodály-ünnepségek Galántán 3/64
Zóka László: Fennállásának 650 éves jubileumát ünnepelte Sásd 4/11

KÖNYVESPOLC

A Balassagyarmati Honismereti Híradó (Dr. Majdán János) 4/50
Balázs Géza: Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása 6/54
Balázs Géza: Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 1–9 füzet 2/53
Balázs Géza: Magyar Személynévi Adattárak 1–50 6/55
Balázs János: Magyar deákság (Sólyom László) 4/46
Balogh János: Az Őrség kapujában (Csaba József) 4/48
Baranya megyei Honismereti írások 1. (Zóka László) 6/57
Batthyány Kázmér emlékére (Krisztián Béla) 4/48
Bányászati hagyományörzés miniatűr könyvekben (Krisztián Béla) 6/60
Bárány Ferenc: A viharsarki munkásmozgalom az ellenforradalmi rendszer első évtizedében (Sebesi Judit) 6/51
Beke György: Búvópatakok (Virt Dezső) 3/56
Bencze Géza: Kiss László–Kiszely Gyula–Vajda Pál: Magyarország ipari műemlékei 2/52
Békés József: Verancsics Antal: Memoria rerum 1505–1566 3/58
Bodnár Bálint: Kisvárdai környéki népmesék (Kovács Ágnes) 4/54
Bónis György: Révay Péter (Tárkány Szűcs Ernő) 1/59
Csaba József: Balogh János: Az Őrség kapujában 4/48
Csapláros István: Tadeusz Olszanski: Magyarországi találkozások 3/62
Csizmadia Imre: Pirkadattól deledőig (Szűcs Judit) 6/60
Csongrád megye a népi demokratikus átalakulás éveiben (Nagy István) 1/61
D. Karádi Katalin: Vaskó László: A köznevelésügy fejlődése a tiszántúli tankerületben 3/63
Dorcsi Sándor: Nagyatád története 1/62
Dóka Klára: Két új kiadvány a vármegyei statutu-mokról 3/57
Dóka Klára: Múltunk forrásai 6/50
Dr. Eperjessy Ernő: Kerecsényi Edit: A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája 4/52
Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár megjelent kötete (Szabó T. Ádám) 4/48
Fodor István: Püspöki Nagy Péter: Boldogfa 1/58
Gazdag István: Kátai Ferenc: Tát története 1181–1981 3/59
Gyermekjátékok, Hévízgyörk (Markos Gyöngyi) 6/62
Hajdú D. Dénes: Orbán Balázs: Székelyföld leírása 3/60
Kalendáriumok Szlovákiából (Szekely András Bertalan) 2/55
Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása (Balázs Géza) 6/54
Kátai Ferenc: Tát története 1191–1981 (Gazdag István) 3/59
Kerecsényi Edit: A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája (Dr. Eperjessy Ernő) 4/52

Viga Gyula: Népi kecsketartás Magyarországon
(*Petercsák Tivadar*) 4/51

Virt Dezső: Beke György: Búvópatakok 3/56

Zóka László: Baranya megyei Honismereti Írások
1. 6/57

KILÁTÓ

Fladby, Rolf: Helytörténetírás és helyi közösségek
4/60

Szabó T. Ádám: Fríz „honismereti” ifjúsági tábor
2/58

FÓRUM

Dr. Kovássy Zoltán: A borsodi pecsénymoróól
4/59

Morvay Péter: Szücs Sándor Molnár Lászlóhoz írt
leveleiből 2/62

Or'as Iván: Honismeret és megyei újságírás 4/58

Sc. midt Egon: Gólyák a villanyoszlopon 2/59

Dr. Szily Ferenc: Életmódkutatás és történeti tudat
2/61

GYŪJTÉSI ÚTMUTATÓ

Fejős Zoltán—Niedermüller Péter: Az urbanizáció
néprajzi vizsgálata 4/melléklet

Morvay Judit: Rokonsági rendszer — rokonsági ter-
minológia 3/melléklet

Niedermüller Péter: lásd Fejős Zoltán

PÁLYÁZAT

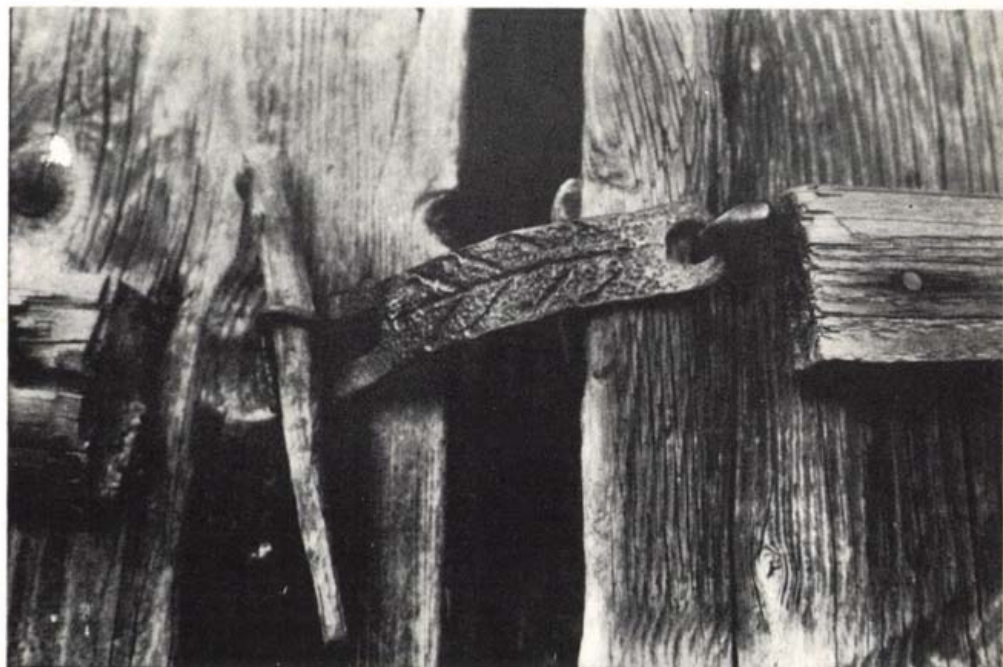
A Folklor a mai életben című pályázat meghirde-
tése 5/melléklet

A XXXI. Országos Néprajzi és Nyelvújítási Gyűjtő-
pályázat 2/melléklet

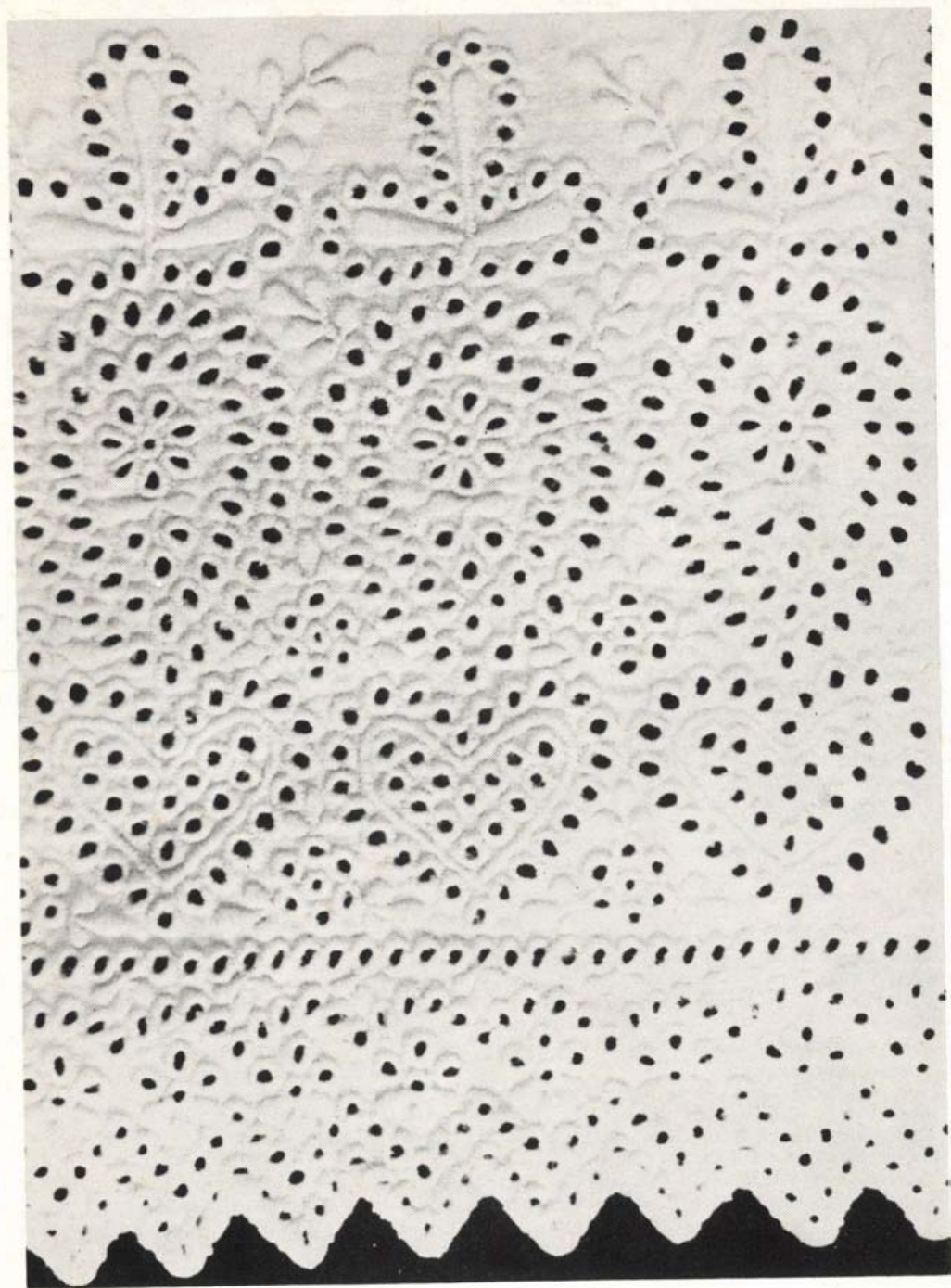
Dr. Illés Lászlóné: A múzeumok 1981—1982. évi
történeti és helytörténeti pályázatának eredménye
6/melléklet

A Kisteleki alapítvány pályázati felhívása szegedi
helyismereti munkára 5/18

A Nekem szülőházam című pályázat felhívása 2/64
Országos hely- és üzemtörténeti pályázat 1983—
1984-es évre 6/melléklet

Ipolyfödemesi pajtazár (Böszörményi István felvétele)

Nyitraegerszegi ing diszítése (Móser Zoltán felvétele)

1983/1

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

TARTALOM

<i>Dr. Morvay Péter: A X. Országos Honismereti Akadémia</i>	3
<i>Dr. Gerelyes Ede: A Budapesti Honismereti és Helytörténeti Munkabizottság és a kerületi bizottságok tevékenysége (1976–1981)</i>	9
A VIII. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus és a helytörténet (<i>Pálmány Béla</i>)	15
Az ipari üzemtörténet-írás helyzete Hajdú-Bihar megyében (<i>Dr. Szűcs Ernő</i>)	19
A szomszédos országokban folyó magyar néprajzi kutatásokról (<i>Halász Péter</i>)	22
Honismereti táborok Győr-Sopron megyében	
Honismeret az olvasótáborban (<i>Bakonyi Tibor</i>)	23
Honismereti tábor a Hanságban (<i>Imre Mária</i>)	23
Honismereti szakkörvezetői tanfolyam Baranyában (<i>Tímár Irma</i>)	24
A történelmi hagyományok ápolása a pápai járásban (<i>Rácz István</i>)	25
Néprajzi gyűjtemény Ipolyszakállason (<i>Himmler György</i>)	27
Végh József 70 éves (<i>Balogh Lajos</i>)	28
Martinuzzi Fráter György (<i>V. Molnár László</i>)	29
Tarczy Lajosra emlékezünk (<i>Szenássy Árpád</i>)	33
Falusi képes krónika (<i>M. P.</i>)	37
Széchenyi nemzetszméje (<i>Aszalós Sándor</i>)	39
Az első pécsi egyetem (<i>Virágh Józsefné</i>)	41
A hadihajók matuzsáleme (<i>Dr. Csonkaréti Károly</i>)	43
Az ecsettel megörökített szülőföld. Gámenczy Zoltán erdélyi festőművésszel beszélget <i>Zika Klára</i>	45
A faluközösség önkormányzata (<i>Kósa Szánthó Vilma</i>)	47
A Mátyusföld népi építészetéről (<i>Böszörményi István</i>)	50
A balatonmogyoródi tragédia (<i>Rassy Tibor</i>)	54
Püspöki Nagy Péter: Boldogfa (<i>Fodor István</i>)	58
Bónis György: Révay Péter (<i>Tárkány Szűcs Ernő</i>)	59
Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig (<i>Dr. Tóth Sándor</i>)	60
Csongrád megye a népi demokratikus átalakulás éveiben (<i>Nagy István</i>)	61
Nagyatád története (<i>Dorcsi Sándor</i>)	62
Szántódi füzetek (<i>Szilágyi Ferenc</i>)	63
V. Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfiája (<i>Takács Péter</i>)	63
A Somogyi Almanach (<i>Szjártó István</i>)	64

KRÓNIKA

ÉVFORDULÓK

TÁRLAT

HAGYOMÁNY

BESZÉLGETÉS

TERMÉS

KÖNYVESPOLC

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Aszalós Sándor műszaki ellenőr, Szentendre – Bakonyi Tibor, a Petőfi Sándor Városi Művelődési Központ csoportvezetője, Győr – Balogh Lajos, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tud. munkatársa, Bp. – Böszörményi István gimnáziumi tanár, Fülek – Csonkaréti Károly dr., a Magyar Közlöny olvasószerkesztője, Bp. Dorcsi Sándor, az MSZMP Városi Bizottságának titkára, Nagyatád – Fodor István, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője, Bp. – Gereyes Ede dr., a Budapesti Történeti Múzeum tud. tanácsadója, Bp. – Halász Péter, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tud. főmunkatársa, Bp. – Himmler György gimnáziumi tanár, Párkány – Imre Mária, a Xántus János Múzeum népművelője, Győr – Kósa Szánthó Vilma tanár, Sepsiszentgyörgy – Morvay Péter dr., a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. – Nagy István, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola docense, Szeged – Pálmány Béla dr., az Új Magyar Központi Levéltár tud. főmunkatársa, Bp. – Rassy Tibor, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum muzeológusa, Szentendre – Rácz István, a Járási Hivatal elnökhelyettese, Pápa – Szénássy Árpád mérnök, Révkomárom – Szijjártó István dr., a Tanítóképző Főiskola adjunktusa, Kaposvár – Szilágyi Ferenc dr., a Kosuth Lajos Tudományegyetem tud. főmunkatársa, Debrecen – Szűcs Ernő dr., az Orvostudományi Egyetem adjunktusa, Debrecen – Takács Péter, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola docense, Nyíregyháza – Tárkány Szűcs Ernő dr., az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tud. főmunkatársa, Bp. – Tímár Irma honismereti szakfelügyelő, Pécs – Tóth Sándor dr., a Csongrád megyei Levéltár főlevéltárosa, Szeged – Virágh Józsefné tanár, Révkomárom – V. Molnár László dr., a Tanítóképző Főiskola tanársegéde, Kaposvár – Zika Klára újságíró, Bp.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 9000 példányban 4 (B/5) ív terjedelemben 83 82/3983 PANNON Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a hirdapkezesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

A X. Országos Honismereti Akadémia

1. A honismereti akadémiák fontos „intézménye” jelentős jubileumához érkezett. Joggal beszélhetünk intézményről, hiszen mozgalmunk e „legfelsőbb szintű továbbképző alkalmi”, mérföldkövei és útjelzői voltak a legutóbbi évtized (sőt az azt megelőző esztendő) mozgalmi fejlődésének, a honismereti munka egyre növekvő társadalmi elismertetésének.

Ezeknek a találkozónak rendeltetése, hogy helyzetjelentést adjanak mozgalmunk jelenlegi állásáról, eredményeiről és problémáiról, hogy szélesebb körben ismertté tegyék az arra érdemes jó helyi kezdeményezéseket, és hogy ezek által indítást és segítséget adjanak a továbblépésre, a megújulásra, azaz hogy egyaránt segítsék, őrizték a folytonosságot és a szüntelen fejlődést a mozgalomban.

A fentiekből következik, hogy az ismétlődő akadémiák programjának összeállításánál – ahogy ez az elmúlt találkozók esetében is történt – szem előtt kell tartani mozgalmunk különféle munkaágainak, kor és érdeklődés szerint különböző igényű rétegeinek szükségletét. Annál is inkább, mivel az akadémiák immár hagyományos egyhetes időtartama bőven ad erre lehetőséget.

Az idei országos tanácskozás vendéglátója és színhelye ismét Szabolcs-Szatmár megye és Nyíregyháza volt, ahol az arnyas Sóstói erdőtől körülölelt Bessenyei György Tanárképző Főiskola üdítő környezete, 1982. július 12-től 18-ig – *Arany*-nyal szövege – ideális kirepítő fészket szolgált a néha esős évszak jellegű kánikulai napok tanácskozásihoz és kirándulásaihoz.

A krónikás igazolva látja egykori álláspontját, amelyet az első, ugyancsak Nyíregyházán megrendezett Honismereti Akadémiát¹ megelőző és követő baráti csatározásokon képviselt, nevezetesen, hogy az évenként ismétlődő akadémiák színhelye a továbbiakban ne az állandó házigazda szerep vállalására törekvő megye és város legyen, hanem minden évben más-más megyében kerüljön sor a találkozók megrendezésére, ami lehetővé tenné (ma már elmondhatjuk, lehetővé tette), hogy e seregszemlék résztvevői megismerhessék az ország különböző vidékeinek értékeit és gondjait, valamint az ott folyó honismereti munkát, s hogy ugyanakkor a változó házigazda megyék is maradandó indítást kapjanak saját honismereti tevékenységük megerősítéséhez, megújításához.

2. Az akadémia programjának kialakítása, megszervezése az idei alkalommal is a Hazafias Népfront Országos Honismereti Munkabizottsága, a hagyományos fegyvertárs, a Népművelési Intézet, valamint a házigazdák, a Szabolcs-Szatmár megyei Népfront Bizottság és Megyei-Városi Művelődési Központ, idejében megkezdett, összehangolt erőfeszítését, támogatását igényelte.

A találkozó állandó résztvevőinek meghívását a Honismereti Bizottság, illetőleg a Népművelési Intézet kijelölt munkatársa végezte. A megyékből és a fővárosból 132 küldött volt jelen. Alkalmilag részt vettek a házigazdák, a város és a környék honismereti munkásai, érdeklődői is – bár több, az előadók és felszólalók által is emlegetett kiváló honismereti munkás jelenlétét nélkülözniük kellett. Örvendetes volt a fiatalabb küldöttek erőteljesebb képviselése. Viszont, mintha kevesebb ismerős arcot láttunk volna a „törzsgárda” érdemes személyiségei közül.

A korábbi akadémiáknak mindig voltak gondosan megválasztott, mozgalmunk adottságaihoz, időszerep szükségleteihez igazodó súlyponti témái. A legutóbbi Akadémia meghívóján kinyomtatott előadócímekből kitűnik, hogy tervezői az agrárszociográfiát, a faluismertetést, ennek a mozgalmi életben elfoglalt szerepét, az ezzel kapcsolatos honismereti mozgalmi feladatok kijelölését, a megfelelő kutatási módszerek kimunkálását kívánták az Akadémia főtémájává tenni.

¹ Az 1974. évi, nyíregyháza-sóstói, „első” honismereti akadémiát megelőzően, a néprajzi-nyelvújrási gyűjtőmozgalom szervező tudományos intézmények, a Népművelési Intézet, a Hazafias Népfront és a KISZ KB együttműködésével, két, középiskolai tanárok számára szervezett országos honismereti szakkörvezetői tanfolyam (1968: Balatonboglár, 1970: Keszthely) és – ugyancsak Nyíregyháza-Sóstón – 1973-ban egy országos honismereti szakkörvezetői konferencia is lezajlott. (Vö.: Országos honismereti szakkörvezetői konferencia Nyíregyháza-Sóstón. Honismereti Híradó 1973. 3–4. sz. 28–40. és *Morvay Péter*: Az első országos honismereti nyári akadémia. Honismeret 1974. 6. sz. 7.)

² Vö. *Dobrossy István* (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 1976.

Az igény a szociográfia bevezetésére már évekkel ezelőtt fölmerült mozgalmunkban. Előbb az országos néprajzi-nyelvújrási gyűjtőpályázat társadalomnéprajzi vonatkozású témaajánlái formájában, majd egyes honismereti táborok kutatási programjának megtervezése kapcsán. A feltételek akkori kedvezőtlen volta miatt azonban az elszigetelt kezdeményezések nem bontakozhattak ki szélesebb körben – noha egyes megyékben már jó eredmények mutatkoztak.² Az 1980-ban, Szombathelyen megrendezett III. Országos Honismereti Konferencián – bár inkább csak jelzésszerűen – többen is fölvetették a szociográfiai kutatás mozgalmi bevezetésének időszzerű voltát.³ Ez adott indítást ahhoz, hogy az agrárszociográfia kérdései központi szerepet kapjanak a X. Honismereti Akadémia programjában. Ilyen értelemben hatott a falu problémái iránt a közelmúltban egyre erőteljesebben mutatkozó, új szemléletű tudományos és településpolitikai érdeklődés is, összhangban azzal a régóta hangoztatott kívánsággal, hogy mozgalmunk forduljon erőteljesebben a jelen kérdései és feladatai felé.

Hogy ez az indokolt célkitűzés a megvalósítás során miért sikerült mégiscsak féloldalasan, kitűnik az alábbiakból.

Szabolcs-Szatmár megye, amely korábban az ország egyik legkevésbé iparosított megyéje volt, bőséges példátartat szolgáltat ahhoz a törekvéshez, hogy a honismereti mozgalom figyelmét a falu, az aprófalvak helyzetének, problémáinak ismertetésével a mai valóság, s az ebből adódó honismereti feladatok felé fordítsa. Az iparosítás, a munkahely és a lakóhely közötti ingázás, az elvándorlás kérdéseit, a városiasodás igényének, illetőleg hiányainak problémáit, valamint az ezekkel járó társadalmi, demográfiai, gondolkodás-és életmódbeli változásokat ismertető előadások,⁴ továbbá a hazai agrárszociográfia, a népi írók és a NÉ-KOSZ falukutató-honismereti tevékenységének történeti áttekintése⁵ valóban fölkellették az Akadémia résztvevőinek érdeklődését, s azokra, akik előtt ezek a problémák eddig szinte ismeretlenek voltak, megdöbbentő hatást tettek – de még csak nem is utaltak a honismereti munkában már korábban létrejött, idetartozó kezdeményezésekre, s *alig adtak eligazítást tekintetben, milyen újabb konkrét feladatok, lehetőségek és módszerek adódhatnak ezen a téren a honismereti mozgalom számára.* Hiányoztak (vagy elmaradtak⁶) azok az előadások, amelyek a honismereti mozgalom adottságainak, lehetőségeinek ismeretében az új konkrét feladatok és módszerek kijelölését, illetőleg kialakítását elősegítették, lehetővé tették volna.

A honismereti mozgalom tapasztalt munkásai közül sokan egyetértenek abban, hogy ha *a szociográfiai kutatást új munkafeladatként be akarjuk iktatni mozgalmunk tevékenységi körébe, konkrét és mélyreható alapozó tevékenységre (még sok vitára, elemző cikkre, módszerek gyakorlati kipróbálására) van szükség.* Ez, csak a gyakorlati munkában is részt vállaló szociológusok és tapasztalt honismereti munkások összefogásával sikerülhet. A „hagyományos” honismereti munkaágazatokot évtizedek óta segítő etnográfus, nyelvész és történész szakemberek példáját követve lehet csak – ebben a tárgykörben is – a megoldható feladatokat kijelölni, a megfelelő szemléletet, módszert kialakítani és elterjeszteni. A „nagy ugrás” ezen a téren sem járhat mélyreható és tartós eredménnyel.

3. A mai mozgalmi életünk időszzerű kérdéseit tárgyaló előadások egy része csak a meghívóban szerepelt.⁷ Előadójuk más témát választottak helyettük, illetőleg a tárgykör olyan részleteivel foglalkoztak (az agáremlékek felkutatására és védelmére gondolok), amelyeket a szombathelyi VIII. Honismereti Akadémián már behatóan elemeztek.⁸

E témacsoportban – látszólagos lokális jellege ellenére – hiánytpótló volt *Varga Gyulának* „A Sárrétről a Hortobágyig” elnevezésű, rendkívül sikeres közösség-művelő sorozatot behatóan ismertető előadása, amelyre a későbbiekben még visszatérünk. Viszont a szabolcs-szatmári honismereti táborokkal foglalkozó, egyébként tartalmas beszámoló helyett, e fontos mozgalmi kezdeményezés országos áttekintésének programba iktatása lett volna kívánatos – annál is inkább, mivel e megyei táborokról már több tudósítást is olvashattunk a Honismeret hasábjain.

² Vö. *Eperjessy Géza*: A szociográfia jelentősége a Honismereti mozgalomban. Honismeret 1980. 5. sz. 33. old.

⁴ *Tar Imre*, az MSZMP megyei első titkára ugyan csak köszöntőként szerepelt a programon, azonban alapos tájékoztatást adott a hátrányos helyzetből indult megye állapotáról, erőfeszítéseiről, fejlődéséről. Jól kiegészítette ezt *Hársfalvi Péternek* Településszerkezet és társadalom Szabolcs-Szatmár megyében c. előadása, amely a Honismeretben is megjelenik majd. Hasonlóképpen fontos ismereteket terjesztett, és továbbgondolásra készítetett *Enyedí György* Falvaink óta c. előadása, amely országos vonatkozásban adott település-földrajzi és -történeti áttekintést, nemkülönbön *Harcza István* a meghívóban közölttől eltérő, a falvakban élő társadalmának és életmódjának néhány jellemzője című előadása, amely közvetve a kutatás módszeréhez is hasznos szempontokat adott. *Szilágyi Imre* Az iparosodás hatása a falu társadalmi átalakulására c. előadásában, tartalmas helyzetelemzés mellett rámutatott a kedvezőtlen jelenségek orvoslásához szükséges intézkedésekre is.

4. Az Akadémia nemcsak felső szintű továbbképzési fórum, hanem országos tapasztalatcsere-lehetőség is. Éppen ezért fontos az előadásokban bemutatott témák többoldalú megvilágítása, valamint a mozgalmunk helyi kezdeményezéseit ismertető, időserű kérdéseit nyíltan megtárgyaló, az akadémiákon hagyományos ún. „szabad fórum” adatai lehetőségei kiaknázása.

Sajnos, a program zsúfoltsága nem kínált lehetőséget arra, hogy közvetlenül az előadások után hozzá lehessen szólni a tárgyalt témákhoz. Az utolsó napokra időzített szabad fórum pedig, amelyhez a nyomtatott program bőséges tárgyalási időt helyezett kilátásba, a megjelölnél szűkebbre zsugorodott és későbbre toldódott, de ekkorra már jócskán megcsappant a konferenciázók száma, s ezzel együtt – részben alighanem a program tematikai egyoldalúsága miatt! – megcsappanni látszott az érdeklődés is. Így következett be – amire még nem volt példa a korábbi akadémiákon –, hogy a szabad fórum felszólalásaira kiszabott idő ez alkalommal nem mutatkozott kevésnek a felszólalók számához és mondanivalóihoz képest.

Mindamellet Baranya, Győr-Sopron és Nógrád egy-egy küldöttjének jóvoltából a hallgatóság képet kaphatott a megyék honismereti életének példás vagy tanulságos mozzanatairól, s néhány más felszólalás is elhangzott, amely mozgalmunk fontos kérdéseire mutatott rá. Ezek megérdemlik, hogy a Honismeret hasábjain – mintegy az Akadémia résztvevőinek ajánlásaként – a mozgalom szélesebb és magasabb fórumainak nyilvánosságára kerüljenek.

Timár Irma (Pécs) beszámolt Baranya szakkörvezető-képző rendszeréről, ismertette gyümölcsöző együttműködésüket a szomszéd Somogyval, a két megyében elterülő Zselic múltjának és jelenének kutatásaiban. A megye eleven nemzetiségi honismereti munkájáról szólva hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi községek élő földrajzi neveit is föl kell venni a térképeken is megőrizendő hivatalos nevek tárába. Beszámolt arról is, hogy a helyi vonatkozású évfordulók (*Zrínyi Miklós*: Szigetvár, *Batthyány Kázmér*: Mozsóg, *Baksay Sándor*: Nagypeterd, Sásd község fennállásának 650 éves jubileuma) megünneplésében milyen haszonnal vettek részt a területileg érdekelt szakkörök. Javasolta országos és megyei ösztönző jutalmazási rendszer kidolgozását a kiváló honismereti munka elismerésére.

A szintén baranyai *Lengyeltóti János* (Mozsóg) lírai hangvételű felszólalásában, csatlakozva Timár Irmának, a baranyai Földrajzi Névtára vonatkozó észrevételéhez, példákat hozott fel arra, hogy az újabban keletkezett földrajzi nevek is (pl. *Zsidókút*, *Zsidótemető*) történeti eseményekre utaló tanulságot, figyelemztetést tartalmazhatnak.

Timaffy László (Győr) hangsúlyozottan szólt az életmódváltozás eddigi kutatási eredményeiről, lehetőségeiről és módszereiről – kiemelve a művelődési változások, a falusi emberek munkássá léte művelődési vonatkozásainak vizsgálatát. Kiemelte továbbá a náluk évente megrendezett Kisfaludy Napok jelentőségét a megyei honismereti diákmunka folyamatosságának fenntartása tekintetében. Rámutatott az olvasótáborokban adódó honismereti nevelési lehetőségekre, s többek nevében intézkedést kért a helységösszevonások során veszélyeztetett hagyományos községnevek védelmére. A honismereti táborokról szólva, megemlítette a szomszédos szlovákiai közigazgatási területtel közösen rendezett megyei középiskolai honismereti táborok lebonyolításánál felmerült nehézségeket.

Pintér Nándor (Pásztó, Nógrád m.) a területi honismereti munka jobb összehangolásának, folyamatosságának szükséges volta mellett és a kampányszerűség ellen szólt. A helytörténeti ágazat szempontjából hasznosnak mondta a TIT Ifjú Történelembarátok Körével való kapcsolattartást. Felhívta a figyelmet a középiskolai fakultatív tantárgyak bevezetéséből, valamint az országos középiskolai tanulmányi versenyek egyes témái kapcsán adódó honismereti lehetőségekre. E kérdésekben kívánatosnak mondta az együttműködést az illetékes szakfelügyelőkkel.

⁵ *Márkus István*, falukutatásunk több korszakának szemtanúja és részese, az előtörténet érdekes részleteinek vázolója után nem jutott el előadásának (A magyar szociográfia újjáélesztésének kísérlete a felszabadulás után, s a NÉKOSZ, a honismereti mozgalom élő hagyománya) tulajdonképpen témájához. *Czine Mihály* lendületes és kiérlelt előadása (A népiírók mozgalmának jelentősége és tanulságai hasznosításának lehetőségei az agrárszociográfiában) lenyűgözte a hallgatóságot.

⁶ Az elmaradt előadások: *Némedi Dénes*: Erdei Ferencnek, a magyar társadalom kutatójának hagyatékából adódó mai feladataink. *Vitányi Iván*: Életmódváltozás – művelődés – népi kultúra.

⁷ A tanácsok szerepe a helytörténeti-honismereti mozgalom folyamatosságának megtartásában, – „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek lehetőségei a honismereti mozgalom szélesítésében, az agrártörténeti emlékek, hagyományok gyűjtésében, ápolásában, megőrzésében.” – „A honismereti képzés és továbbképzési lehetőségei”. (Ennek az előadásnak az elmaradását némileg pótolta, hogy az Akadémia résztvevői megkapták a Népművelési Intézet által újonnan megjelentetett „Honismeret. Az alapfokú képzés tanterve”. Bp. 1982. c. kiadványt.) – „Az olvasótáborok és a honismereti mozgalom”.

⁸ *Balassa Iván*: A mezőgazdasági emlékek gyűjtése és védelme, Honismeret 1980. 6. sz. 10.

Tungli Gyula (Pápa) is hangsúlyozta a helyi vonatkozású évfordulók mozgalmi megünneplésének gyümölcsöző voltát, s szükségesnek mondta egy országos honismereti szakközvetítői értekezlet összehívását.

Rácz Sándor (Makó) javasolta, hogy a honismereti táborok szakcsoportjainak tagjaival évközben is tartsanak kapcsolatot továbbképzésük céljából. Szólt még a honismereti táborok gyűjtő-kutató eredményeinek az országos pályázatokon való hasznosítási lehetőségeiről.

Geszler Ödön a Budapesti TIT Hely- és Üzemtörténeti csoportja vezető munkájáról, kutatási eredményeiről (városfalak, rakpartok, árvíztablák, udvari díszkutatok története, számbavétele, megörökítése), közérdekű kerekasztal-beszélgetéseiről, jól előkészített tanulmányi kirándulásaikról – egy-egy gazdag múltú környékbeli városba (Tata, Vác, legközelebb Székesfehérvár) – adott tájékoztatást.

Hársfalvi Péter (Nyíregyháza) az ifjúság történeti tudásának hiányosságaival, az ágazati továbbképző alkalmak egymáshoz közelebb hozásával, valamint a szociográfiai kutatás mozgalmi bevezetéséhez szükséges alapos előkészítés fontosságával foglalkozott. Elismeréssel szólt még a Honismeret folyóirat színvonaláról, mozgalmi jelentőségéről.

A jelen beszámoló szerzője előbb az úttörő-korosztály körében folyó élénk honismereti tevékenység egész mozgalmunkra kiható jelentőségéről szólt, majd vázolta a visszafelődött középiskolai honismereti szakköri munka gyors orvoslást kívánó problémáit. Ismertette a megyei középiskolai honismereti táborok idej számbavételének (12 megyében 14 tábor volt) tanulságait, s hangsúlyozta a jövő évi megyei táborok szervezése központi segítségének fontosságát. Javasolta a reformkori „kepzőtársaságok” szellemében megreformált önképzőkörök létrehozását a középiskolákban. Bejelentette, hogy a Néprajzi és nyelvjárási gyűjtők XI. országos találkozóját 1983-ban Gödöllőn rendezik meg, a nyári vakáció elején. Végül szólt a szociográfiai tevékenység mozgalmi bevezetésének, megerősítésének feltételeiről.

A záróülésem elhangzott összegezésében *Széky György* akadémikus, a HNF Honismereti Munkabizottságának elnöke nemcsak a fölmerült problémákat igyekezett áttekinteni, hanem eligazító tájékoztatást adott mozgalmunk központi vezetőségének a felvetődött kérdéseket érintő állásfoglalásairól is. Eközben felhívta a figyelmet több olyan fontos és időszerű mozgalmi feladatra, amelyekről az ajánlások pontjaiba beépítve olvashatunk. Rámutatott arra is, hogy a mai valóság problémái felé fordulás új munkalehetőségekkel, új módszerekkel gazdagíthatja a honismereti tevékenység kipróbált hagyományos formáit, de hangsúlyozta, hogy a jelentkező új törekvéseket a mozgalom eddigi céljaival, eredményeivel összhangban kell érvényesíteni.

5. Az előadásokhoz gazdag kiegészítő program csatlakozott. Az autóbusszos megyejáráson a sajátos bájú szabolcs-szatmári táj, a kissé már erdélyies, a középkort és az egykori *Parciumot*, a valaha az erdélyi fejedelemséghez tartozott *Részeket* megidéző, megkapóan provincionális műemlékek (Tákos, Csaroda), a vidék nevezetes történelmi, irodalmi emlékhelyei (Szatmárcseke, Tiszacsécse, Vaja, Tarpa), azokra, akik először jártak e tájon, a felfedezés erejével hatottak. Kár, hogy a rendezés nem volt a megelőző akadémiák gyakorlatát, s nem használta ki a kirándulást a szociográfiai témájú előadások gyakorlati illusztrálására, kiegészítésére.

A sóstói *Múzeumfalu* (helyesen, nem falumúzeum), a mátészalkai Szatmári Múzeum szabadtéri szekerkiállítás, a hangulatos hajdani malomépületben berendezett tarpai helytörténeti gyűjtemény gazdag választékkal szolgált a megye népi építészeti és tárgyi kultúrájának megismeréséhez. (Sajnos, a felkeresett négy múzeum egyikében sem sikerült találkozunk az intézmény vezetőjével – bár a Múzeumfaluban, még a „felejthetetlen” zivatar kitörése előtt, tartalmas tájékoztatással vártak akadémiánk résztvevőit.) A nem minden vonatkozásban szerencsés tervezésű, hipermodern megyei-városi művelődési központban megrendezett műsoros est pedig méltó módon képviselte a megye sokszínű népművészeti kultúráját.

Az akadémia programjának megkapó és igen tanulságos mozzanata volt a tiszagyulaházi szakkör bemutatkozása a Főiskola „kerengő”-jében, a szakköri tagok és a felnőtt „szimpatizánsok” szépszámmú közreműködésével. Meggyőzően példázta, mily sokat jelenthet egy-egy fáradhatatlan honismereti munkás áldozatos tevékenysége egy, a kulturális központoktól távol eső „aprófalú” lakosságának.

6. *Ajánlások*. Az Akadémia előadójának megnyilatkozásai, a felszólalások, s a konferenciákon mindig oly termékenynek mutatkozik folyosói, szobatársi és fehérsztalet melletti beszélgetések alapján – de a felmerült témákat érintő különféle bizottsági viták eredményeit is figyelembe véve – megfogalmazhatók azok a feladatok, amelyeket a jövő honismereti mozgalmi terveinek kidolgozásánál – változtatva a változtatandókat – kívánatos figyelembe venni, s amelyek kiindulópontjai lehetnek az Akadémián felmerült kérdések munkabizottsági és szélesebb körű, fórumszerű megvitatásának is.

A véglegesség és teljesség igénye nélkül:

1. Fordítsunk nagyobb gondot a cselekvő hazafiságot megalapozó *korszerű nemzeti tudat*, a valós nemzeti önismeret és önbecsülés gazdagítására, erősítésére. Egyaránt törekedve mind múltunk eredményeinek, tanulságainak megismertetésére, mind pedig jelenünk vívmányainak, alkotásainak tudatosítására. Egyformán gondolnunk kell eközben a nemzeti azonosságunkat fenntartó, tágabb értelmű „anyanyelvi” műveltségkincs ápolására, védelmére, terjesztésére, a még feltáratlan, kiaknázatlan egyéb szellemi örökségre, az összegyűjtendő megvédendő tárgyi emlékekre, valamint a kevésbé ismert technikai-gazdasági jellegű alkotásokra. Különösen azoknak a nagy országépítő munkálatoknak bemutatására (ld. Honismeret *Változó hazánk* rovat), amelynek alapjait a reformkorban és azóta végbennt

hasonló kezdeményezések (pl. folyamszabályozás, erdősisítés stb.) rakták le, s amelyek méltó folytatására büszkék lehetünk.

2. Erősíteni kell a honismereti tevékenység *mozgalmi jellegét*. Az erre való törekvésnek meg kell mutatkoznia a megyei munka jobb koordinálásában, az országos bizottság munkacsoportjainak jobb együttműködésében. Abban pl., hogy a munkacsoportok meghívják egymást üléseikre, rendezvényeikre, közösen vitatják meg a közös érdeklődési kérdéseket. Az idetartozó feladatokat megoldásának célravezető lépcsője lehetne a megyei honismereti bizottságok vezetőinek tapasztalatsere jellegű, évenkénti találkozója, amelyen az érdekelt területi, közművelődési intézmények és társadalmi szervezetek képviselői is részt vennének.

3. Mozgalmunk műhelyei, élettői a *szakkörök* és egyéb, közérdeklődő cselekvést, tudatformáló, egyéniségalkotó élményt, közösségi szellemet, jó közérzetet adó honismereti *kisközösségek*. Helyzetüket éppen azért időről időre föl kell mérni. Emellett személyes látogatással, jó kezdeményezéseik közkinccsé tételével, tapasztalatsere alkalmakkal, a szakköralkotás és a szakköri munka mostoha feltételeinek javításával, az áldozatos szakkörvezetők tevékenység jobb megbecsülésével, s nem utolsósorban a szakkörvezetők utánpótlás égető problémájának megoldásával erősíteni kell őket.

4. Szükségesnek látszik a *honismereti tevékenység helyi jellegének* sokoldalú erősítése. Ide tartozik a helyi vonatkozású évfordulók megünneplése a szakkörök által, a nevezetes helyi személyiségek életművének feltárása, emlékének ápolása, a helyi természeti és műemléki értékek felkutatásában és védelmében való részvétel.

5. Különösen sürgős mozgalmunk megerősítendő láncszemének, a *középiskolai honismereti szakköröknek* erősítése. Szembe kell néznünk azzal, hogy ezeknek, a mozgalmunk eddigi fejlődésében, s tudománysegítő munkájában oly jelentős szerepű közösségeknek a száma nagymértékben megcsappant. Helyzetük felmérésére, gondozásuk, segítségük intenzív megerősítésük útjának-módjának kidolgozására jó lehetőséget kínál a jövő évben esedékes IV. országos Honismereti Diákkonferencia, valamint a pályázatok és a honismereti táborkor külön ajánlási pontban tárgyalandó kérdésköre.

6. Nagy lehetőségek jelennek a középiskolai honismereti munka számára a reformkori „képzőtársaságok”, *önképzőkörök korszerű feltámasztásában*. Ez a tudományos diákköri jellegű, tehát nem szépirodalmi központú, demokratikus felépítésű diákintézmény megsokszorozhatná a honismereti szakkörök hatását az iskolai életre, s üdvös szerepet vállalhata a diák hagyományokhoz jobban illeszkedő diákpárlemek kialakításában, meggyökeresítésében is.⁹

7. Kívánatos újból áttekinteni, s egyúttal jobban összehangolni a gyűjtéssel, kutatással foglalkozó *országos honismereti pályázatok* (Néprajzi és nyelvjárási, a Múzeumi honismereti, a népművészeti közösségek történetét, munkáját megörökítő „A folklór a mai életben” elnevezésű pályázat, valamint az egyetemi-főiskolai Tudományos Diákköri Pályázat és a Mezőgazdasági Múzeum által kiírt „Hazánk mezőgazdasága diákszemmel” c. pályázat) eredményeit, rendszerét. E pályázatok évek óta kipróbált ösztönzői a tartalmas és eleven szakköri tevékenységnek, s ezért igen fontos, hogy meghirdetésük anyagi feltételei a jövőben is biztosítva legyenek.¹⁰

8. A pályázatokhoz hasonló motorja, gazdagítója a szakköri munkának az országos és területi *honismereti táboroknak* az utóbbi másfél évtizedben kibontakozott rendszere. A szakcsoportokban, megfelelő vezetéssel a terepmunkára és a gyűjtött anyag feldolgozására felkészítő középiskolai honismereti táborok, valamint az életkori sajátosságokhoz messzemenően alkalmazkodó, a kézműves

⁹ Vö. *Bodolay Géza*: A reformkori diáktársaságok és az iskolai önképzőkörök. Honismereti Híradó, 1973. 3–4. sz. 105.

¹⁰ Vö. *Fejős Zoltán*: Az 1981. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat mérlege. Honismeret 1982. 3. sz. melléklet. – *Viga Gyula*: Húszeves az Istvánffy Gyula gyűjtőpályázat c. cikkének a továbbblépés lehetőségeivel foglalkozó, befejező része. Honismeret 1982. 4. sz. 11. – *Illés László*: A múzeumi honismereti pályázati rendszer öt éves eredménye. Honismeret 1981. 2. sz. melléklet. – *Morvay Péter*: A folklór a mai életben. Honismeret, 1981. 2. sz. melléklet.

¹¹ Vö. *Nagy Gyula*: Az orosházi múzeum önéletírő parasztjai irányításának praktikái. Honismeret, 1977. 4. sz. 5. *Pölsökei Ferenc*: Életmód- és táj kutatás a honismereti mozgalomban. Honismeret 1982. 1. sz. 6. – *Molnár Mátyás*: A vajai „képes krónika” és kérdőíves „telekkataszter”. Honismereti Híradó 1973. 3–4. sz. 181.

¹² *Timaffy László*: Néprajzi-urbanisztikai expedíció a Szigetközben. Honismeret 1980. 6. sz. 31.

¹³ *Morvay Péter*: Kilenc Országos Gyűjtőtálalkozó eredményei és tanulságai. Honismeret 1981. 5. sz. 6.

¹⁴ *Györffy Sándor*: Gondolatok a magyar népfrontmozgalom kibontakozásának 40. évfordulóján. Honismeret 1982. 1. sz. 27.

¹⁵ A gyűjtések hozzáférhetővé tétele szempontjából kis példányszámuk ellenére is jelentősek az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékei rotaprintes formában megjelenő kiadványsorozatának (Magyar Személynévi Adattárak, Magyar Névtani Dolgozatok, Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok – szerkeszti *Hajdú Mihály*) füzetei, melyekből eddig már 80 látott napvilágot.

népművészeti tevékenységet vonzó módon megismertető, gyakoroltató, a népszokásokat élményszerűen megéltető országos népművészeti úttörőtáborok, továbbá a felépítésüket, módszerüket számos helyen követő megyei népművészeti táborok a jövőben nagyobb figyelmet, erőteljesebb támogatást érdemelnek. Számbavételük, módszereik tanulmányozása, vezetési tapasztalataik kicserélése egy-egy országos találkozón, s a jövő évi megyei középiskolás honismereti táborok előkészítésének, az országos népművészeti táborok példáját követő központi segítése rendkívül sokat ígérő eszköze lehet a helyi szakköri munka gazdagításának.

9. Kívánatos azoknak, a mozgalmunk tudománysegítő és közművelődési tevékenységéhez alkalmas keretül szolgáló *akcióknak* a felújítása, népszerűsítése, amelyek még nem aknázták ki eléggé a bennük rejlő lehetőségeket. Ilyen a *helyi irodalmi hagyományok* szervezett feltárása, a jövő történeti kutatásának pótolhatatlan, hiteles forrásanyagot szolgáltatató *fényképezési akció* megújítása, a Hajdú-Biharban rendkívüli sikerrel megszervezett „*A Sárréttől a Hortobágyig*” közművelődési vetélkedő módszerének elterjesztése, főként a hagyománytörbő vidékeken.

10. A honismereti mozgalomban megvalósítható *szociográfiai kutatótevékenység* megalapozása érdekében kívánatos:

a) az eddigi ilyen irányú mozgalmi kezdeményezések, módszerek (életmódkutatás, önéletrész-szervezés, szociográfiai jellegű „telekataszter”) számbavétele és értékelése,¹

b) a mozgalmi munkába beiktatható új kutatási feladatok (pl. aprófalvak, tanyavidékek vizsgálata), módszerek elemzése, ismertetése, cikkek, továbbképző előadások tapasztalatcserék útján.

c) az eddigi egyetemi és főiskolás honismereti kutatótáborok (Szigetköz, Hanság) eredményeinek, tanulságainak számbavétele, értékelése, különféle szakos, egyetemi és főiskolai hallgatók részvételével szervezendő, táj- és népkutató típusú honismereti táborok támogatása, együttműködve az érdekelt tanszkekkel, tudományos diákköri szervezetekkel,^{1 2}

d) a szociográfiai szempontok erőteljesebb érvényesítése a krónikaíró-tevékenységben, a tsz és egyéb üzemtörténeti feldolgozásokban.

11. Mozgalmunk *helytörténeti* ágazatában a bújárvakodó közösségek és egyéni kutatók a jövőben fordítsanak nagyobb gondot:

a) a honismereti mozgalom történetének feldolgozására, különösen a honismereti akadémiák, az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők országos találkozói, az országos helytörténeti-üzemtörténeti konferenciák, a műemléki albizottságok országos konferenciái, az országos honismereti diákkonferenciák dokumentumainak összegyűjtésére, levéltári elhelyezésére, feldolgozására,^{1 3}

b) a két világháború közötti honismereti vonatkozású és egyéb „népfrontos” kezdeményezések történetének feltárására,^{1 4}

c) a felszabadulás utáni korszak nagyobb jelentőségű helyi eseményeinek történeti feldolgozására.

Célszerű lenne, ha ezek a kutatási témák helyet kapnának a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum által gondozott országos helytörténeti pályázat ajánlott témái között, s ha ezekre a témákra kutatási-feldolgozási vezérfonalak is készüléneek.

12. Az utóbbi években megszorodtak a mozgalmunk speciális adottságú közösségeinek, „külső övezetének”, közművelődésünket gazdagító új szervezetei. Ilyenek a nemzeti emlékhelyek kultuszát ápoló *várbarátkörök*, a múzeumok társadalmi háttérét képező *múzeumbarátkörök*. (Speciális szint képviselnek közöttük a Mezőgazdasági Múzeum által országsszerte szervezett és irányított, az agrártörténeti emlékek felkutatását és védelmét, ilyen irányú gyűjtemények létrehozását hatékonyan végző mezőgazdasági múzeumbarátkörök). Igen jelentős a *Tájak, Korok, Múzeumok* nagy népszerűséget élvező, de újabban lanyhulónak látszó országjáró mozgalma. Hasonlóképpen fokozott figyelmet érdemelnek a fővárosban működő, és mostanában szaporodó számú *iskola-táji-városi baráti körök*, az alkotóházakban, táborokban, díszítőművészeti körökben, s újabban önálló egyesületekben is tömörült, különféle népművészeti ágakat művelő *népművészet baráti*, a televízió hatására újabban alakult *városvédő körök*, de nem utolsó sorban tánc- és zenei hagyományunk megelevenítésében és ifjúságunk nevelésében egyaránt jelentős szerepű, de ehhez mérten kellő támogatást nem kapott *táncházmozgalmunk*. E közösségek, szervezetek problémáinak megoldására, közművelődési lehetőségeik jobb kiaknázásának segítésére a jövőben nagyobb figyelmet kell fordítanunk.

13. A Hazafias Népfront továbbra is támogassa az osztatlan tudományos és társadalmi elismerést aratott, országsszerte folyó *földrajzinév-gyűjtő* és publikáló tevékenységet. Szervezen tapasztalatcserét a továbblépést szolgáló, az egyéni gyűjtőknek is nagyobb ösztönzést adó feladatok és módszerek kimunkálására.

Szorgalmazza az illetékeseknél, hogy községösszevonasok, városhoz csatolások esetében gondoskodás történjék nagymúltú *helységneveink védelméről*, olyanformán, hogy ezek a közigazgatási gyakorlatban (pl. a kerületté lett községek „helységtábláin” vagy a vasútállomások elnevezésénél) is fennmaradjanak.

14. Folyóiratunknak, a *Honismeretnek* mozgalmunk sajátos többközpontúságát ellensúlyozó, a hiányzó „operatív” központot helyettesítő funkciója van. Szerkesztő bizottsága tisztán látja azt a szerepet, amelyet mozgalmunk sokszínűségében megmutatkozó egységének, valódi mozgalmi jellegének őrzésében, a munka folyamatosságának és eleveniségének segítésében be kell töltenie. Vállalja a jelen ajánlásokban felsorakoztatott feladatokból rá háruló teendőket. Tíz évfolyamának írásaival megszerzett

jóhíre, valamint újabb, szélesebb körű hozzáférhetősége, előfizethetősége előtérbe hozzák a terjesztés, és az olvasókkal való szorosabb kapcsolattartás kérdéseit. A vidéki író-olvasó fórumok folytatása mellett elsősorban arra kell törekednünk, hogy folyóiratunk minden középfokú iskolába és művelődési központba eljusson, s ilyen módon még erőteljesebben szolgálhassa mind mozgalmunk belső fejlődését, mind pedig munkánk szélesebb körű társadalmi hatékonyságát.

15. A nem hivatásos kiadóknál – amint a Honismeret bibliográfiai mellékletéből kitűnik – nagyszámú olyan *kiadvány* jelenik meg, amely tanuskodik mozgalmunk elevenségéről, eredményeiről. Ezekhez a kiadványokhoz azonban igen nehéz hozzájutni. Szükség lenne lépéseket tenni annak érdekében, hogy ezek a kiadványok valamely központi könyvterjesztő intézmény, könyvesbolt útján megrendelhetők, megvásárolhatók legyenek.

Viszont alig jelenik meg olyan központi kiadvány, amely egyrészt kielégítené mozgalmunk belső szükségleteit, másrészt szélesebb körben tájékoztatást adna eredményeinkről. Számba kellene venni ezért az ilyen irányú igényeket és lehetőségeket, s a Népművelési Intézet által gondozott, régóta szünetelő szakköri útmutató sorozat feltámasztása mellett, módot kellene találni a hiányzó módszertani és egyéb kiadványok (pl. az ajánlott pályázati témák módszertani útmutatóinak gyűjteménye, egy honismereti táborokkal foglalkozó módszertani kézikönyv, vagy a legjobb pályamunkákból mutatványt adó válogatás) megjelentetésére. Valószínűnek látszik, hogy e kérdés megoldásában egyes országos kiadókkal, illetőleg a megyei művelődési szervekkel is együtt lehetne működni.^{1 5}

Dr. Gerelyes Ede:

A Budapesti Honismereti és Helytörténeti Munkabizottság és a kerületi bizottságok tevékenysége (1976–1981)

A Hazafias Népfront Budapesti Bizottságának Honismereti és Helytörténeti Bizottsága több mint húsz éve fogja össze és irányítja a fővárosban azt a társadalmi tevékenységet, amelynek célja és eszköze a város múltjának minél jobb megismerése, haladó hagyományainak építészeti, városképi, műveltségi emlékeinek mai megbecsülése, és őrzésük a jövő számára. E több mint két évtizedes tevékenységből az utóbbi hat év az, amelyről számot adtunk ez év októberében a III. Budapesti Honismereti-Helytörténeti Konferencián.

A II. Budapesti Helytörténeti Konferencia óta eltelt években a honismereti mozgalom, és ezen belül a helytörténet is, korábbi általános jellegzetességeit megtartva továbbformálódott, új vonásai alakultak ki. Évtizedünk elején a Szombathelyen megrendezett III. Országos Honismereti Konferencia joggal állapította meg, hogy: „a mozgalom képes volt integrálni a különböző közművelődési formákat. Része a tudományos ismeretterjesztés, az aktív önképzés, az önálló és csoportos gyűjtő-búvárló munka, a nyelvművelés. Nagy szerepe van nemzeti, társadalmi és politikai ünnepeink, évfordulóink tartalmas megszervezésében. Segíti az iskolai oktatást, a művészeti mozgalmakat, helyet kap az üzemek, a szocialista brigádok életében.” Ez az idézet gyakorlatilag megrajzolja azt a programot, amelyet a mozgalom Budapesten is teljesített. Mindezek maradéktalan megvalósítása egyben a további évek feladata is. A szombathelyi konferencia a Honismereti mozgalomban megtestesülő társadalmi integráció felmérésével, fokozottan aláhúzza a mozgalom társadalmi-politikai egységességét. Ettől a gondolattól indítva vette fel a budapesti Helytörténeti Bizottság a Honismereti-Helytörténeti nevet. Ez azonban nemcsak külső elnevezésbeli változást, de tartalmi fordulatot is kell, hogy jelentsen. A névváltoztatás óta a Munkabizottság fokozottan támogatja a fővárosi mozgalom honismereti tevékenységét, annak erősödését.

A Honismereti-Helytörténeti Munkabizottság munkastílusát ebben az időszakban is meghatározta korábbi személete, azaz nem törekedett a mozgalom „felülről” való szervezésére, elsősorban informatív tevékenységet fejtett ki, a kerületi szervezetek, a mozgalomban maguknak helyet kérő társadalmi szervezetek, intézmények öntevékenységének messzemenő támogatására törekedett. A Munkabizottság a folyamatot pályázatok kiírásával, helytörténeti börcékkel, közös feladatok megjelölésével segítette, illetve gyorsította. A mozgalom folyamatosságának érdekében a Munkabizottság messzemenően törekedett a fővárosi mozgalmi tevékenység egyeztetésére.

Ugyanakkor a fővárosi mozgalom egészét érintő hiányosságok is keletkeztek. 1976-ban a Fővárosi Művelődési Ház a Fővárosi Helytörténeti Klub működését megszüntette, helyette Honismereti Szakbizottságot hozott létre. Sajnos ez a bizottság sem működött, így a Fővárosi Művelődési Házban gyakorlatilag öt éve szünetel a helytörténeti munka. A megszüntetett Klub tagsága viszont együtt maradt, s mint a TIT hely- és üzemtörténeti szakcsoportja működtek tovább.

A II. Helytörténeti Konferenciát követően a Budapesti Helytörténeti Bizottság sem tevékenykedett rendszeresen. Részben ezért, részben más okokból feladatmeghatározásai, iránymutatásai sem váltak mindig gyakorlattá. Ezekben az években – 1977–78 – a kerületek egy részében a helytörténeti bizottságok nem is működtek, a mozgalmi tevékenység a kerületeknek valamivel több mint a felére volt csak jellemző. A mozgalomra ma már azonban az aktivitás a jellemző, s a mozgalom betölti a II. Helytörténeti Konferencia által kijelölt feladatát.

Helytörténeti-honismereti börcék

A XIV. kerületi helytörténeti bizottság 1973-ban javasolta, hogy a mozgalom teremtsen lehetőséget a különböző gyűjteményekbe kerülő, de nem profiljukba tartozó dokumentumok, fényképek, tárgyak ki-cserélésére. Ebből a javaslatból született a helytörténeti börze gondolata, amelynek már második rendezvényére is sor került, közvetlenül a konferencia után. A második budapesti börzét a televízió filmre vette, így híre most már országos lett. Az I. Országos Honismereti Börzén (1977) mintegy ötezer dokumentum, fénykép és könyv cserélt helyet a közgyűjtemények között. Ugyancsak eredményes volt a II. Országos Honismereti Börze (1979). 1981-ben ismét meghirdettük a börzét, de a kevés jelentkező miatt végül is nem került rá sor. A börze újbóli megrendezésének gondolatáról nem mondott le a Munkabizottság, s amennyiben a szükséges mennyiségű csereanyag együtt lesz, ismét meghirdetjük.

Az I. Budapesti Üzemtörténeti Konferencia, az Üzemtörténeti Szakbizottság megalakítása

Az utóbbi években az üzemtörténet, a munkatörténet és a munkáséletmód kutatása az eddiginél nagyobb szerepet kapott a budapesti és a kerületi bizottságok munkájában. Az üzemtörténet, mint sajátos kutatási terület, olyan szakaszában kapcsolódott a Honismereti mozgalomba, amikor a szocialista hazafiság feladatait a mozgalom jól felmérte. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy politikai kérdésekben nem volt bizonytalanság, a munka fő súlya a szervezési kérdések megoldása volt, mivel a szakmai feladatokat az 1979. évi Veszprémi Üzemtörténeti Konferencia tisztázta.

A Honismereti-Helytörténeti Munkabizottság kezdeményezésére éppen az üzemtörténet-kutatás bázisának szélesítésére, a fővárosban alkalmazható módszerek kialakítására rendezte meg az I. Budapesti Üzemtörténeti Konferenciát a társadalmi és tömegszervezetekkel együtt.

A konferencia a következő legfontosabb feladatokat határozta meg:

– újból meg kell teremteni a mozgalom bázisát a Fővárosi Művelődési Házban, amelynek mozgóója az Üzemtörténeti Szakbizottság legyen. Teremtsen folyamatos bemutatkozási lehetőséget az üzemtörténeti szakköröknek, s ezzel párhuzamosan dolgozza ki az időszéri módszertani feladatokat.

– a tömegesítés érdekében folytatni kell a pályázati rendszert, amely lehetőséget ad kollektíváknek és egyéneknek a mozgalomhoz való kötődésre;

– a szakszervezetek eddiginél intenzívebb bekapcsolódásával az üzemekben kell a mozgalom bázisait kiépíteni, s művelődési intézményei munkájának szerves részévé tenni;

– rendszeresen kell propagálni az üzemtörténeti kutatás eredményeit, a Honismeret és a Budapest című folyóiratokban, valamint módszertani kiadványokban;

– arra kell fokozott gondot fordítani, hogy a kerületi munkabizottságok tevékenységében rendszeresen kapjon helyet az üzemtörténet-kutatás helyi lehetőségeinek és aktivahálózatának kiépítése.

A konferencia határozatainak megvalósításaként először a tervezett szakbizottság kezdte meg munkáját Molnár Imre vezetésével. Első feladatuknak az élő és dolgozó üzemtörténeti szakkörök felkutatását tekintették. A szakbizottság helyileg és bizonyos fokig szervezettel is a Fővárosi Művelődési Házhoz tartozik. Ebben a szervezeti formában bonyolították le első nagy nyilvános akciójukat is, a brigádtörténeti pályázatot.

A pályázatok

A II. Helytörténeti Konferencia határozatainak szellemében erőteljesen segítettük a mozgalom érdeklődési körének a munkásosztály életének története felé fordulását. Ennek a gondolatnak a jegyében kerültek kétvétenként meghirdetésre a pályázatok is.

A KISZ Budapesti Bizottságával, a Szakszervezetek Budapesti Tanácsával és Budapest Főváros Tanácsával közösen írta ki a HNF Budapesti Bizottsága 1978-ban a Budapesti munkásgeneráció élete című pályázatát. A cél az volt, hogy a ma még sorainkban élő nagyszülők, gyermekeikkel és unokáikkal közösen írják meg egy budapesti munkáscsalád történetét. Ezt a pályázatot korábban kellett volna már meghirdetni, de így is igen értékes családtörténetekkel gazdagodott a főváros történeti irodalma. A Népfőnt, majd a Budapest folyóirat több pályaművet, illetve részletet közölt.

Még az I. Budapesti Üzemtörténeti Konferencia javasolta a Brigádunk története című pályázat kiírását. 1981 elején a pályázatot a következő szervek hirdették meg: HNF Budapesti Bizottsága, Budapest Főváros Tanácsa VB és a Fővárosi Művelődési Ház. A pályamunkák díjazására összesen 40 000 forintot ajánlottak fel. A felhívás megjelent a központi és számos üzemi, szakszervezeti lapban. Összesen 154 dolgozatot küldtek be. Tíz munka pénzjutalomban, 24 brigád 5–500 forintos könyvvásárlási utalványban részesült, és mind a 154 pályázó emléklapot kapott. A pályázatok anyagából a Honismeret mellékleteként egy 32 oldalas antológia fog megjelenni, a Történelem Tudományi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya gondozásában.

Tanulságként el kell mondanunk, hogy a pályázati felhívás címe – Brigádunk története – túl általános volt, szinte mindent felölelt. Első alkalommal mégis elfogadhatónak tűnt, mert viszonylag sok brigádot mozgatót meg. A legközelebbi pályázati felhívás témáját már feltétlenül szűkíteni kellene.

A *Brigádunk története* pályázat nyertes brigádjai: I. Ganz Villamossági Művek Keleti Pályaudvari Kirendeltsége Kandó Kálmán brigád, II. Pamutfeldolgozó Vállalat Központjának Komplex brigádja, III. A Központi Antikvárium Kner Imre brigádja, IV. Ganz Villamossági Művek Óbudai Gyára, Tűzeléstechnikai Gyáregységének Alkotmány brigádja, V. FÉKON Ruházati Vállalat Új Technikai Luxor brigádja, VI. Magyar Posztógyár Bagi Ilona brigádja, VII. Láng forgácsoló brigád, VIII. Hauer Termelőüzem Béke brigádja, IX. A 100 éves éterem Ságvári Endre brigádja, X. I. Volán 5. sz. Üzemigazgatósága Május 1 brigádja.

Munkabizottsági ülések, fórum, rendezvények

A beszámolási időszak éveiben 36 munkabizottsági ülést tartottunk, amelyeken a kerületek, a Szakszervezetek Budapesti Tanácsa, a TIT Budapesti Szervezete, a Budapesti Történeti Múzeum, a Szabó Ervin Könyvtár, a Fővárosi Levéltár, a Budapesti Pedagógiai Intézet, az óbudai, újpesti, rákospalotai, kispesti és pesterszabai helytörténeti gyűjtemények képviselői vesznek részt változó rendszerességgel. Az ülések egy részét nem a Budapesti Bizottság épületében, hanem a kerületekben tartjuk meg. Egy alkalommal – amikor a munkabizottság az iskolai honismereti-helytörténeti munka kérdéseit vitatta meg – a Fővárosi Pedagógiai Intézetben ültünk össze. A kerületekben megtartott munkabizottsági üléseken a kerület helytörténeti aktivistái is jelen vannak, így széles körben nyílik vitára, beszélgetésre lehetőség.

A munkabizottsági ülések nemcsak az időszéri mozgalmi feladatokkal, de általános érdekű kérdésekkel is foglalkoztak. Az utóbbi években törekedtünk is arra, hogy egy-egy esetben a bizottsági ülések fórum jellegűek legyenek, s azokon ne csak a bizottsági tagok vegyenek részt. Ezek a jövőben részben még szélesebb körben megtartott fórumok, részben módszertani klubnapok lehetnének, mert ez iránt is igény van. A beszámolási időszakból a következőkben emelünk ki néhány példát: 1978-ban „Budapesti helytörténeti kézikönyve” II. kiadásának előkészítése volt a napirendi témánk. Az 1971-ben kiadott kézikönyv országosan is először foglalta rendszerbe a honismeret, helytörténet és a helyismeret gyakorlati kérdéseit, útmutatást adott a fővárosi helytörténeti kutatásokhoz. 1978-ra időszériúvé vált egy új kiadás előkészítése, de anyagi fedezet hiányában ez egyelőre még nem valósult meg. Az új kézikönyvre, a változatlanul nagy érdeklődés miatt szükség van. Ismételt kiadását a mozgalom új problémái is indokolják. 1980-ban kiállítást nyitottunk meg a HNF Budapesti Bizottsága székházában Nagy-Budapest megalakulásának 30. évfordulója tiszteletére. A kiállítás anyagát a Fővárosi Levéltár állította össze. 1981-ben került sor a HNF Budapesti Bizottsága székházában a Honismeret folyóirat elmúlt évfolyamainak vitájára, amelyen a szerkesztő bizottság tagjai is jelen voltak. Örömmel tapasztaltuk, hogy elhangzott kritikai véleményeinknek már azóta helyet adtak. Sajnos nincs változás a fővárosi cikkek arányában: változatlanul nagyon kevés a fővárosi helytörténeti, mozgalmi cikk. Ugyancsak 1981-ben mutatkozott be a HNF székházában a rákospalotai helytörténeti munkacsoport. A gazdag eredményeket felmutató kerület itt további támogatást kapott munkájához. 1981-ben a harmadik fórum jellegű tanácskozásunk a honismereti szakkörök és klubok munkamódszereit vitatta meg. 1982-ben kiemelt témaként a „Tájak – Korok – Múzeumok” mozgalom fővárosi helyzetével és a tradicionális városképi elemek megmentésének problémájával foglalkoztunk.

Rádai Mihály műsora a televízióban a már korábban is felvetődött gondolatnak, fővárosi emlékeink megmentésének, s a módszernek: a város mai állapota lefényképezésének teremtett kellő hívrést, adott

hozzá színvonalas tájékoztatást és célkitűzést. Több kerület aktivistáinak kérésére tüztük a tradicionális városképi elemek megmentésének ügyét napirendre, s eredményes vitában alakultak ki a további lépések körvonalai. Elhatározta a bizottság, hogy Rádai Mihály munkáját, műsorát segíti, támogatja. A televízió nyilvánossága ma olyan társadalmi mozgósítóerőt jelent, amelyet más téren is igénybe kellene vennünk.

A fővárosi kerületek honismereti-helytörténeti bizottságainak munkájáról

A budapesti helytörténeti munka bázisai a kerületi bizottságok. Elsősorban az ő munkájuk határozza meg a fővárosi mozgalom igazi arculatát. A konferencia előkészítése kapcsán a kerületi bizottságok is felmérték az elmúlt évek tevékenységét. Jelentéseik és a kiküldött kérdőívünk alapján összefoglaljuk mai helyzetük jellemző vonásait is.

A II. Budapesti Helytörténeti konferencia jelezte, hogy a mozgalomban kevés a fiatal, alig-alig akad a bizottságokban munkás. Mai felméréseink már más képet mutatnak. A főváros 22 kerületéből 19-ben működik állandóan helytörténeti bizottság: tagjaik száma 384 fő. Ebből diák, tanuló 34 fő (9%), munkás 54 fő (14%), értelmiségi 166 fő (43%), alkalmazott 130 fő (34%). Ez a korábbiakkal szemben igen jó arány és jelentős változás. Reméljük, hogy a következő években az értelmiségiek és alkalmazottak további aktív részvétele mellett, bizottságaink növelik a fiatalok számát is. Jelenleg a 30 év alattiak száma csaknem 60 fő (16%). A bizottságok tagságának többsége nyugdíjas. Van olyan kerületünk, mint pl. Zugló, ahol a bizottság csak nyugdíjasokból áll. Nem határoztuk meg korábban – s ilyen szándékunk most sincs – a bizottsági tagok számát. A legnépesebb a kőbányai: 74 tagja van, s a legkisebb a XVII. kerületi, ez csupán négytagú. A főváros területén jelenleg néhány kerületben szünetel a helytörténeti bizottságok tevékenysége. Reméljük ez csak átmenetileg van így.

A Bomba tér (ma Batthány tér) a múlt században

Kerületi helytörténeti kutatás, gyűjtés, helytörténeti gyűjtemények, klubok

A kerületek története iránti érdeklődés fővárosi szinten töretlen. A beszámolási időszakban jelent meg Újpest, Erzsébetváros és a XI. kerület monográfiája. Folytatódott a józsefvárosi monográfia sorozat, megjelent az 1919–1945 közötti kötet, a XII. kerület három kerületi olvasókönyvet állított össze

(egyelőre stencilezett formában), a XIII. kerület kiadta az „Angyalföldi veteránok könyvé”-t, a XIV. kerületben megjelent a Zuglói séták című könyv, Rákospalotán az iskolák részére történeti összefoglalást adtak ki (Lakóhelyünk a XV. kerület). Az eddig is igen termékeny XVII. kerületi bizottság 5 újabb kiskötetet jelentetett meg a kerületet alkotó egykori falvak történetéről. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a több évtizede folyó gyűjtő- és rendszerezőmunka a beszámolási időszak éveiben sem állt le. Számos helyen nem született monográfia, de történeti cikkekkel segítették a kerületi lapokat, így az I. kerületben a Várkerület című, a XII. kerületben pedig a Hegyvidék című lapot. A kerülettörténeti kutatások nem álltak le. Készül Angyalföld története, a Várkerület jelesei című biográfia, a Belvárosi irodalmi topográfia, a Józsefváros történetének befejező kötete, a XII. kerület monográfiája, a Palota (XV. ker.) Képeskönyv stb.

E rendszeres kutatás-gyűjtés azt is eredményezi, hogy tovább folyik a kerületi helytörténeti archívumok, gyűjtemények és klubok szerveződése. A kerületi HNF-bizottságok mellett kiemelkedő értékű irat, fotó és dokumentációs gyűjtemények működnek a Józsefvárosban, Angyalföldön és a XVII. kerületben.

A korábban már megindult gyűjtés eredményeként két új helytörténeti tárgyi gyűjtemény is bontogatja szárnyait, egyelőre még igen szerény keretek között, az egyik az egykori Albertfalva, a másik a XII. kerület emlékeit őrzi. Azokról a gyűjteményekről, melyeknek helyzete rendezett, tanácsi és minisztériumi működési engedélyük van, más alkalommal szólunk.

A helytörténeti mozgalom sajátos bázisai a bizottságok, szakkörök, archívumok és gyűjtemények mellett a klubok. Jelenleg a fővárosban már hat ilyen szervezet működik. Létszámában és kialakult programját tekintve legjelentősebb az I. kerületben működő Várbarátok köre. Háromszáz főnyi tagságuk, rendszeres kutatási, közművelődési tevékenységük igen értékes része a fővárosi honismereti-helytörténeti mozgalomnak. Fiatalabb szervezésű, de szintén hatékonyan működő klub a Terézvárosi kör. A már említett XIII. kerületi Archívum és Angyalföldi Helytörténeti Klub munkája nyomán jött létre. Külön öröm, hogy a külső kerületek egyikében is van most már hosszú ideje eredményesen működő klub, a XVI. kerületi Corvin Klub – Helytörténeti Fórum. A klub rendszeresen füzeteket ad ki munkájáról. Önálló elnevezés nélkül, klubszerűen működnek a XVII. kerület helytörténetészei is. Az elmúlt években 16 tudományos értékű helytörténeti felolvasást tartottak. Ugyancsak klubszerű rendezvény van a XII. kerületben is: „Hétfői esték” elnevezéssel, átlagosan száz résztvevővel.

A fővárosi honismereti-helytörténet szervezeti formái – mint eddig láttuk – lényegében jól felépítettek. Az egyes szervezeti formák – (gyűjtemények, archívumok, klubok) további számszerű gyarapodása a mozgalom erősödését jelentheti.

Helytörténeti előadások, diavetítések, vetélkedők

A mozgalom tevékenységének egyik mércéje közművelődési tevékenysége, e munkájának hatékonysága. A sok-sok gyűjtő-feldolgozó munka nehezen válik társadalmi értéké, ha eredménye csak fiókba kerül. A honismereti-helytörténeti előadások, vetélkedők, film- és diavetítések teszik mindenki számára hasznossá aktivistáink évtizedes munkásságát.

Az ismeretterjesztés, a közművelés útját járja mamár kerületi bizottságaink jelentős része. A helytörténet és a várostörténet népszerűsítése, ismertetése, a történelmi emlékeink iránti fogékonyság felkeltése már messze túlmutat egy-egy kis csoport önművelésén. A mozgalom politikai tartalma, szoros kötődése a szocialista építőmunkához lehetővé teszi, hogy történelmi évfordulóinkat, szocialista állami ünnepeinket méltó módon köszöntsek előadásokkal, kiállításokkal. A történelmi ismeretterjesztés jó példája a Várbarátok körének munkássága: a kerület történetét ismertető havonkénti előadásokon kívül, nyolcreszes előadássorozatban ismertették a főváros történetét. A II. kerület a Viziváros története című előadássorozatát kétezer hallgatták végig. Ugyancsak a felnőtteknek szóltak a VI. kerület, a XVII. kerület és a XX. kerület helytörténeti előadásai is. Külön említenünk kell a zuglói példát, ahol a lakóbizottságok részére tartottak rendszeres előadásokat. Nagyon jó példája a helyi öntevékenységnek a VIII. kerületi Tisztviselőtelepen tartott előadássorozat, a magyar kultúra ott élt egykori kiválóságairól. Évekkel ezelőtt hasonló kezdeménnyel találkoztunk a Wekerle-telepen is. Az ünnepi megemlékezések új formáját rendezték meg – javaslatunkra a Kossuth Klubban – Rákospalota 700 éves fennállása alkalmából.

Az előadások sorában meg kell említenünk a XIII. kerületi Helytörténeti Klub két kitűnő rendezvényét is: az 1976 májusában megtartott helytörténeti, majd az 1978-ban megtartott üzemtörténeti tanácskozást.

1976–1981. közötti bizottságaink előadásai többségét az ifjúság részére tartották. Ez vonatkozik a kerületi vetélkedőkre is. A XX. kerületben – de másutt is – diavetítéssel összekötött helytörténeti órákat rendeztek. A XVII. kerületben a környezetismereti órák egy részét rendszeresen a gyűjteményben tartják, és autóbuzos helytörténeti sétákat rendeznek. Angyalföldön, Józsefvárosban, a XII. kerületben és Zuglóban évente tartanak iskolai helytörténeti vetélkedőket.

Kiállítások

Ez szintén a Honismereti mozgalom hagyományos ágai közé tartozik. Különösen jó a helyzet azokban a kerületekben, ahol helytörténeti gyűjtemény és kiállító helyiség van. A legtöbb kiállítást Pesterzsébeten, Óbudán, Újpesten, Kispesten és Rákospalotán rendezik. Az évfordulók kapcsán a többi kerületek is előrelépnek. Ezeken kívül meg kell említenünk az albertfalvai helytörténeti kiállítást, amelynek 6000 látogatója, valamint a Zugló tegnap és ma kiállítást, amelynek 2000 nézője volt. A honismereti integrációt jelenti a csepeliek kiállításorozata kerületekről, amelyet Balatonfenyvesen, Jászberényben, Mórton, Oroslányban és Székesfehérváron mutattak be. Emlékezetesen szép volt a 75 éves budafoki munkásdalárda című kiállítás Budafokon 1976-ban.

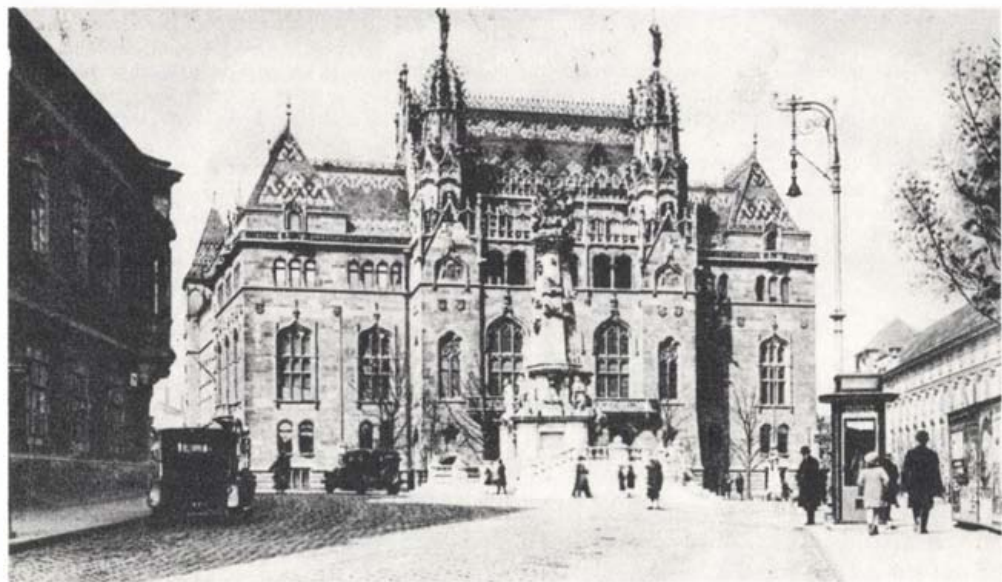
Szólnunk kell még az emléktáblák nyilvántartásáról és védelméről, a bontási területek, a műemlékek és régészeti emlékek megfigyeléséről, védelméről. A jelentésben felsorolt példák bizonyítják, hogy ebben a mozgalomban szó szerint „mozog” a főváros minden kerülete, természetesen vannak kiemelkedően aktív bizottságaink is.

Befejezésül

Megemlítjük még a kerületi bizottságok munkájának társadalmi támogatottságát. E kérdés egyik része, hogy, s miként vegyenek részt a kerület lakói a mozgalomban, illetve az akcióiban és rendezvényein. A második része a kérdésnek, hogy tanácsi és társadalmi szerveink törődnek-e munkájukkal. Azt láttuk, hogy a legtöbb kerületben a kerületi népfőnökségek évente egy-egy kerületi PB, és igen sok tanács VB két évente foglalkozik bizottságaink munkájával.

Fővárosi Munkabizottságunk és a kerületi bizottságok munkájának ismertetése még nem jelenti a budapesti honismereti és helytörténeti mozgalom tevékenységének egészét. A konferencia alkalmából kiadott könyvnyi terjedelmű jelentésünkben ott sorakoztak a fővárosi tudományos intézmények, a két kerületi helytörténeti gyűjtemény, a TIT budapesti szervezete, a Fővárosi Pedagógiai Intézet, a Budapesti Képzőművészeti Igazgatóság, a Tájak – Korok – Múzeumok Mozgalom jelentései is a Honismereti mozgalomban végzett munkájukról.

A honismeret és a helytörténet már két évtizede megteremtette polgárjogát a fővárosi közéletben. Ezt meg kell őriznünk, sőt erősíteniünk kell. Tovább kell növelnünk meglévő aktivistáink mellett a fővárosi munkásság, a fiatalság részvételét a mozgalomban. Nyilvánvaló mindnyájunk számára, hogy a szocialista hazafiságra, a szocialista közéletiségre nevelő mozgalmunk akkor igazán hatékony, ha soraiban széles körben részt vesz a munkásság és a jövőnek jelentő ifjúság.

Budapest Pénzügyminisztérium — Das Finanzministerium — Le ministère des finances

Képeslap az 1930-as évekből

A VIII. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus és a helytörténet

A világ gazdaságtörténészei 1982. augusztus 16-tól 20-ig Budapesten adtak találkozót egymásnak. Mintegy 40 országból érkezett 900 külföldi és több mint 100 magyar történész, közgazdász tanácskozott öt napon át a Semmelweis Orvostudományi Egyetem impozáns, Nagyváradi téri épületében. A napilapok a konferencia idején hírt adtak a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság és a magyar szervező bizottság által kitűnően szervezett, nagyszabású tanácskozás főbb eseményeiről, a tudományos eredményeket pedig még számos fórumon fogják értékelni itthon és külföldön, így e hasábkon csupán arra vállalkozhatunk, hogy egyetlen szempont, a honismereti, ezen belül is főként a helytörténeti kutatások vonatkozásában kitérjünk meg összegezni a tanulságokat. Még ez is igen nehéz feladat, mivel a tanácskozások, viták kavalkádjában – csaknem 50 szekció ülésezett – közvetve vagy közvetlenül szinte mindenütt jelen voltak a honismereti kutatások eredményei is.

Honismeret és nemzetközi történetsszinkongresszus. Lehet-e egyáltalán együtt említeni e két fogalmat? A legfőbb tanulság – legalább is számunkra – az, hogy igen, sőt a helytörténeti kutatók előadásai, hozzászólásaikkal jelentős szerepet is kaptak a kongresszus eseménysorozatában. Sajnos, e résztvevők szinte kivétel nélkül külföldi vendégeink közül kerültek ki, a magyar helytörténeti vagy regionális kutatások eredményei – amennyire ezt azon üléseken, amelyeken jelen lehettünk, tapasztalhattuk – csak az agrártörténeti szekciók vitáin kaptak súlyuknak megfelelő szerepet.

Egy tanácskozáson, amelyen az öt kontinensről érkezett tudósok azonos témaköröket vitatnak meg, a fő szerepet feltétlenül a fejlődési jelenségek nemzetközi összehasonlítása játssza. Hogyan is zajlottak le a különböző gazdasági folyamatok egy-egy országban, régióban, milyen hasonlóságok, sajátosságok, időbeli eltolódások jellemzik a világ népeinek gazdaságtörténetét? Erre keresték a választ mintegy félszáz témában a tudósok. Tulajdonképpen a honismereti kutatások összesített, országos vagy regionális szinten általánosított eredményeit vehették egymással össze. A nagy országokban a dolog természetéből adódóan szembeötlő eltéréseket mutat a tagállamok, tartományok, természetföldrajzi, etnológiai régiók fejlődése, így kutatásuk központi helyet kap a nemzeti történetírásban. De a kongresszus azt is bizonyította, hogy a helytörténeti, regionális kutatások néhány, hazánkhoz hasonló nagyságú, népességű országban is nagy szerepet játszanak a történettudományban olyannyira, hogy a helytörténeti kutatások jelentősebb eredményeit méltónak tartják a nemzetközi kongresszuson való szereplésre is. Ennek tulajdonítható, hogy a helytörténetírás és a szélesebb történeti kutatások viszonya egy önálló szekcióülés napirendjén is szerepelt.

A kongresszus szekcióülései A, B és C témákra oszlottak. A kiemelt „A” témában a szervezők „nemzeti jelentéseket” kértek és a beérkezett „hozzájáruló tanulmányok” alapján egy-egy kiemelkedő tudós általános beszámolót „főreferátumot” készített. E témák anyagát – csakúgy, mint a „B” témakét – az Akadémiai Kiadó, illetve egyes külföldi kiadók a konferencia előtt nyomtatásban is kiadták. A szekcióüléseken az általános referátumhoz szakértők szóltak hozzá, majd pedig az egyéb, főként előre bejelentett hozzászólók kaptak fórumot.

A „C” témákban – viszonylag kisebb, de a gazdaságtörténet jelentős, önálló ágait jelentő témakörök ezek – a vita közvetlenebb volt, anyaguk kiadására azonban a kongresszus nem vállalkozhatott. Ezekben a témákban a vitákat a kötetlenség, formáságtól való mentesség jellemezte. Szó sincs azonban arról, hogy

e viták szervezetlenek, előkészítetlenek lettek volna. A szervezők – 20 ország neves gazdaságtörténészei, köztük Katus László, Orosz István és N. Kiss István – az előzőleg sokszorosított előadások alapján vezették a szekcióüléseket.

Egy-egy résztvevő természetesen csak 4–5 szekció üléseit ülhetné végig, így e témák valamennyiének ismertetése lehetetlen. Csupán arra vállalkozhatunk, hogy a *helytörténet témakörével foglalkozó szekcióülésről* adjunk beszámolót. A C. 25. jelű szekció napirendjén *A helytörténet szerepe a történeti kutatásokban* szerepelt. Az ülés szervezője Rolf Adamson svéd gazdaságtörténész professzor köszöntötte az érdeklődőket, a szám szerint 55–60 résztvevőt. Feltűnő volt, hogy a jelenlevők nagy többsége a skandináv országokat képviselte, de szép számmal érkeztek angol, holland helytörténészek is, az amerikai, nyugatnémet, japán és a 4–5 hazai résztvevő mellett.

Az előkészítés során 8 tanulmányt osztottak szét, s mivel a vitára csak egy délelőtti negyedfél órája állt rendelkezésre, e tanulmányok szerzői a helyszínen csupán a legfontosabb téziseket ismertették.

Brigitta Ericsson stockholmi történész professzornő Helyi közlésekkel választja az országos törvényhozásnak Skandináviában a XVIII. században című tanulmánya bevezetésében hangsúlyozta, hogy a skandináv alkotmány- és politikatörténészek figyelme hosszú időn át a központi döntéshozó hatalomra, hatásköre jellemzőire irányult, ennek megfelelően az eseményeket is a központi államhatalom nézőpontjából értékelték. Az utóbbi években azonban az események nézőpontja és értelmezése szélesedett, a demográfiai, gazdasági és szociális kérdések kutatásával. A beszámoló fő témája az az 1970-es évek végén kezdeményezett, mind az öt skandináv államra kiterjedő kutatási terv, amely a döntéshozatal módját hasonlítja össze az 1719-től 1772-ig terjedő időszakban. A hangsúlyt a központi hatóságok és a helyi közösségek közötti kölcsönhatás vizsgálatára helyezték, beleértve azt is, miként befolyásolhatták magán-személyek vagy csoportok hivatalos, vagy nem hivatalos eszközökkel a döntéshozókat. A vizsgált félévszázadban a Svéd–Finn királyságban a monarchia gyenge, a birodalmi gyűlés (Riksdag) viszont szuverén hatalom, míg Dánia–Norvégia–Izland kormányformájára az uralkodó autokratikus hatalma volt jellemző. De csak mikroszintű kutatások révén tisztázható, hogy pl. a helyi közalkalmazottak hogyan illeszkedtek a rendszerbe: a helybeliek szószólói vagy pedig csak a központi hatóságok akaratát hajtják végre. A tanulmányok megállapítása szerint magatartásukat a helyi érdekek határozták meg, így befolyást gyakoroltak a központi hatóságokra is. Egy másik, *csak helytörténeti kutatásokkal* megválaszolható kérdés, vajon a nagyszámú törvény, dekrétum, miként lett végrehajtván. Olyan gazdasági tényezők, mint az erdőhasználat korlátozása, összeütközést eredményeztek a koronauradalmak és a jövedelmek igazgatási szervei és az erdőből élők között. *Ericsson* professzornő esettanulmánya a vasművek, a fűrészmalom tulajdonosok, valamint a fakereskedők és a parasztok érdekcsoportjainak harcát mutatja be bizonyítva, hogy az igazgatási és a politikai eljárási módok végül is lehetővé tették, hogy a helyi vélemények mind helyi, mind pedig parlamenti szinten befolyást gyakoroljanak.

Maria de Rátima Brandao és Rui Feijo Angliában működő portugál történészek, Szöveg és összefüggés: közösségi tanulmányok és forrásaik című tanulmányukban elméletileg, történetfilozófiailag elemezték a „közösség” fogalmát, mint a helytörténeti tanulmányok keretét. A nehezen megfogható és a néprajzban, a szociológiában, illetve a történettudományban eltérő jelentésű fogalommal kapcsolatos, igen érdekes előadás ismertetésétől sajnos, el kell tekintenünk. A szerzők ugyanis – nem érezvén véglegesen kielégletnek koncepciójukat – értékelték a résztvevőket, ne idézzék szövegüket a szekción kívül.

Rolf Fladby, norvég történész professzor tulajdonképpen a bőség zavaráról, a gazdagság bajairól számolt be, hiszen hazájában a helytörténetírás iránt rendkívül nagy az érdeklődés, a közigazgatási egységek többsége már megbízatást adott a historikusoknak közösségük történetének megírására. Sokhelyütt el is készültek a monográfiák, közöttük – norvég sajátosságként – igen sok a farm- és családtörténet, amelyek óriási munkabefektetést igényelnek, ha egy közigazgatási egység minden egyes farmjának és családjának több évszázados történetét nyomon szeretnék követni. A *Norvég Helytörténeti Intézet* hivatásának tekinti, hogy módszertani segítséget nyújtson a kutatásokhoz. Az összegyűjthető hatalmas mennyiségű részletadat helyes feldolgozásával kapcsolatban *Fladby* alapkérdésnek tekinti, hogy a *helytörténeti művek tudományos minőségük csökkentése nélkül is a széles olvasóközönséghez szólnanak*. Az 1970–1979 közötti évtizedben 30 várostörténeti, 155 községtörténeti és 30 regionális keretű kötet jelent meg, ami nagy mennyiségi fejlődést jelent a helytörténetírásban és a norvég történettudomány termésének a legnagyobb részét adja. Hangsúlyozva, hogy a községi, városi, területi keretek különbözősége miatt *nem lehet meghatározott mintát adni a helytörténeti kutatások tervezése számára*, a szerző néhány általános tanácsot ad. Mindenekelőtt nem helyes, hogy számos monográfia nem foglalkozik a közelmúlt történetével, mert az olvasó csak akkor értheti meg szűkebb, tágabb közössége fejlődését, ha azt napjainkig ismeri.

A helytörténeti művek szerkezete erős hagyomány alapján gyakran tematikus és a különböző témák fejezeteit sok esetben más és más szerzők írják. Ezzel szemben *Fladby* professzor a fejlődés és az összefüggések ábrázolására sokkal alkalmasabbnak ítéli a kronológikus feldolgozást. Ugyanakkor a munkáknak törekedniük kell arra, hogy részletesen foglalkozzanak a kulturális tájegységgel, majd pedig a népesség fejlődésével, letelepedésével, a természeti erőforrásokkal, a gazdálkodással, a társadalmi szerkezet fejlődésével, az igazgatási szervezet intézményeivel, a helyi közösség és a nemzet kapcsolatával, valamint azzal a nagy témával, hogy a helyi társadalom milyen módon részesült alkotóként vagy befogadóként a

nemzeti műveltségéből. A helytörténész munkájának legfőbb előnye, öröme az, hogy olyan helyszeggel, személyekkel és viszonyokkal foglalkozik, amelyhez olvasója is személyesen kötődik. Éppen ezt kell maximálisan kihasználni, lehetővé téve, hogy az olvasó megismerhesse otthona és környezete történeti fejlődését.

Az ugyancsak norvég *Sivert Langholm* egyetemi tanár A helytörténet különböző megközelítési módjai című előadásában különbséget tett a „tulajdonképpeni” helytörténeti és a helyi jellegű esettanulmányok között. Míg az előbbi esetben egy szűkebb közösség vagy egy helyi jelenség maga a tudásgyarapítás célja, addig az esettanulmány végső célja nem a vizsgált egyedi közösség, hanem általánosabb szerkezetek vagy folyamatok amelyek a helyi jelenség hihetőleg példáz és képvisel. Ez a különbség az előadó szerint meghatározóbb, mint a helyi és a nemzeti történelem közötti. A döntő kérdés az, hogy milyen feltételek mellett és milyen mértékig járulhat hozzá egyazon vizsgálat a történelmi ismeretek bővüléséhez a két módszerrel? Az esettanulmányok gyakran alkalmaznak hipotetikus deduktív megközelítési módot, amelynek nagy előnye a más helyekről nyert ismeretekkel való kapcsolat, valamint az összehasonlítás lehetősége. A nagy hátrány viszont az analízis korlátozottsága, ami mindig magában rejti a veszélyt, hogy helyi egységek legérdekesebb sajátosságai kimaradnak. Ha az esettanulmány módszerét alkalmazzuk, a történész ideálisan mindig egy általánosabb látókörből figyeli a történelmi eseményt, míg a „tulajdonképpeni” helytörténet művelője figyelmét elsősorban a szóban forgó helyi közösség „totális” történelmére összpontosítja. A szerző aláhúzza, hogy ha több-kevesebb különbség van is abban, ki minek tulajdonít elsőbbséget, ellentmondás nincsen a két kutatási módszer között.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódott a szekcióülés szervezőjének, *Rolf Adamson*, stockholmi egyetemi tanárnak az előadása is, amelynek témája és címe: Tanulmányozzunk mindent nagyon kevés közösségnél vagy csak néhány változatot sok egységnél (a teljes kutatott népességnél) – a helytörténetírás két szélsőséges módja. Az első módszer példáját *dr. Alan Macfarlane*, Cambridge-i egyetemi tanár *Reconstructing historical communities* (Cambridge, 1977.) című könyve szolgáltatta, aki adatbázisát két, egymástól távol eső egyházközségre korlátozta, ugyanakkor lehetségesnek tartja, hogy belőlük általánosításokat vonjon le. A másik utat maga *Adamson* járta be, amikor egész Svédország összes – és nem csupán mintavételrel kiválasztott – acélpipari vállalatáról összegyűjtött egy kis számú adattípust. Vajon a helytörténetírás keretébe tartozik-e egyáltalán egy ilyen vizsgálat? Az előadó szerint nem joggal annak tekinteni.

Adamson professzor először részletesen ismertette *Macfarlane* elvi tételeit. Az angol kutató és munkacsoportja 1963 óta hatalmas munkával összegyűjtött és elemzett minden adatot, ami a két vizsgált közösségre valahol is megtalálható volt, hangsúlyozva, hogy minden újabb irat nem egyszerűen hozzáadódik az addigiakhoz, hanem azokat az ismereteket is gazdagítja, jobban megvilágítja, amelyeket korábban szereztek. *Adamson* vitatja ezt, mondván, hogy a „marginális” (szélső) jövedelmek a közgazdaságtan és a tudományos kutatás általános módszere szerint is – egy idő után csökkentek. Ha a források átfedik egymást, az újabban vizsgált források csak akkor mondanak újat, ha a korábbiak pontatlanok, hiányosak voltak. Helyes, ha a kutató előzetesen igyekszik megállapítani, melyek a legérdekesebb iratsorozatok és felteszi a kérdést, érdemes-e a többi, jelentéktelen forráscsoportra is munkát fordítani. Nem elfogadható ugyanis, hogy minden adat egyformán fontos, hiszen a válogatás elengedhetetlen a kutatásban. *Macfarlane* saját módszerét közösségtanulmánynak (community study) nevezi és célja egy-egy közösség teljes („totális”) életének rekonstrukciója. Ennek érdekében a demográfusok által már évtizedekkel ezelőtt kidolgozott – Magyarországon is ismert és művelt – „családrekonstrukció” módszerből kiindulva kialakítja az „egyéni rekonstrukció”-t (individual reconstruction), amelynek célja, hogy egyetlen, évszázadokkal ezelőtt élt személyre vonatkozóan is összegyűjtsön minden hozzáférhető adatot. *Adamson* e módszer eredményeit triviálisnak tartja, amely nem áll arányban a hatalmas munkabefektetéssel, ezzel szemben hasznosabb a kiválasztott, gyakran egyidőben született emberek csoportjának a vizsgálata életük egész folyamán (cohort study). A svéd professzor kritizálja azt is, ahogyan a hatalmas mennyiségű adatot *Macfarlane* és munkatársai feldolgozták. Nézete szerint az adatok önmagukban két típusba sorolhatók: A „flow” adatok időegységekre (pl. év, hónap) vonatkoznak, míg a „stock” adatok egy időpontra (pl. az év utolsó napja). A helytörténésznek kevés a „flow” adata (ilyen az éves születések, halálozások száma) emellett sokkal több az egy időpontban felvett adat. Az adatok rendszerezése is kétféle: időben keresztmetszetű, valamint hosszabb időtartamra vonatkozó lehet. Az előbbi módszer nemcsak könnyebb, kevesebb munkát igényel, hanem ajánlatosabb is az elemzéssel levonható következtetések nagyobb száma miatt. A hosszú időszakot átölelő adatfeldolgozással nem kell unostalan élni, mint *Macfarlane* teszi *Adamson* szerint, csupán akkor, ha az elengedhetetlen, pl. családrekonstrukciónál, egyazon egységben időközök, időtartamok, mozgások és változások mérésekor. Nagy érdeme az angol történésznek – méltatja *Adamson* –, hogy jól feldolgozta mind a helyi, mind pedig a központi levéltárakban megtalálható adatokat, de a „totális” közösségtörténet nem valósítható meg világos szerkezet, funkció- és fejlődésmeghatározás nélkül.

Adamson saját könyvét, amelyet egy-egy szűk témáról írt, ellenkező típusú modellnek tekinti. A svéd acélpipar hitelviszonyait tárta fel az 1800-tól 1860-ig terjedő időszakban, tehát „hosszirányú” (hosszabb időtartamú) módszerrel. Az ország valamennyi acélgyárát és acélgyárást kutatta, széles körű, de főleg a központi levéltárakban sikeres adatgyűjtéssel. Munkáját azért tartja helytörténeti jellegűnek, mert az

adatok feldolgozását és közzétételét úgy végezte el, hogy azok könnyen hozzáférhetőek legyenek azoknak a helytörténészeknek is, akik csak egy gyárat, egyetlen személyt kísérnek figyelemmel. A táblázatokat úgy szerkesztette, hogy nem „nyelődtek el” az egyedi adatok sem, emellett név-, gyár- és régiómutatót is készített. (Vajon nem kellene-e a helytörténészek igényeit a nálunk készülő országos monográfiákban, azok tájékoztató apparátusában is sokkal inkább figyelembe venni?)

A dán *Hans Christian Johansen* Helytörténet – esettanulmányok a nemzeti történelemben? című tanulmánya is azt vitatja, hogyan hasznosíthatják a hivatásos történészek a helyi szintű munkákat az országos történelem jobb megértéséhez. Ha egy nagyobb, nemzeti eseményt tárgyalunk és annak helyi hatása viszonylag egyszerű, a meglévő helytörténeti tanulmányok gyakran nagy segítségünkre vannak az országos jelenségek leírásában, míg ha nemzeti szintű, hosszú távú irányzatokat akarunk megvilágítani, amelyek különböző korokon és különböző helyeken át hatnak és a változásnak összetett okozatai vannak, akkor rendszerint csak kevés segítséget kapunk tőlük. Így a történészeknek sok esetben magának kell helyi adatokat szereznie az összemzeti elemzés számára, úgy hogy mintát vesz. *Johansen* rámutat, hogy a közigazgatási egységek teljes számát csoportokba osztva mindegyik csoportból egy egységet véve mintának, figyelemünkön kívül eshetnek a különböző csoportokon belüli nagy eltérések. Jobb tehát, ha előbb megállapítunk néhány, az ország egészére vonatkozó átlagértéket, így elegendő lehet a viszonylag kevés, találomra vett minta is, pl. a keresztmetszet vizsgálatnál párezer háztartás is elég az országos táblázatokhoz.

A stockholmi *Ulf Jonsson* Módszerek egy helytörténeti tanulmány szélesebb keretekbe helyezésére címmel készített tanulmányt. A regionális és helytörténet az 1960-as évek óta már nem csupán néhány lelkes amatőr ügye, hanem az akadémiai gazdaság és társadalomtörténészek érdeklődésének is mindinkább a középpontjában áll. E megbecsülést részben a francia „*Annales*” iskola széles körű regionális vizsgálatainak, részben a *történeti demográfia újjáéledésének és a kvantitatív módszereket hangsúlyozó újfajta társadalomtörténet-írásnak* köszönhetik a helytörténészek. Az „*Annales*” kör tagjai a XVIII. század közepéig a régi tartományokat (provinces), a Nagy Francia Forradalom utáni korban pedig a közigazgatási kerületeket (départements) vették területi vizsgálataik alapjának, de míg a feudális kor tartományai sok szempontból, gazdasági, társadalmi és kulturális egységet alkottak, a XIX. századi departementek esetében pontosabban meg kellene határozni a regionális és az országos szintkapcsolatait mint ahogy azt a franciák tették – *Jonsson* szerint néha rendszertelenül és esetlegesen. A regionális és a nemzeti szint összekapcsolásának módszere ugyan nem egyértelmű, de a területi kutatások jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy létrejött a hatkötetes *Franciaország gazdasági és társadalomtörténete* és a négykötetes *Francia agrártörténet*. Ám ezekben a korábbi regionális munkák csak pusztá illusztrációként szolgálnak.

A történeti demográfusok és társadalomtörténészek általában sokkal kisebb területeket vizsgálnak, mint a francia regionális történészek; ezért számukra követelődik igény, hogy területüket elhelyezzék a szélesebb keretekben. Ennek a szerző öt fő módszerét különbözteti meg: amelyek gyakran egymáshoz kapcsolódnak: 1. A *reprezentatív közösség* módszerét, amelyben statisztikailag a lehető legáltalánosabb feltételeket tükrözi. 2. *Egyfajta mintavételi technika* használata (nem részletezi, milyen!). 3. Az *elméletpróba – elméletáltalánosító módszer* (theory testing-theory generating) csakúgy, mint a további kettő, nem használ szabályos mintavételt és közös bennük az is, hogy nem statisztikai eszközökkel igyekeznek a helytörténeti munkákat szélesebb keretbe helyezni. A tesztmódszerrel egy elméletileg következetes modellt – hogy melyik területet vizsgálják, lényegtelen – hipotézisekkel egyben tesztelik, hogy érvényességüket megállapítsák. Az elméletáltalánosítás viszont az elméletalkotást vizsgálja, az egyik típusba, a szerkezetek statisztikai megfigyelésén alapuló „áttekintő tanulmány”-t (survey study), a másikba pedig az esettanulmányt helyezve arra a megállapításra jut, hogy szélesebb összefüggésbe helyezni az elméleteket csak összehasonlítással lehet. 4. Az *összehasonlító helytörténet* a szerző szerint abban különbözik az előbb tárgyalt elméletvizsgálattól, hogy nagyon eltérő eseteket vetnek össze, így keresve kapcsolatot az általános jelenségekkel, amelyek így élesebben ütköznek ki. 5. Az a módszer, amelyet a szerző maga is a legszívesebben alkalmaz, a „*lépésenként végzett elemzés*” (analysis in successive steps) is azt vallja, hogy a reprezentativitás nem csak statisztikai értelemben valósítható meg. A lehető legteljesebben fel kell tárni, miben tér el a kutatási terület a nagyobb egységek átlagos feltételeitől. Mivel rendkívül nehéz nagyon eltérő szintű egységeket – pl. egy-két plébániát és az országos átlagot – közvetlenül egymáshoz kapcsolni, jó, ha a regionális szintet, mint közvetítőt (meditátort) alkalmazzuk. Csakhogy a különböző körzetek között is nagyok a szélsőségek és egyenlőtlenségek, ezért fontos ezek érzékelése és megkülönböztetése is. A kutatási pontok kiválasztásánál igen módszeresnek, tudatosnak kell lenni, figyelemmel a forrásadottságokra és az átlagtól való szembetűnő különbségekre.

Jonsson beszámol saját kutatási módszeréről, amelyet a XIX. századi közép-svédországi majorságok belső szervezetének vizsgálatánál alkalmazott. Alsó szinten egy esettanulmányt készített egy birtokról, amelyet egy jellegzetes környéken választott ki. A kiválasztott majorságot ezután összevetette Södermanland körzet 21 további birtokával, így részletesen megokolta, miért jelent eltérő esetet a kiválasztott birtok. A szerző ugyan elismeri, hogy elemzési módszere nem tökéletes, de előnye, hogy az előző négy módszernél rendszeresebben igyekszik azonosítani egy helyi közösség sajátosságait, és hogy rávilágít még a viszonylag kis területen is tapasztalható jelentős eltérésekre.

Victor Morgan angol egyetemi tanár két tanulmányát ismertette a szekcióülésen. (A regionális és a

helyi történet angol távlatai, valamint Nemzeti egység kialakulása, a piaci és a mezőgazdasági regionalizmus.) A legtöbb kutató egyetért abban, hogy a piacgazdaság kialakulása a termelés módjának és az agrárszektor társadalmi szervezetének átalakulására vezetendő vissza a korai újkori Angliában, és minden kapcsolatban áll a nemzetállam kialakulásával. De hogyan egyeztethető össze a helyi egységeknek a nagyobb egészbe való integrálódása mellett érvelők nézete a helyiek mellett nosztalgiait érző történészek által felhozott bizonyítékokkal? Világos, hogy a piac kibővülése a meghatározó jellegű falusi szektorban „egységesebb” nemzetet hozott létre, de az a különböző mezőgazdasági körzetek összefüggései között ment végbe. Csak a XV. század végén és a XVI. században jöttek létre olyan kedvező gazdasági és társadalmi szerkezetek, amelyek megteremtették az egymástól függő gazdasági régiókat. A középkori Angliában a társadalom részekre bontott volt, a régiók általános jellemzői pedig nem nagyon tértek el, így nem alakult ki közöttük egymásra utaltság. A regionális különbségek erőteljesebbé válása a XVI–XVII. században következett be, a későbbiekben a technikai változások a mezőgazdaságban és az iparban a piacok hatására még többször átalakították a körzeteket.

Az előadások – mint láthatjuk – egyetlen nagy témát boncolgattak: mégpedig a helytörténeti kutatások saját jogát, szerepét, kapcsolatát a szélesebb történeti kutatásokhoz. Képet alkothattunk arról, milyen jelentős elméleti, módszertani kutatásokat folytatnak számos országban annak érdekében, hogy a helyi mélyfúrások sok munkával nyert eredményei minél tudatosabban és hatásosabban befolyást gyakorolhassanak a nemzeti szintű történelmi szintézisre, azok árnyaltabbá tétele érdekében. Számos olyan módszerrel ismerkedhettünk meg – bár sok közülük nem ismeretlen a hazai történészek előtt sem –, amelyek nem egyedül, hanem inkább együttesen alkalmazhatók. Ugyanakkor több kérdés megválaszolatlan maradt a vitában. Így, hogy csak a legtöbbször előforduló említjük, a régió fogalmát illetően eltérő nézeteket hangoztattak a történészek résztvevők: közigazgatási, gazdasági, néprajzi területeket egyaránt régióknak neveztek, melyek nagysága tucatnyi helységtől országnyi, sőt fél földrésznyi területig terjedt. De igazságtalan volna e nagy kérdések megoldását egyetlen szekcióüléstől várni. Az előadások és a vita összességében rendkívül gondolatgazdag, további elméleti módszertani vizsgálatokra ösztönző volt és jóleső érzéssel gondolhatunk arra is vissza, hogy nemcsak a szekció, hanem az egész kongresszus is – Budapesten ülésezett.

Pálmány Béla

Az ipari üzemtörténet-írás helyzete Hajdú-Bihar megyében*

Hanák Péter az üzemtörténet-írás országos helyzetével kapcsolatban írta: „Van, létrejött, felőtt valahol a periférián, a hagyományos történetírás árnyékában, kisség gondozatlanul és magárahagyottan, mint a mostohagyerek.”¹ Hanák megállapítása sok vonatkozásban, főképp a magára utaltság, s a kezdeti szakaszban a gondozatlanság kérdéseiben, megyénk üzemtörténet-írására is jellemző volt. Ugyanakkor az is igaz, hogy a hasonlóság mellett sok sajátos vonás is tapasztalható Hajdú-Bihar megye ez irányú tevékenységében.

Az országos képhez hasonlóan, itt is jelentős tartalmi eltérés mutatkozik a felszabadulás előtt, illetve az után írt művek között. 1945 előtt az ilyen kiadványok rendszerint „díszalbum”-szerűek voltak, azaz csak a szépről-jóról szóltak, s fő céljuk a propaganda, a vállalatra való figyelemfelhívás volt, addig a munkásosztály helyzetével, szervezeteinek működésével, mozgalmával, általában a társadalmi problémákkal mondhatni egyáltalán nem foglalkoztak. Ezek az alkotások ugyanakkor olyan értékes adatokat tartalmaznak, amelyeket a háború során sok esetben elpusztult irattári anyag hiánya miatt napjaink történéskének nincs is módja másutt fellelnie.² Megyénkben a felszabadulás előtt megjelentetett üzemtörténeti munkák száma rendkívül csekély, s egy kivételével debreceni gyárakról szólnak.

*A cikk a szerző 1982. május 6-án a Hajdú-Bihar megyei levéltári napok keretében elhangzott előadásának rövidített, a megyei üzemtörténeti vonatkozású irodalommal kibővített változata.

¹Hanák Péter: Az üzemtörténet kutatásának problémái. Századok, 1968. 5–6. sz. 915. old.

Ami megyei üzemtörténet-írásunk felszabadulás utáni időszakát illeti, sajátos vonásnak tűnik *ritmusbeli lemaradása*. Az országban ugyanis 1952-től egyre gyorsuló ütemben jelentek meg az üzemtörténet-írások, nálunk azonban 1959-ig egyáltalán nem adtak ki hasonló jellegű munkát. Ezt követően látott napvilágot Kovács Tibor néhány oldalas füzet a Debreceni Ruhagyárról, s még ugyanebben az évben Balassa Sándornak az Aranybika Szállóról szóló munkája. Majd pedig Benda Kálmán és Irinyi Károly közös műve a négyszáz éves Debreceni Nyomdáról.³ Sajnálatos azonban, hogy miközben az országos üzemtörténet-írás 1961 után mennyiségében és minőségében is – állandóan felfelé ívelt, addig nálunk *stagnálási időszak* következett be, mert a bő tíz éven keresztül (1971-ig) egyetlen ilyen munka sem jelent meg.

Kétségtelen azonban, hogy 1969-től *érelődési folyamat* is megindult Hajdú-Biharban. Ennek része volt a KISZ megyei bizottsága által szervezett, üzemtörténet-írással foglalkozók (üzemi fiatalok és KISZ-tag tanárok) csoportja. E közösség munkáját néhány helybeli szakember tanácsaival segítette. Az eredmény meg is lett, mert elkészült négy, pályadíjat nyert munka, bár ezek nem jelentek meg. Ugyanez évben az Alföld című folyóirat egy tanulmánya az üzemtörténet szükségességével és jelentőségével foglalkozott.⁴ Felkarolta az ügyet az MSZMP megyei bizottságának archívuma és a Megyei Munkásmozgalom-történeti Bizottság is. Kiadványukban, a Tanulmányok és Források-ban többször alkalmat adtak az üzemtörténet-írás kérdéseivel, módszertanával való foglalkozásra.⁵ Mivel pedig a Tanulmányok és Források példányai elsősorban a pártszervezetekhez jutottak el, így hatásaként néhány üzemben pontosan a párttagság kezdeményezte az üzem történetének megírását. A közvélemény formálásában szerepet játszott Komoróczy György egyik kötete is, amelyben többek között a következőket írta: „Debrecen üzemei mégis hallgatnak... Vajon a Járműjavító, a Kefegyár, a Bútorgyár nagy múltra visszatekintő küzdelmei nem volnának tanulságosak a mai élet szempontjából?”⁶

Kiseb mértékben az előzőekben ismertetett „éreltetési” jelenségek, nagyobb részben az országos „divat” megyénkbe érkezése révén – mivel hazánk más tájain levő testvérvállalatok is kiadták történetüket, a mi vállalatunk sem akartak lemaradni –, továbbá elkövetkeztek az évfordulók (alapítás, államosítás stb.) 1971-től – a Dohánygyár történetével nyitva – napjainkig újabb 18 üzemtörténeti munka jelent meg Hajdú-Bihar megyében.⁷ A *mennyiségi növekedéssel* azonban nem volt párhuzamos a *minőségi fejlődés*. A mezőny ugyanis *egyenletlenné* formálódott. Míg a Járműjavító, Sütőipar, TITÁSZ, István-malom, Gázmű, Hajdúböszörményi Faipari Vállalat kiadványai igen jó színvonalat képviselnek, addig más kiadványok ennek pont az ellenkezőjét mutatják. A nem megfelelő minőségnek gyakori oka volt, hogy némely vállalatok igen *későn*, rendszerint csak az évforduló évében gondoltak a kiadásra. Így az *alapos kutatásra nem maradt elegendő idő*. Az üzemek információs hiányuk miatt nem kellő ismerettel rendelkezőket kértek fel *szervezőknek*, ezért több olyan munka is megjelent, amelyben nyoma sincs széles körű, pl. levéltári kutatásnak. De a szerző személyének helytelen kiválasztásából fakadt az elemző-értékelő leírás elmaradása, a csupán tényközlő módszer kizárólagos alkalmazása. További gyakori hiba – a gyengébb minőségű kiadványoknál – a problémamentességre való törekvés, a „rózsaszínbe” burkolás, mintha az üzem élete tisztára diadalmenet lett volna, holott a nehézségek és azok leküzdésének ismertetése nem kisebbítette volna a vállalat hírnevét. Sajnos nem egy műből hiányzik a termékek bemutatása, a termékváltás megokolása, a szemléletes grafikonok, táblázatok, egyáltalán a lényeges tényanyagok és adatok. Szólnunk kell a *lektorok* helytelen kiválasztásáról is. Több esetben előfordult, hogy lektornak vállalaton belüli személyt – aki még a szerzőnél is járatanabban a történelemírásban – választottak vagy a szerző baráti köréből jelölték ki. (Ez utóbbi pedig a bírálat éberségét vette el.) Tartalmi hibaként kell beszélnünk a sok évtizedet megélt üzemek *munkásmozgalmi* múltjának elhallgatásáról, más esetekben annak szinte egyedüli meghatározó tényezőként való bemutatásáról. Érzékelhető volt az is, hogy a mű ugyan az üzemről szólt, de a termelő ember ábrázolása nélkül.

Meg kell továbbá említenünk a külső formát is. Előfordult, hogy kisebb jelentőségű üzemek a legdrágább minőségű papíron, sokszínű nyomásban adták ki történetüket (nemegyszer tartalmi hiányosságokkal), miáltal fontos gyárak csupán kép nélküli vagy csak xerox eljárású kiadásokra

² Szűts Mihály: A Debreceni Első Takarékpénztár ötvenéves története 1846–96. Debr., 1896., Mayer Emil–Koncz Ákos: A debreceni István Gőzmalom története 1843–1896. Debr., Csáthy Ferenc: A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és -kiadó cég százéves története. Debr., 1905., Veress Béla: A hajdúszoboszlói hőforrások hasznosítása 1927–1941., Csűrös Ferenc: A Debreceni Városi Nyomda története 1561–1911. Debr., é. n.

³ Kovács Tibor: 10 év mérlegén (A debreceni Ruhagyár) 1949–1959. Debr., 1959., Balassa Sándor: A debreceni Aranybika Szálló története. Debr., 1959., Benda Kálmán–Irinyi Károly: A négyszáz éves Debreceni Nyomda. Bp., 1961.

⁴ Szűcs Ernő: Szükséges? Lehetséges? Alföld, 1969. 12. sz.

⁵ Szabó Miklós: Az üzemtörténet-íráról. Tanulmányok és Források, 1972. (Továbbiakban-TÉF), Szűcs Ernő: Siker-e a félsiker? TÉF 1973.

⁶ Dr. Komoróczy György: Hajdú-Bihar helytörténet-írása. Debr., 1969. 27–28. old.

vállalkoztak. Következésképpen nem ritka az üzemtörténeteknél a tartalom és a külső forma egységének hiánya.

Kiváltképpen az első években az üzemtörténet kiadási céljának tisztázatlansága miatt, helytelen *terjesztési elv* érvényesült. A gyárak kiadványukat gyakran ajándéktárgyként kezelve, protokollra használták. Szerencsére 1974 óta az üzemek elsődlegesen saját dolgozói között osztják ki történetüket. Újabb arra is találok már példát, hogy e munkákhoz a helytörténeti kiadványok iránt érdeklődők könyváruis forgalomból is (áruspéldányok) hozzájuthatnak.

Megállapítható, hogy az 1971–1978 között kiadott műveknél *hangsúlyeltolódás* következett be a vidék javára. Míg 1971-ig (beleértve a felszabadulás előtti időszakot is) csak egyetlen vidéki üzem története jelent meg, most a 18 kiadványból 11 Debrecenen kívüli, vagy akár megyei keretben is meghaladó működési körzettel rendelkező vállalatról szól. Különösen a bőszőrményiek jártak elől szép példával, mert ők három ipari üzemük történetét is megírták.

A kiadványok számának emelkedésével egyidejűleg megindult egy, az eredményeket számba vevő, a további munkákhoz módszertani segítséget nyújtani szándékozó, széles körű *publikációs tevékenység* az Alföld, a Tanulmányok és Források, Levéltári Évkönyv, Hajdú-Bihari Napló hasábjain.⁸

Nem sikerült minden esetben megfelelő összhangot létrehozni a mozgalmi jellegű üzemtörténet-írás és a kiadásra kerülő feldolgozások tudományos követelményeknek való elégtétele között. Ez annak ellenére fennáll, hogy az előzőekben leírt széles körű publikációs tevékenységen túl a Levéltár és a Déri Múzeum – az utóbbi tíz évben – két-két alkalommal is módot adott (levéltári napok, múzeumi hónap) az üzemtörténet-írás kérdésével szakemberek és érdeklődők előtt való foglalkozásra. A Munkásmozgalom-történeti Bizottság pedig tagjai és vállalati igazgatók számára rendezett közös ankétot az üzemtörténet-írásról.

Kár, hogy a gyárak anyagi helyzetének alakulása miatt 1978 utántól ismét *lelassulás* figyelhető meg a kiadói tevékenységben. Napjainkban inkább a mozgalmi jellegű, és nem a kiadással egybekapcsolt tudományos feldolgozás került előtérbe. Részben a mozgalmi jelleg, erősítését jelenti, részben pedig a kérdés iránti szélesebb körű érdeklődést, hogy iskolai történelmi szakkörök is felvettek programjukba néhány ipari üzem történetének megírását. (pl. a Kossuth gyakorló iskola)

Végül szeretnék rámutatni arra, hogy amikor az előzőekben üzemtörténet-írásunk legpregnansabb jelenségeit ismertettük, kétségtelenül a valóságos arányoktól eltérően többet beszéltünk a hiányosságokról és kevesebbet a pozitívumokról. Ennek magyarázata nem az elfogultság, az elért eredmények lebecsülése, hanem a hibák minél előbbi kijavítására való felhívás, a segítség szándéka volt.

Dr. Szűcs Ernő

⁷ *Hegedűs Jenő–Szikora János*: A Debreceni Dohánygyár története. Debr., 1971., *Szentirmai László*: A Hajdúböszörményi Textilfeldolgozó Vállalat mészélt évtizede 1955–1970. Debr., é. n., *Temesvári István*: Debreceni Légszuszogó 1863 – TIGÁZ 1970., *Dudinszky Elek–Bieliczky Sándor*: Hajdúsági Iparművek. Gyula, 1972., *Egri József*: Két évtized a Hajdú-Bihar megyei Élelmiszer-kiskereskedelmi Vállalat történetéből. Debr., é. n., *Szendí Márton*: Magyar Hűtőipar Debreceni Gyára 1953–1973. Hajdúnánás, 1973., A Hajdú-Bihar megyei Állami Sütőipari Vállalat negyedszázada. (Szerk.: Szűcs Ernő), Debr., 1974., *Kovács Gábor–Szentirmai László*: Húszéves a Hajdúböszörményi Faipari Vállalat. Debr., 1974., *Boda László*: A Debreceni Hűszipari Vállalat. Debr., 1974., *A Debreceni Ruhagyár 25 éves.* (szerző és név nélkül), *A Tiszántúl villamosításának története 1888–1972.* (Szerk.: Pólya Jenő), Debr., 1975., *A MÁV Járműjavító Üzem története.* (Szerk.: Dr. Mikecz Ferenc) Debr., 1976., *Gaál Zsigmond*: A Földesi Vegyipari Szövetkezet 1951–1976. (é. n.), *Nagy Sándor*: Biharkeresztési Fa-, Fém- és Építőipari Ktsz két évtizede. Debr., é. n., *A Magyar Gördülőcsapágy Művek története* (szerk.: Gyarmati József–Serflek István) Debr., 1977., *Kovács Gábor*: Negyedszázad a városért. Szolnok, 1977., *Szűcs Ernő*: A debreceni István Gőzmalom története 1848–1944. Debr., 1978., *120 éves a Debreceni Kefegyár.* (Szerző nélkül) Debr., 1982.

⁸ *Bakó Endre*: Igényesebb munkákra van szükség. Hajdú-Bihari Napló (továbbiakban=HBN), 1975. márc. 13., *Baranyi Béla*: Egy színvonalas üzemtörténeti munka. HBN 1975. jan. 4. U. ó.: A debreceni István Gőzmalom története. HBN 1979. nov. 15., *Mikecz Ferenc*: A Tiszántúl villamosításának története. HBN 1977. dec. 10., *Szűcs Ernő*: A kezdés sikerei és problémái. HBN 1971. szept. 26., U. ó.: Siker-e a felsiker? TEF 1973., U. ó.: A debreceni üzemtörténet-írás időszéri problémája. Szülőföldünk, 1975. 6. sz., U. ó.: Üzemtörténet-írás és marxista tanszékek. Oktatási Igazgatóság Évkönyve, 1975., U. ó.: Az üzemtörténet-írás levéltári forrásai. H. B. megyei Levéltár Évkönyve II. (Szerk.: *Gazdag István*) Debr., 1975., U. ó.: Kiadók és szerzők. HBN 1977. febr. 27., U. ó.: Az üzemtörténet-írás jelentősége. HBN 1977. márc. 6., U. ó.: Mit tartalmazzon az üzemtörténet? HBN 1977. márc. 13., U. ó.: Az üzemtörténet-írás forrásai. HBN 1977. márc. 20., U. ó.: Módszertani levél az üzemtörténet-írásról. Debrecen, 1981., *Timár Lajos*: A debreceni István Gőzmalom története. Alföld, 1980. 9. sz.

A szomszédos országokban folyó magyar néprajzi kutatásokról

Fontos tanácskozási színhelye volt 1982. november 19–20-án a debreceni Déri Múzeum. A TIT Országos Néprajzi Választmánya és a Hajdú-Bihar megyei Néprajzi Szakosztálya a Magyar Néprajzi Társasággal, a KLTE Néprajzi Tanszékével és a Déri Múzeummal közösen itt rendezte meg a szomszédos országokban folyó magyar néprajzi kutatások helyzetével foglalkozó tanácskozását, amely kibővült az Észak-Amerikában végzett kutatásokról szóló beszámolóval. Ezelőtt 10 esztendeje került sor hasonló áttekintésre, ez a konferencia tehát elsősorban az azóta eltelt időszakot értékelte.

Balassa Iván, elnöki bevezetőjében számbavette a határainkon kívül rekedt magyarságot a Szovjetszka Etnografia 1982. évi 3. számában megjelent adatok alapján. Általánosságban megállapította, hogy a szomszédos országok magyar néprajzi könyvkiadása jó, a néprajzi szakemberek képzés teljesen megoldhatatlan, a múzeumi kutatómunkán pedig számos a javítanivaló.

Összesen 10 előadás hangzott el, igen sokan szóltak hozzá a témához, s még többen szóltak volna hozzá, ha lett volna rá idő. Kiderült, hogy a kutatható néprajzi anyag rendkívül gazdag, hiszen a nyelvterület peremén levő etnikai csoportok rendszerint a hagyomány, régiesebb, sok tekintetben értékesebb rétegeit őrzik. Ezek ismerete nélkül nem is tudjuk meghatározni a magyar népi műveltséget és Kelet-Európai kapcsolatait. A nemzetiségi sorsban élők pedig helyzetüknél fogva is jobban őrzik a hagyományt, szükségük van rá, hogy őrizzék. Megkülönböztetett jelentősége van tehát a határokon kívüli, különösen pedig a szomszédos országokban folyó magyar néprajzi kutatásnak, és annak, hogy a kutatás eredményei minél gyorsabban és minél teljesebben belekerüljenek a tudományos vérkeringésbe.

Az elhangzott számos fontos téma közül itt csak néhányat említünk.

Szinte valamennyi előadó szóvá tette, hogy egy-egy ország magyar néprajzi kutatása szempontjából nagy jelentősége van a *magyarországi kutatóhelyekkel és kutatókkal kialakított kapcsolat* erősségének és rendszerességének. E tekintetben a *Jugoszláviával* létrejött helyzet mutatja a legjobb példát: 1969-től kezdve, amikor is Újvidéken megalakult a Hungarológiai Intézet (A Kárpát-medencében azóta is egyedülálló ilyen jellegű intézmény), rendszeressé és immár hagyományossá vált, hogy a magyarországi néprajzkutatók tevékenyen közreműködnek az ottani munkálatokban, közös kutatási tervek szerint dolgoznak, és számos közös publikáció is megjelent. Déli szomszédunknál jól és természetes módon használják és hasznosítják a magyarországi módszereket, kérdőíveket, publikációs lehetőségeket.

A hazai néprajzkutatás munkamegosztásában jól körülhatárolt helye van az *önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomnak*. Ennek tapasztalatait és lehetőségeit leginkább a *csehszlovákiai magyar néprajzkutatásban* sikerült hasznosítani, bár e téren Romániában is szép eredményeket ismerünk. Északi szomszédunknál a CSEMADOK-szervezet keretében működő Néprajzi Szakbizottságokon keresztül elvileg mintegy 170 önkéntes gyűjtőt, ténylegesen ennek harmadát-negyedét tudják bevonni a gyűjtőmunkába. Említésre méltó, hogy a CSEMADOK néprajzi szakreferense néhány esztendeje tagja a Szlovák Néprajzkutatói Társaságnak, és lehetővé vált, hogy a szlovákiai önkéntes gyűjtők a Társaság költségén, a magyarországi néprajzkutatók pedig a Társaság szervezésébe gyűjtsenek nyelvterületünk északi részein. A biztató lehetőségek gyakorlati megvalósításának részleteit majd még ezután kell kidolgozni.

Nem kétséges, hogy a szomszédos országok közül *Romániában* sikerült leginkább megoldani a *néprajzi kutatások eredményeinek közzétételét*. Ebben a Kriterion Könyvkiadónak van a legnagyobb érdeme, de néhány más kiadó és művelődési intézmény is részt vállal a feladatból. Tevékenységük azt példázza, hogy a megjelenési lehetőség megteremtésének milyen erőteljes hatása van a néprajzi kutatómunkára akár a szakemberekről, akár az „önkéntes” gyűjtőkről van szó.

A határokon túli magyar néprajzi kiadványok jelentős részének megjelenése az egész magyar néprajztudomány rangos eseményének számít. Ugyanakkor elhangzott Debrecenben olyan vélemény is, amely helyteleníti ezeket a kiadványoknak a hazai sajtó részéről történő kritikátlan fogadtatását. A magyarországi recenzensek ugyanis akkor segítenek a legtöbbit a határokon túli magyar néprajzkutatóknak, ha cikkeiket és könyveiket a minden tekintetben egyenrangú „szak” társat megillető tárgyilagossággal és mércével fogadják, nem titkolva természetesen azt a megbecsülést sem, ami a nehezebb körülmények között dolgozó, s ott eredményt felmutató gyűjtőt és kutatót megilleti.

Arról is szóltak az előadók, hogy a határokon túli magyar néprajzi kiadványok főleg anyagközlések, s ez elsősorban a körülményeikből adódik. Jobban hasznosíthatnák azonban az ottani kutatók nyelvtudásukat a tekintetben, hogy az államalkotó nemzet (vagy nemzetek) népi műveltségével összevezzék a magyar néprajzi kutatás eredményeit. Ezzel nagy szolgálatot tehetnének a kelet-európai néprajztudomány egészének.

A tanácskozáson nemcsak a gyűjthető anyag meglepő gazdagságáról, és az elvégzett munka sokféleségéről kaphattunk képet, hanem a szükséges feltételek, lehetőségek hiányairól is. A határainkon túli magyar néprajzi kutatásokat elsősorban az ott élő magyaroknak kell elvégezniük, hivatásosoknak és önkénteseknek szorosan összefogva. Az ehhez szükséges feltételek megteremtése pedig az illető ország megfelelő intézményeire vár. A mi dolgunk, hogy időről időre számbavegyük az elért eredményeket, vagy eredménytelenségeket, s levonjuk ezek tanulságait. A legfontosabb dolgunk pedig az, hogy szüntelenül keressük a lehetőséget: miként segíthetjük az ott folyó gyűjtéseket, kutatásokat és közléseket, akár intézményesen, akár pedig egyénileg. E téren még igen sok kihasználatlan lehetőség kínálkozik.

Halász Péter

Honismereti táborok Győr-Sopron megyében

Honismeret az olvasótáborban

Az 1970-es években közművelődési kísérletként indult olvasótábori mozgalom tíz éve alatt bebizonyította életképességét. Azóta évente mintegy 120–130 ilyen táborot szerveznek az országban.

A győri Petőfi Sándor Városi Művelődési Központ 1982. július második felében ötven 7–8. osztályos peremkerületi általános iskolás részére szervezett honismereti olvasótábor a Szigetközben. A tábor alap gondolata az ember és a természet kapcsolódási pontjait kereste úgy, hogy közben szó volt a barátságáról, a szerelemről, a családról, a nyelvről, a hazáról, példaképről, a jövőről is. A vidék, a vizek világa élővé tette dr. Timaffy László: Szigetköz című könyvét, amelynek feldolgozására a tábor vállalkozott. A művel való ismerkedést szárazföldi és vízi barangolás előzte meg és kísérte végig. A könyvet „olvasva” átélve a következő gondolatoknál időztünk el: „Az ember beleszületik a tájba, s a szülőháza, a táj szeretete végigkíséri egész életén”. Csoportos beszélgetéseken gondoltuk végig közösen a természet és az ember kölcsönhatását. „Füjdögöl a szél az Óreg-Duna felől”. A szigetközi táj arculatát meghatározó Duna szerepét, múltját, jövőjét taglalgattuk. „Halász, vadász, aranyász, üres zsebben kitorász”. A szigetközi emberek életmódját vizsgáltuk úgy, hogy minden csoport választott magának egy-egy foglalkozást, és annak szakmai titkait, sajátosságait kutatta magnóval, fényképezőgéppel. Családokat látogattunk végig, adatokat gyűjtöttünk a vidékről, az emberekről, a szokásokról. „A bölcsőtől a sríg”. Mondák, legendák óriásokról, ördögökről, tündérekről. A *Tündértő legendája* – tábori mesemondó dr. Timaffy László volt. „Farsangfarka – hagyományörző játék. A sattyó legénykéék és a hozzájuk illő leánykák mulatsága.” „Zátanyi Dunának sok hal van a vizébe...” A *Szigetköz népköltészete – művészete*. Kalandozásaink során a természetet járva rajzoltunk, festettünk, faragtunk, s közben számtalan szigetközi népdalt is megtanultunk. Megemlékeztünk a táj szülőltéréről, Kormos István költőről, akinek barátai látogattak meg bennünket.

Táborunk alapvető célkitűzése a személyiségformálás, közösségteremtés, a gyermekek valós problémáira történő reagálás, a nyílt, demokratikus légkör megteremtése, a kiscsoportos beszélgetések nyitottsága úgy érezzük megvalósult, s nyomot hagyott valamennyiünkben.

S nyomot hagyott a táj is, a Szigetköz vizi világa, a Tündértő, a halásztanya és az ott élő emberek.

Bakonyi Tibor

Honismereti tábor a Hanságban

A Győr-Sopron megyei KISZ-bizottság és a győri Xántus János Múzeum szervezésében 1982. július 19-től 31-ig huszonhat megyei egyetemi és főiskolai hallgató végzett honismereti gyűjtőmunkát a Hanság déli részén. A résztvevőknek az Országos Környezet- és Tájvédelmi Hivatal Észak-Dunántúli Felügyelősége adott otthont öntésmajori kiállító házában. A tábor helyének kiválasztását a hansági építőtáborok negyedszázados évforgatója magyarázta. Az évforduló alkalmából a KISZ KB jelentős anyagi támogatást adott a tábor megszervezésére. A szervezésben, a sátoztábor létrejöttében sokat segítettek a Kapuvári Járási KISZ-bizottság fiataljai.

A tábor szakmai célja a Hanság déli részének táji, történeti és természeti jellegzetességeinek megismerése, a népelet értékeinek megőrkítése volt. A résztvevő diákok a soproni Er.észeti és Faipari

Egyetem (5 fő), az óvónőképző intézet (3 fő), az egészségügyi szakiskola (1 fő), a Mosonmagyaróvári Agrártudományi Egyetem (7 fő), a győri Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola (5 fő), az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola (5 fő) hallgatói voltak. A tábor adminisztratív ügyeit Miklóssy Lajos, a Győr-Sopron megyei KISZ-bizottság értelmiségi felelőse és Imre Mária, a győri Xántus János Múzeum munkatársa intézték. A szakmai munkát dr. Faragó Sándor, a kapuvári Múzeum igazgatója, Imre Mária, a Xántus János Múzeum munkatársa, valamint dr. Kárpáthy László és Szendrődi László, a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem tudományos munkatársai irányították. A hallgatók szakmai felkészítésében sokat segített Papp Vilmos, az OKTH Észak-Dunántúli Felügyelőségének munkatársa, az Oslai Tájvédelmi Körzet felelőse. A résztvevők kirándulások keretében ismerkedtek meg azokkal a területekkel, ahol még megfigyelhető a „Hany” igazi arca. Mindnyájunk számára emlékezetes program volt dr. Timaffy László néprajzkutató és Kalló Zoltán fafaragó előadása.

A gyűjtőmunkát Öntésmajor és Oslai községekben illetve tájvédelmi körzetben (ez utóbbiban csak az erdészhallgatók) végeztük. Közlekedési eszközök hiányában – mindössze 6 db kerékpár állt a 26 ember rendelkezésére – távolabbi községeket nem tudtunk elérni. (Jövőre szeretnénk bekapcsolni Földsziget és Veszvény községeket is.)

A gyűjtés 8 szakcsoportban folyt. A csoportok kialakításánál a hallgatók szakmai érdeklődését és képzettségét vettük alapul.

Olyan feladatokat, kutatási célokat jelöltünk meg, melyek – a tájismeret és a múzeumi gyűjtemények ismeretében – kevésbé kutatott témák.

A szakcsoportok részletes munkája: 1–2. csoport: Az Erdészeti és Faipari Egyetem hallgatói önálló csoportként dolgoztak dr. Kárpáthy László és Szendrődi László irányításával. Kutatási területük a hagyományos erdő, telepítési lehetőségek vizsgálata és a Hanság különleges madárvilágának tanulmányozása volt. Munkájukból (jövőre folytatják) TDK dolgozat készül. 3. csoport: Gyermekek játékok gyűjtésével foglalkoztak a Soproni Óvónőképző Intézet hallgatói. Előzetesen összeállított kérdéscsoportok alapján végezték a kutatást. Rajzos ábrákkal ellátott részletes leírást készítettek az egyes játékokról. Munkájuk során kevésbé ismert, csak e vidékre jellemző játékokat nem találtak. 4. csoport: A búcsúval kapcsolatos szokások után kutattak a győri tanítóképző főiskola hallgatói. Oslai híres búcsújáráshely volt, minden Mária-napon tartottak búcsút a csodatevő „Oslai Mária” emlékére. A hallgatók részletes leírást készítettek, búcsúi énekeket (magnószalagon rögzítették) és számos tárgyat gyűjtöttek. 5. csoport: A tanítóképző főiskola másik csoportja a temetés körüli szokások gyűjtésével foglalkozott. Számos, kevésbé ismert virrasztó éneket sikerült rögzíteniük. 6. csoport: A műszaki főiskola hallgatói részletes térképet készítettek a temetőről. A családok temetkezési rendjét, szokásait, a sírkövek származási helyeit vizsgálták. 7–8. csoport: Az Agrártudományi Egyetem hallgatói 2 csoportban dolgoztak. Pontos leírást készítettek a vetés, aratás, betakarítás munkafolyamatairól, az ezekhez kapcsolódó szokásokról. Kutattak a jellemző állatfajták, ezek tartása, legeltetése után. Néhány érdekes népi gyógy módot is sikerült rögzíteniük. Számos, a gazdálkodással kapcsolatos tárgyat gyűjtöttek a múzeum számára.

A tábor leglényesebb gyűjtési eredményeit a KISZ Győr-Sopron megyei Bizottságának gondozásában külön kiadványban szeretnénk közreadni.

Imre Mária

Honismereti szakkörvezetői tanfolyam Baranyában

1981-ben a Baranya megyei Művelődési Központ és a Baranya megyei Pedagógus Továbbképző Intézet közös szervezésében és rendezésében egyéves honismereti szakkörvezetői tanfolyamot indított. A tematika elkészítéséhez a Népművelési Intézet honismereti tananyagtervezetét használtuk fel, az Intézet és dr. Novák József hozzájárulásával. A tanfolyam 27 fővel indult. A jelentkezők nagyobb része pedagógus vagy népművelő volt, kisebb része középiskolai diák, akiket az iskolák külön kérésére hívtunk meg a tanfolyamra. A jelentkezők egyhetes intenzív tanfolyamon vettek részt. Ennek zárófoglalkozására minden hallgató szabadon választott témából 3–5 oldalas írást készített, amelyből mindenki a kijelölt részt megismertette társaival.

A nyári szünet után kezdődött a foglalkozás második szakasza, minden második hét csütörtökén

egy-egy egésznapos elfoglaltsággal. Sajnos, az évközi foglalkozásokon az iskolai tanulók már nem tudtak részt venni, lemorzsolódtak.

A rendelkezésre álló idő lehetővé tette, hogy tájékozódjunk a sokszintű honismereti munkáról. A tanultak alapján világosan látjuk, hogy egyrészt milyen sok szakintézmény segíti a haza jobb megismerését a honismereti mozgalomban, másrészt pedig, hogy mindenki – érdeklődési körének megfelelően – a honismereti munkának majd azzal a területével foglalkozhat, amely hozzá legközelebb áll, és amely területen a legszívesebben végzi szakkörvezetői munkáját.

Tanfolyamunkon sok minden szóba került. Gyarapodtunk közművelődési ismeretekkel, szakági művelődésmérettel. A helytörténetírás, a krónikaírás fontos alapelemeivel ismerkedtünk, de áttekintést kapunk a néprajzról, a régészetről, a műemlékvédelemről, a természetvédelemről, a természettudományokról. Az említett szakterületek mindegyikéről úgy hallottunk elvi megfogalmazásokat, hogy azoknak mindig voltak megyénkre vonatkozó hivatkozásai, ismeretközlései, nemzetiségi vonatkozásai is. Erre azért volt szükség, mert a tanfolyam hallgatói Pécsen és Baranyában kívánnak szakkört vezetni, és ehhez a helyi ismeretek nélkülözhetetlenek. A baranyai múlt és jelen figyelembevétele honismereti tanfolyamunk egyik fő elvi célkitűzése volt, s most már elmondhatjuk, hogy célunkat sikerült is elérni.

Ezenkívül megismerkedek az országjárás, a természetjárás, az idegenvezetés módszereivel, a honismereti kiskitűzések, helytörténeti gyűjtemények rendezése elveivel, azok gyakorlati megvalósításával, s a szakkörvezetés módszertanával is. Az ilyen jellegű ismeretek bővítését több módszertani és segédanyagunk segíti, amellyel szakkörvezetőink már a tanfolyam ideje alatt gazdagodtak és néhányat még ezután fognak kapni.

Az ország egészét, tájegységeinként, filmről ismertük meg. A film, a diakép és a magnó sokat segített néprajzi ismereteink elmélyítésében. Megyénket azonban nemcsak film mutatta be, hanem módunk volt két egésznapos kiránduláson is megszemlélni megyénk népi emlékeit és műemlékeit, valamint legfőbb nemzetiségi értékeit.

A tanfolyami munka mellett szakmai gyakorlatokat is folytatott mindenki. A vizsgán a bemutatott kiselőadások bizonyították, hogy ki-ki érdeklődési körének megfelelően és egyéb elfoglaltságától függően elkészítette azt a kis dolgozatot, amely az önálló kutató-, feltáró-, gyűjtő-, rendszerező- és feldolgozó munka alkalmazásának hoganaja, az ismeretek közlésére való képesség megszerzésének bizonyossága volt.

A tanfolyam dolgozatai felölelik a foglalkozásokon hallottakat. A beérkezett 20 dolgozat témaköri megoszlása: községtörténet: 2, iskolatörténet és kiállítás: 4, oktatás módszertan: 3, vasúttörténet: 1, nemzetiségtörténet: 1, néprajz: 4, (1-1 életmód, német népszokások, bányász, népi fogl. történet), életrajzkutatás: 2, természetvédelem: 2, honismeret-történet: 1.

A vizsgán a hallgatók a dolgozatukból kijelölt egy-egy részt témacsoportonként ismertették, feltett kérdésekre is válaszoltak, majd a tanfolyamon szerzett anyag ismeretéről adtak számot.

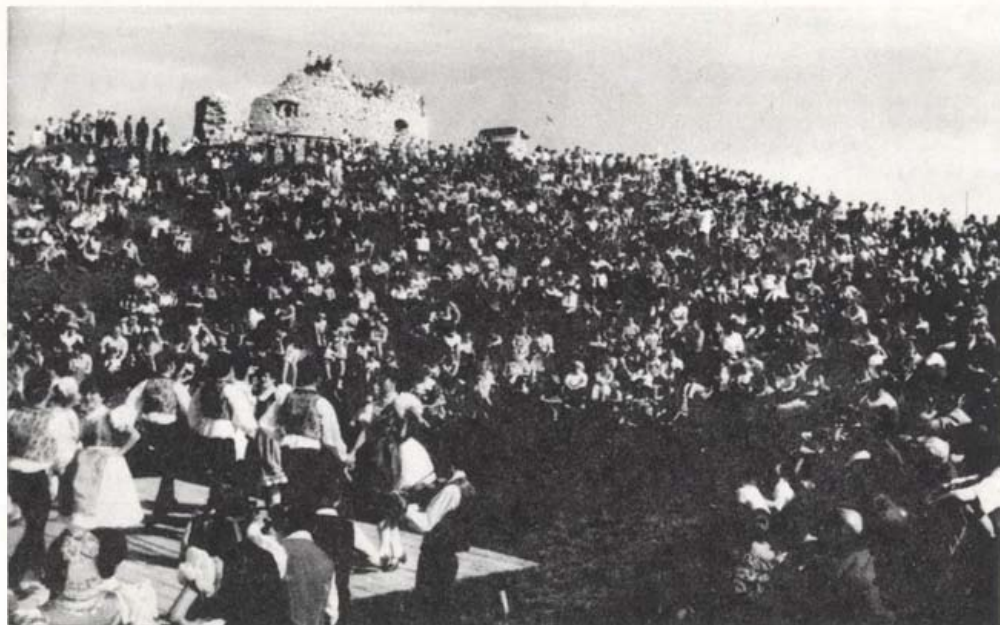
Ma már örömmel jelenthetjük, hogy a jóváhagyott tematika alapján levezetett egyéves tanfolyamon, megyénkben 20 személy szerzett képesítést honismereti szakkör vezetésére. Meggyőződésünk, hogy mind az elméleti, mind a gyakorlati szakkörvezetői munkához megkapták a szükséges ismereteket, és így remélhetjük gyümölcsöző tevékenységüket.

Tímár Irma

A történelmi hagyományok ápolása a pápai járásban

Az elmúlt évben huszadik alkalommal adott helyet Gabba és Döbrönte a hagyományossá vált városi-járási, honvédelmi, sport- és kulturális rendezvényeknek. Az évforduló alkalom arra, hogy röviden megemlékezzünk a megtett útról, a hazaszeretet, a nemzeti kultúra ápolásának és a társadalmi összefogásnak egyik élő, szép példájáról.

Mindkét község kedvelt kirándulóhelye Pápa város, valamint a környék lakosságának. Az iskolák diákjai, a természetjárók, a Bakony szerelmesei különösen nagy szeretettel látogatják a festői környezetben található és német ajkúak által lakott, vendégszeretettel, a hagyományok gondozásában példát mutató településeket. Az 1950-es években még elhanyagolt házak azóta megszépültek, a romosak helyén újak épültek és a kommunális fejlődés következtében megszűnt mind a két községből az elvándorlás. A Himfy-vár romjai ma két megújult, megszépült, tiszta és virágos községet őrizhetnek, ahol az emberek – magyarok és nem magyarok – a megváltozott új világban önmagukra találtak, megtalálták a helyüket és boldog közösségben élnek. Békességben él egymás mellett a Felvidékről érkezett magyar és a több évszázada itt élő sváb. Életük újraformálásban jelentős szerep jutott a német népdalkincs felelevenítésének, anyanyelvük és kultúrájuk ápolásának, a tevékeny népfrontmunkának, a táj szeretetének és a honismereti mozgalomnak.

Táncsics Mihály mellszobrának 1962-ben történt felállításával született meg a döbrönte-i várünnepség, az ifjúsági találkozó gondolata, a rendezvénynek a fegyveres erők napjához való kapcsolása. A következő évben egy lelkes kis csapat – járási és községi vezetők a Megyei Idegenforgalmi Hivatal szakmai, anyagi segítségével – megszervezte az első találkozót. A szereplői a gannai általános iskola úttörői, az érdeklődők, a mintegy 3–400 fős közönség pedig a helybeli lakosok köréből került ki. Ez a szerény kis ünnepség volt a kezdete annak a rendezvénysorozatnak, amely 1982-re kiszélesedve, a programjában kibővülve, céljában és feladatában azonban az első ünnepséggel azonosan: a honismeret, a szocialista hazaszeretet eszméit ápolja. Az eddig 20 alkalommal megrendezett és jelentős tömegeket megmozgató, mind a felnőttek, mind pedig az ifjúság körében népszerűvé és kedvelté vált találkozón a megjelentek száma évenként 8–10 ezer főre tehető. A rendezvény az eltelt idő alatt keretet adott az 1367-ben épült Himfy-vár 600 éves évfordulójának a megünnepléséhez, az MHSZ országos, megyei és városi-járási versenyek, bemutatóinak a megrendezéséhez, a KISZ- és az úttörő-évfordulóról való megemlékezésnek, az úttörő munkásörök avatásához.

A rendezvényt az első napon a Gannán megrendezett Barátsági est, a járási nemzetiségi ének- és táncgyűttesek találkozója, a honismereti tanácskozások, a második napon: bélyegkiállítás, az alkalmi postahivatal és bélyegzés, a pápai középiskolások kézilabda-villámturnája, este a fiatalok részére szervezett diszkóműsorok színesítették.

Hosszú volna felsorolni azoknak a személyeknek és szervezeteknek a nevét, akik – a Hazafias Népfront által szervezett és irányított – rendező bizottság munkájában részt vettek. Voltak, akik rövidebb-hosszabb ideig tevékenykedtek, majd kiváltak és újak léptek a helyükbe. A nagy úgyszeretettel és lelkesedéssel végzett munkában ezért nem volt leállás. Ez a társadalmi összefogás tette lehetővé, hogy a felnőttek és ifjak évenkénti döbrönte-i találkozója hagyománnyá vált. Hozzájárult az eredmények eléréséhez céljának és programjának helyes megválasztása: a vonzó, kirándulásra csábító hegyes-völgyes vidék, az időpont, a Magyar Néphadsereg pápai alakulatának aktív együttműködése, valamint a színvonalas sport- és kulturális műsor. És amiről nem szabad megfeledkezni, miután szabadtéri rendezvényről van szó: eddig az időjárás is kegyeibe fogadta a találkozót.

A Hazafias Népfront Pápa városi-járási Elnöksége a XX. találkozó célját és feladatát a következő módon fogalmazta meg: „A találkozó hagyományos célja a fegyveres erők napjának megünneplése, hétféligi program biztosítása a megye, Pápa város és a járás lakosai számára. Szolgálja a honvédelmi nevelést, erősítse a polgári lakosság és a fegyveres testületek kapcsolatát, szorgalmazza a bakonyi túrák szervezését, és népszerűsítse a környék kirándulóhelyeit.”

A döbrönte-i várünnepség és ifjúsági találkozó 1982. szeptember 25. és 26-án huszadik alkalommal is várta a vendégeit, őrizte – a régiek mellett – a húsz év alatt született új hagyományokat.

Rácz István

Néprajzi gyűjtemény Ipolyszakállason

Ipolyszakállós (ma Ipelsky Sokolec), Ipolyságtól délnyugatra, az Ipoly-mellék megkapóan szép, egykor lápokkal, mocsarakkal tarkított vidékén fekszik. A falu még meglevő néprajzi anyagán egyértelműen kimutathatók a palócság forma- és díszítőművészetének jegyei, de a Garam-mellék népi hagyományai sem voltak idegenek a község népi kultúrájától. Bizonyos értelemben e keveredés adja meg Ipolyszakállós néprajzának sajátos voltát, amely nemcsak magába szívta a két szomszédos (esetleg más) népi kultúra egyes elemeit, de új elemekkel is gazdagította azokat, aminek tárgyi emlékei, szellemi hagyatéka – bár egyre kevesebb számban – fellelhetők a faluban.

A népi építészet terén a valamikori módosabb porták szép kő- és faoszlopos tornácai, változatos, díszes faragású házhomlokzatai tűntek ki. A gazdasági jellegű építmények (pajták, szérűk, ólak, górék) fűzfavessző-fonattal oldalfalai egyszerűségükkel és arányosságukkal vonják magukra a figyelmet. Ipolyszakállósra igen kiterjedt gazdasági tevékenység folyt a hagyományos jobbágyi faluközösségekben: a szinte mindenütt megtalálható gazdálkodási ágak mellett (állattartás, kenderfeldolgozás, szőlészet stb.) elterjedt volt a halászat, a méhészet, az olajútés, amelyek tárgyi emlékényaga sajnos már csak töredékeiben maradt fenn. A község lakossága emellett igen gazdag szellemi, néprajzi anyag (népköltészet, szólások, történeti néphagyomány, hiedelem stb.) örököse, amelyből a mai napig viszonylag sok megőrződött, elsősorban a falu krónikása *Dobrovolni Antal* jóvoltából. Az újabb keletű néprajzi gyűjtések csak kis részben tárták fel a szellemi hagyatékat.

A falu néprajzi gyűjteménye *Vesehradszky Vilmosné* gyűjtőmunkájának eredménye, aki a viszonylag szűkös lehetőségekhez képest figyelemre méltó anyagot gyűjtött. Tulajdonképpen magángyűjteményről van szó, amely megmutatja az ilyen jellegű gyűjtemények minden hátrányát: a szakszerű elrendezés és nyilvántartás hiányát, további fejlesztésének gyakorlati megvalósíthatatlanságát, sőt felveti az anyag megőrzése lehetőségének kérdését is. A gyűjtemény, amelynek kibővítése – részben a község gazdag néphagyományaira, részben pedig a meglevő igényekre való tekintettel – mindenképpen szükséges volna, az adott körülmények között mind a mai napig nem szerveződhetett tájházzá vagy falumúzeummá, annak ellenére, hogy hivatásos néprajzkutatók segítenének a szervezésben, az anyag elrendezésében. Megfelelő helyiség szerzésére azonban nincs lehetőség. Ez vonatkozik a környék további gyűjteményeire is (Szász, Palást, Szalka stb.). A gyűjtemény így jobb híján *Vesehradszky Vilmosné* régi házában egy szobájában kapott helyet, a körülményeknek megfelelő elrendezésben.

A gyűjtemény jelenlegi formájában is szép számmal sorakoztatja föl a paraszti élet és munka egykori kellékeit, bár az összegyűjtött anyag egyelőre inkább csak jelzi a különböző tárgycsoportok jelenlétét, a vidékre néprajzilag legjellemzőbb tárgyi anyagon keresztül.

Anyagából elsősorban néhány bútordarab vonja magára a figyelmet: egy faragott tál, amelyen felül a nyitott részen tányérok, alsó, zárt részében mázas és festett tálak kapnak helyet. Mellette egy vízpad, amely próbált használati eszközöknek is helyt ad. Továbbá egy igen szép faragású karospad vagy lóca, tájjellegű szöttesekkel. Azon túl már polgárisult ízlésről tanúskodó konyhaszekrény a népi kerámia jellemző termékeivel, amelyek közül két, hullámvonalas motívumokkal díszített tál, s egy faragott kulacs vonja magára a figyelmet. Egy falra akasztható fogas-tálason formás korsók, köcsögök, a paraszti élet elengedhetetlen kellékei.

A kenderfeldolgozás eszközei töredékükben is (rokkák, guzsalyok) a falu egykori gazdag forma- és díszítőművészetét tárják elénk. Erről tanúskodnak a lócák, padok, a mángorlók, súlykolók is. Említést érdemel még a támasztófás csizmahúzó, ami kisebb és egyszerűbb változatával szemben ritkábban fordul elő, vagy az ágy fölé helyezett menyasszonykoszorú, kis furaakasztható kazettában.

E kis néprajzi magángyűjtemény jelentősége az említett körülmények ellenére sem méltatható eléggé. Megőrzése feltétlenül indokolt, az értékek megmentése pedig feltétlenül időszerű.

Himmler György

Végh József 70 éves

Vannak közöttünk kutatók, barátok, ismerősök, akikkel gyakran találkozunk, akiknek a jelenléte annyira természetes számunkra, hogy észre sem vesszük az idő múlását, a szaporodó évtizedeket. Csak egy-egy kerek szám figyelmeztet bennünket arra, hogy áttekintsük az évfordulóhoz érkezt kolléga életútját, tudományos és közéleti tevékenységét.

Most Végh Józsefet köszöntjük, a magyar néprajzkutatás fáradhatatlan munkását, akit a honismereti mozgalom táborában is éppen olyan jól ismernek idősebbek és fiatalok, mint a hivatásos nyelvjáraskutató, névtanos és néprajzos szakemberek. Mostanában sokat hallunk arról, hogy a tudományok fejlődése és specializálódása révén a kutatói érdeklődés beszűkül, egy-egy szakember csak egészen kis részterületen tevékenykedik. Végh József élete és munkássága éppen ennek az ellenkezőjét példázza.

Debrecenben Csűry Bálint tanítványaként örökre eljegyezte magát a nyelvjáraskutatással, a nyelvészetnek azzal az ágazatával, amely nemigen nevel szobatudósokat. A néprajzi anyaggyűjtés fáradtságos terepmunkával jár, de ez a tevékenység csak annak teher, aki nem látja a feljegyzett adatok mögött az embert, a beszélgető partnert, akinek éppúgy vannak gondjai, bajai, örömei és bánatai, mint mindenki másnak a világon. Végh Józseffel mindig nagy élmény a közös gyűjtőt, mert bámulatos módon tud az emberekkel kapcsolatot teremteni. Miért van annyi ismerőse, barátja, kollégája itthon és határainkon kívül? Azért, mert időt és fáradságot nem kímélve, életkortól, szakmától függetlenül mindenkiel foglalkozik, aki kérésrel fordul hozzá. Hányan és hányan vannak, akiket egy életre ő indított el a kutatói pályán. Az önkéntes néprajz- és nyelvjáraskutatók százai tőle kaptak biztatást, ösztönzést, hogy hozzáfogjanak a munkához, aprólékos részletességgel magyarázta el nekik az anyaggyűjtés módját, az adatok valóságú feljegyzésének technikáját.

Még debreceni működése idején adta ki a *Táj- és népkutatás a középiskolában* című könyvét, amelyre ma is a legnagyobb szeretettel emlékezik vissza. Arra a nagy élményre, hogy sikerült tanítványaiban felébreszteni a néprajz utáni érdeklődést. Nem mások nyomdokain, kitaposott utakon járt, hanem ő volt a kezdeményező, számos nagy tudományos vállalkozás és mozgalmi munka elindítója. Az *Őrségi és hetési nyelvátlasz* az első olyan nyelvöldrajzi vizsgálat Magyarországon, amely egy-egy tájegység nyelvjárását komplex módon mutatja be, tanulságait valamennyi később megjelent atlasz gyűjtője, szerkesztője hasznosította. Az, hogy a felszabadulás után soha nem tapasztalt módon felvirágozott a néprajzi és nyelvjáraskutató mozgalom, az is két úttörő egyéniség, Végh József és Morvay Péter nevéhez fűződik. Megteremtették a szervezeti kereteket, a pályázati rendszert, színvonalas társadalmi gyűjtőket verbuváltak az ország egész területéről, akiknek dolgozatai nemcsak megbízható adattári források, hanem közülük számos nyomtatásban is megjelent, bekerült a tudományos élet vérkeringésébe.

Ilyen társadalmi háttér mellett vált országos mozgalommá Végh József másik nagy kezdeményezése, a földrajzi nevek összegyűjtése és közzététele, amely határainkon kívüli tudományos körökben is méltó elismerést váltott ki. A Zala megyei kötet lett a minta, a további megyék – Somogy, Tolna, Vas, Veszprém, Heves – is az ott bevált módszereket követték, nemcsak a szervezésben, hanem az anyag közzétételében, a kiadványok szerkesztésében is.

1982. szeptember 28-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén köszöntötte a 70 éves Végh Józsefet. Harmatta János akadémikus a Magyar Tudományos Akadémia nevében meleg hangú üdvözlő beszédben méltatta az ünneplott tudományos érdemeit és közéleti tevékenységét, Balassa Iván a Magyar Néprajzi Társaság üdvözlését tolmácsolta, Székely György pedig átadta a Hazafias Népfront Országos Tanácsának kitüntetését, a Népfront Érdemérmét.

Folyóiratunk 1977-ben, nyugdíjba vonulása alkalmából már köszöntötte őt, külön kiemelve annak jelentőségét, hogy a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa sem feledkezett meg az elismerésről, a Munka Érdemrend ezüst fokozatával tüntette ki (Honismeret 1977. 5. szám 40. old.). Most, 70. születésnapján a Honismereti mozgalom minden munkatársa nevében ismét meleg szeretettel üdvözljük Végh Józsefet, erőt, egészséget kívánunk neki, többek között azzal a nem titkolt önző szándékkal is, hogy még hosszú ideig vehessük igénybe a tudományos kutatómunka, a szervezés és a mozgalom területén szerzett gazdag tapasztalatait.

Vámos László felvétele

Martinuzzi

Fráter György

(Születésének 500.
évfordulójára)

MARTINUZZI FRÁTER GYÖRGY
1482 1551

(Cseh Gusztáv rajza)

Utjeszenič vagy másnéven Martinuzzi György, akit csak Fráter György néven emlegettek a kortársak, a magyar történelem Mohács utáni évtizedeinek tisztán látó, s nagy távlatokba tekintő politikusa, aki – felismerve a török elleni harc társadalmi, politikai alapjait – tudatosan küzdött a Buda elfoglalásával (1541. aug. 29.) három részre szakadt ország területi egységének helyreállításáért. Életútjának, politikai pályafutásának története mégis azt mutatja, hogy – a kor hazai és nemzetközi erőviszonyait figyelembe véve – elérhetetlen feladatra vállalkozott. Mi okozta tragédiáját?

... Itt áll előttünk a pálosok fehér kámzsájában, hosszúkás, jellegzetes, dinári koponyájával, mély, beesett szemével. Származására nézve horvát, de kora ifjúságától Magyarországon élt, mint Szapolyai János anyjának, a tescheni hercegnőnek alkalmazottja. Állítólag fűtő volt a hercegnő udvarában, ahol közelebből megismerhette a köznemesi Szapolyai-párt bizalmasabb híveit. Majd a pálosrendiek sorába állott, s közöttük tehetsége révén csakhamar vezető szerepre tett szert. Amikor János király Lengyelország felé menekült, s útközben megpihent a Miskolc közelében fekvő sajlódi kolostorban, a rend főnökében felismerte az egykori udvari szolgát. A vele folytatott bizalmas megbeszélés során kitűnt, hogy az egyszerű szerzetesruha alatt kiváló államférfiúi tehetség lappang. Ennek tulajdonítható, hogy János király magával vitte Lengyelországba, Czeszochowába a barátot, mint belső titkos tanácsosát. Innen hazatérve a király környezetében eleinte meglehetősen szerény körbe szorult működése, majd később az udvar pénzügyeinek kezelését bízták rá. Ezt nem minden előképzettség nélkül végezte, mint a Buda melletti pálos kolostor egykori felügyelője, alapos gazdasági ismereteket szerzett. Új munkakörét szokatlan eréllyel végezte, s csak hamar réme lett a királyi konyha és udvartartás szállítóinak, akiktől olcsó pénzen jó minőségű árut követelt, de réme lett azoknak a városoknak is, ahol János király utazásai közben megszállva – a középkori descensus jogán – ajándékot követelt magának. Az ilyen utazások alkalmával Fráter György a kincstár számára egész gyűjtemény „ajándékkelyhet” és egyéb értékeket szerzett. E sovány kincstári jövedelmek gyarapítása érdekében kereskedést is üzött a még meglevő birtokok terményeivel. Mindez nem is tűnt volna fel, de takarékosága egyszerre országos jelentőségűre emelkedett, amikor a váradi béke (1538) megkötése után a Moldvába rontó, és Erdély fenyegető II. Szulejmánnak és alvezéreinek büntető hadait az összegyűjtött kincsekkel kiengesztelte. Az udvarban tekintélye annyira megnőtt, hogy már

Verbőcziével vetekeedett. A barát növekvő hatalmának kifejezője volt az is, amikor Szapolyai János halálós ágyán előbb őt akarta Konstantinápolyba küldeni, hogy a csecsemő János Zsigmond számára (szül.: 1540. júl. 7.) nyerje meg Szulejmán jóindulatát és támogatását. Am Fráter György közelinek látva János király halálát, jobbnak vélte, hogy a trónüresedésekor ott legyen az udvarban, ezért Verbőczit küldette maga helyett Konstantinápolyba.

A barát – mert mindenki csak így nevezte – el is érte, hogy Szapolyai János utolsó óráinak (1540. júl. 22.) ő lett szem- és fültanúja. A haldokló király rábízta csecsemő fiának sorsát, s ő esküvel fogadta meg, hogy nem fogja azt elhagyni. S valóban, ehhez görcsösen ragaszkodott még akkor is, amikor államférfiúi éleslátása felismerte az eskü megtartásából fakadó veszélyeket, és végül is csak nagy lelki krízis után mondott le róla.

Egyenes, kemény, kérlelhetetlen volt, aki a politikából is lelkiismereti kérdést csinált. Szapolyai János halála után politikai tetteit a csecsemő király érdekeinek következetes és maradéktalan védelmezésével jellemezhetjük. Önfeláldozóan és kitartóan védte 1540 őszén a Ferdinánd hadai által körülzárt Buda várat, amelynek bevételével a tiroli Fels Lénárd nem boldogult. De november közepétől a védők esélye egyre romlott, s a barát már csak a török felmentő seregben reménykedhetett, mivel a csecsemő és az özvegy királynét, Izabellát, a gyámokan kívül szinte mindenki elhagyta. A török seregly nem is késett. Kalocsa környékén portyázó török könnyűlovas egységek teleltek, s tavasszal II. Szulejmán előkészítette a Roggendorf által körülzárt (1541. máj. 4.–aug. 21.) Buda felmentését. A nyár közepén a török megindult. Bent az özvegy királyné rettegott a töröktől, s inkább Ferdinánddal egyezkedett volna, de Fráter György és Petrovics Péter megtörték Izabella ingadozó akaratát. A budai polgárok kísérlete is – hogy beeresszék az ostromlókat – kudarcot vallott, s a barát vad energiája mindaddig megtartotta a várat, amíg Szulejmán előhaza el nem érte Roggendorf seregét.

A további események jól ismertek. A várba szállingózó janicsárok 1541. augusztus 29-én (a mohácsi csata 15. évfordulóján) megszállták a várat, ezzel Buda török kézre került. Buda birtokában Szulejmán ledobta álarcát, Szapolyai országát magának foglalta le. A csecsemőnek csak Erdélyt, valamint nyugati előbástyáit, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest, Temesvárt és a Fráter György kezében levő tiszántúli részeket hagyta meg hűbéri alapon. Izabella és Fráter György – az életvidám és a szigorú barát – egymást keserű vádakkal halmozva vonultak el Erdélybe a csecsemővel, s János király udvarának maradványaival.

Fráter György életének igazi tragikumát Buda átadásában találhatjuk meg. A vár elvesztésének súlyát egész életén át lelkében hordozta, s már a következő évben így beszélt arról Ferdinánd követének, Bornemissza Pálnak: „Eddig nem tévedtem cselekedeteimben, csak akkor, mikor a török kezére adtam Budát”, de hozzáfűzi: „ennek nem én voltam egyedül az oka”. Még évek múlva is – amikor udvari bolondjával játszadozva, az váratlanul rákiált: te áruló! – bűnbánóan mentegette magát, hogy Buda átadásáért nem tehető felelőssé.

Am, 1541 végétől, amikor világgossá vált előtte, hogy a szultán nem akar többé egységes Magyarországot – s hogy az elfoglalt magyar területeket a szultán senki kedvéért nem lesz hajlandó átadni –, minden erejével azon fáradozott, hogy János Zsigmond önálló királyságának feladásával a Habsburgok alatt valósuljon meg az állam egysége. Ennek szellemében írta alá Ferdinánd és Izabella a gyulai egyezményt (1541. december 29.), amely mintegy visszatérést jelentett a váradi béke határozataihoz. (Az egyezmény ugyanis kimondta a csecsemő király birtokainak Ferdinánd kezébe adását, ennek fejében az özvegy és fia évi 12 000 aranyt, illetve a szepesvári uradalmakat kapták.) Ezzel kezdődött el az a különös küzdelem melyet Fráter György a maga módján a magyar állam egységéért folytatott. Am Fráter György hiába állított ki hűségnyilatkozatot Ferdinándnak, a végrehajtást Izabella megakadályozta. Keserűen kellett tudomásul vennie, hogy Fráter György megerősítette magát Ferdinánddal kincstartói méltóságában, korlátlanul rendelkezett az országrész jövedelmeivel, zálogba kérte Munkácsot, Nagybányát, haszonélvezetbe adta magának a váci püspökséget, a kolozsmonostori és a pécsváradai apátságokat, majd kinevezte magát Ferdinánd helytartójának (marosvásárhelyi országgyűlés: 1542. március), illetve Erdély főbírájának. De érthetetlen volt Izabella számára a barát örömtelen élete, csak a kötelességek teljesítését ismerő felfogása is. Fráter György igaz, hogy kezébe vette Erdély minden gazdagságát, de magára semmit sem kötött, csak katonatartásra, török adóra. Szörcsuhában járt, bőjtölt és koptalt, s lángoló szavakkal ítélte ez azokat, akik másként éltek. Mindez elég volt ahhoz, hogy éket verjen Izabella és a barát további elképzelései közé. Az 1541–1551 közötti tízéves tárgyalások menetében előfordultak olyan furcsa momentumok, amikor a királyné a saját és fia javát ellenezte, csak azért, mert Fráter György mellette volt a tervnek. De a barát Erdélyben könnyűszerrel letörhette az özvegy és híveinek ellenkezését, mivel kezében voltak a várak, a váradi püspökség nagybirtokai, szavára hallgattak a tiszántúli vármegyék, amelyeknek nemességét (hozzászámítva saját lovasait) bármikor bevezethette Erdélybe az ellenállás leverésére.

Intézkedéseivel Erdélyt akarta további nagyszabású politikai terveinek megvalósításához – mint szilárd hátszínű – a maga számára kiépíteni. 1542-ben a gyermekkirály mellett a katonai, közigazgatási és bírói hatalom is az ő kezében összpontosult. A három keleti országrészt (Erdély, Temesköz, tiszai részek) szorosan egymáshoz láncolta, újjászervezte a kormányzást, megteremtette a közbiztonságot, és megkísérelte, hogy új alapokra helyezze a hadügyet is. Ismerte a katonákat, közöttük élt, velük étkezett, s tudta, hogy az országot csak úgy lehet megvédeni, ha a társadalom széles tömegei fogják fegyvert. Már 1531-ben

keresztülvitte, hogy János király országrészein feloldják a jobbágyág rögghözkötését, majd 1536-ban ismét megerősítette a szabadköltözést.

Erdély sorsát az 1540-es évek elejétől Fráter György egymaga, saját elképzelései szerint irányította. De amennyire elsiette a dolgot Buda átadásával, legalább annyira óvatosan járt el, amikor Ferdinánd követelte tőle a gyulai egyezmény végrehajtását. A válaszában benne volt egész politikai koncepciójának lényege: „Bennem ne kételkedjék Felséged, én a legjobb indulatot táplálom szívbem Felséged és a keresztény köztársaság iránt. Míg azonban Isten Felséged ügyeinek jobb sikert nem ad, igyekezni fogok ezentúl is ugyanazon eszélyességgel, mint eddig tettem, távoltartani az ellenséget, hogy ezen ország Isten irtalmából valahára megmentessék, magam pedig Felséged szolgálatában idő és alkalom szerint jobban eljárhatok.”

Az időtől és alkalomtól függ tehát, mikor kerülhet sor Erdély átadására. Ez pedig csak akkor következhet be, ha a Habsburgok nemcsak átvenni, de megvédeni is képesek lesznek Erdélyt. Amíg ez nem teljesül, addig ő nem teszi kockára az országrészeket. Márpedig a gyulai egyezményt követő háborús események (1543. április–szeptember: török hadjárat, Siklós, Esztergom, Tata, Fehérvár eleste, 1544: Visegrád, Nógrád, Hatvan, Ozora török kézre kerülése) azt bizonyították, hogy öngyilkosság, s politikai kalandorság lett volna Ferdinánd kívánságát teljesíteni. 1544-ben magának V. Károly császárnak írta ezzel kapcsolatban: „Miután e keményen súlytott országnak, mely évek hosszú során át védőfala volt a kereszténységnek, mostani szomorú sorsát a keresztény fejedelmek közül senki sem veszi szívére, s a dolgok itt már annyira mentek, hogy mi akarunk ellenére is kénytelenek vagyunk hódolni a közellenségnek, kit atyáink, a keresztény fejedelmek segítségével hajdan annyiszor legyőztek, azért Jézus Krisztus nevében kérem Felségedet, fordítsa már valahára reánk, a balsors által üldözöttekre is szemeit és segítse őket a római király, Ferdinánd hatalma alá.” Kétségtelen, hogy Fráter György bármely pillanatban kész lett volna az ország átadására, ha a spanyol és osztrák Habsburgoktól elegendő haderőt várhatott II. Szulejmán büntető hadjáratának visszaverésére. Kortársai mégis „törökösséggel”, török barátsággal vádolták. Kétségtelen, hogy a török felé való lépései, taktikázása könnyen az árulás színében tűnhetett fel kortársai szemében. De ő maga írta Ferdinándnak, hogy őt a török iránt „áljóindulat” (simulata benevolentia) vezeti, mivel a gögös szultánnal ezen a nyelven lehet a legkönnyebben beszélni, s a békességet kicsikarni. Azt hitte magáról, hogy a XVI. század 40–50-es éveinek Magyarországon ő az egyetlen, aki tárgyalóképes a török szemében, ő az, aki ravaszágával orránál fogva vezetheti a szultánt, s a divánpasákat. Ezt, a török feletti „hatalmát” folyton ismételte, hogy bizalmat gerjessen politikája iránt. S bizonyára a pápai követ nem az egyetlen volt, aki azt hitte róla, hogy ékes beszédével mindent el tud érni Konstantinápolyban. Pedig ezeknek a sikereknek nagyon is konkrét magyarázata van: az adót nemcsak pontosan befizette, hanem a jól megszervezett erdélyi államháztartásból nagy ajándékokkal nyerte meg a porta befolyásos pasáit, akikkel a kapcsolatteremtést megkönnyítette Martinuzzi délszláv eredete, mivel tudvalevő, hogy a szultán magasrangú funkcionáriusai között (a pasáktól a csauszokig) sok volt a balkáni (szerb, albán) eredetű, sőt kétségtelenül olyanok is akadtak közöttük, akik a barát szűkebb hazájából, a tenger melléki hegyvidéki Horvátországból származtak. A tárgyalások alkalmával velük, mint „testvéreivel” beszélt.

Ezekért az előnyös török kapcsolataiért azonban drága árat kellett fizetnie, mivel a magyarok, és általában a keresztények között hitelét veszítette. Addig ismételte, hogy ő az egyetlen, aki a törökökkel bánti tud, amíg őt magát is törökösnek bélyegezték meg. Nagybirtokos kortársai szemében végképp gyanúsá vált, bár amúgy is lenéztek, megvetették alacsony származása miatt. Tudták róla, hogy csak huszárjai között érezte igazán jól magát, akiket gyakran megvendégt, együtt énekelt velük, sőt fegyverjátékaikban is részt vett. Még tovább ment főpaphoz nem illő „leereszkedésében”, amikor Ferdinándtól a jobbágyág helyzetének radikális javítását követelte.

Az évek múltával Fráter György alkotóenergiája mit sem változott. Lázás levelezést folytatott a Habsburgokkal, hogy végre komolyan hozzálassanak az ország elfoglalásához, egyesítéséhez. 1548-ban egyenesen a pápát kérte fel, hogy vegye rá Ferdinándot és a császárt az akcióra, s vegye pártfogásában a „gyermek királyt” és Izabellát. A pápa biztatására a tárgyalások csakugyan megindultak, s így jött létre 1549 szeptemberében Ferdinánd és Izabella biztosai között a nyirbátori egyezmény, amely elvben kimondotta Erdélynek és a tiszai részeknek átadását, de Izabella, valamint fia igényeinek kielégítését további tárgyalásokra utalták. Ám a megállapodás elveinek realizálásához Fráter György vasenergijára volt szükség – aki Izabellát egyszer ágyúkkal fogta ostrom alá, máskor lábaihoz borulva bocsánatát kérte –, míg végül megtörte a királyné makacs ellenkezését, s 1551 júliusában (szászsebi egyezmény) aláírta vele a végleges szerződést. Ebben a királyné – fia nevében – egész Magyarországot és Erdélyt átadta Ferdinándnak. Ennek fejében a fiatal király Oppeln hercegségét kapta évi 25 000 arany jövedelemmel, Izabella pedig azt a 14 000 forintot, melynek értékében adta neki férje, János király házassági ajándék fejében a magyar várak egész sorát.

Közben, 1551 április végén megérkeztek Ferdinánd seregei Erdélybe, hogy átvegyék az országrészt. Erre nagy szükség volt, hiszen röviddel előbb is csak gyors és határozott cselekvéssel lehetett elejét venni, hogy a török csapatok be ne törjenek Erdélybe. Az aránylag kicsi (5500 fő) német, spanyol és tiroli zsoldosokból álló sereg vezére Castaldo, cassanói őrgrof volt, akit Ferdinánd, V. Károlytól vett át szolgálatába. Castaldo császárnak a német birodalmi területeken tisztességes alvezére volt, akire most azonban aránytalanul nagy felelősséggel járó feladatot bízta. Az akkori Európában ilyen hosszú

távolságra vezetni nagyobb csapattesteket, szinte példátlan vállalkozás volt. A hadtápvonalak kiépíthetősége miatt az élelem, a takarmány és a zsold már útközben elfogyott, s többnyire a zsoldosok rablásból tartották fenn magukat. A felső-magyarországi urak csak spanyol nyelvű fenyegető levelekre voltak hajlandók a seregeknek élelmet szállítani. Erdélybe érve Castaldo a falvakban, részben a szász városokban szállásolta el őket, maga pedig Fráter Györggyel „kikísérte az országból” a vonakodó királynét. A királyi Magyarország és Erdély egyesült tehát Ferdinánd koronája alatt, s ennek érdeme minden bizonnyal Fráter Györgyé volt.

Ezek után a barát befejezettnek látta élete munkáját. Feladata most már nem lehetett egyéb, minthogy elhárítsa a szultán haragját, s megmentse az országot a várható büntető expediciótól. A török fenyegetéseire továbbra is beküldte az adót a Portára, érintkezésben maradt a szomszédos pasákkal, s tárgyalt velük a Temesvár környéki várak (Lippa, Becse, Beckserek) sorsáról, amelyekbe – a Habsburgokkal kötött szerződés értelmében – Ferdinánd zsoldosait eresztette be. A gyanút csak növelte önmaga ellen, hogy amikor török had indult a várak visszafoglalására, bizalmas tárgyalásokba kezdett Szokoli Mohamed ruméliai beglerbéggel, aki ugyancsak délszláv származású volt. A barát – szokásához híven – még fel is nagyította összeköttetései súlyát, bár kétségtelen, a beglerbéggel sikerült elhitetnie, hogy a várakat nem ő adta át Ferdinándnak, hanem Petrovics, akinek birtokai valóban a temesi és karánsebesi bánshoz tartoztak.

A bekövetkezett események kusza és zűrzavaros menetét Castaldo és Nádasdy gróf értetlenül figyelték. Ez utóbbi írta Ferdinándnak: „Már valóságos félbolond vagyok, s egyáltalán nem ismerem ki magamat. Mi itt mindnyájan a barát kezében vagyunk, az ő hatalmától függ életünk és halálunk. Ha még több törököt hoz a nyakunkra, Erdélyben a 6000 vértanú napját fogjuk gyászolni.”

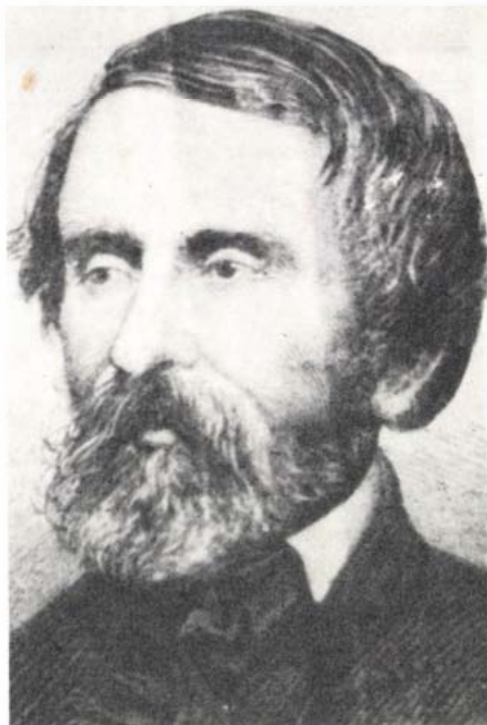
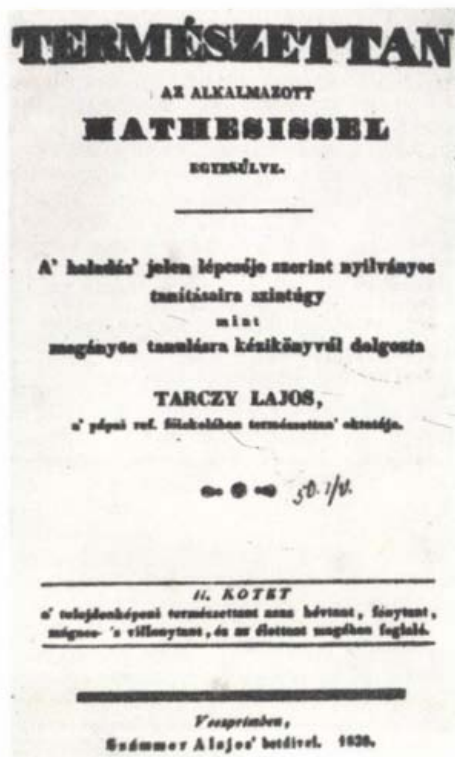
Ebben a hangulatban kért és kapott Castaldo engedélyt Ferdinándtól, hogy ha a barát hűtlensége kiderül, úgy járjon el, amint azt az ország és az alattvalók érdeke megkívánja. Bár a beglerbég semmi jelét nem adta, hogy Fráter Györggyel jó egyetértésben lenne, sőt megindult hadaival és a Marosköz több várát, köztük Lippát (okt. 8.) is elfoglalta, és csak a Losonczy István által védett Temesvár alól volt kénytelen visszafordulni. Az sem volt a török barátság jelének tartható, hogy a beglerbég távozásával Castaldo, Nádasdy és Fráter György egyesített seregükkel Lippa alá vonultak és azt erős harc után visszafoglalták (nov. 18.). A várat védő Uleman pasának azonban a barát – a haditanács határozata ellenére – szabad elvonulást adott azzal a szándékkal, hogy a török jóindulatát újra megszerezze és az országot további támadásoktól megmentse. A győzelem után Fráter György – mint az új esztergomi érsek és a római egyház bíborosa – hazaindult Erdélybe. Útközben vajdai várában, Alvincen szállt meg Castalddal és Sforza Pallavicinivel. Idézzük innen Istvánffy Miklós előadását: „Lopez két spanyol gyalogost minden akadály nélkül bevisz a kastélyba. Sforza is belép az összeesküvőkkel, s azokkal, akik be voltak a gaztettbe avatva. Márk Antal egy törrel, s egy kicsi, éppen ezért könnyen elrejthető puskával felfegyverkezve, az éppen imáját végző barátának, annak apródja által jelenteti, hogy fontos és nagy jelentőségű közölnivalója van. Miután a szobába bebocsátották, előhív egy, a barát nevében Ferdinánd királyhoz írt levelet, s tisztelettel arra kéri a barátot, hogy írja alá a nevét. Amidőn ez, az íronádat kezébe véve, a levél fölé hajolt, az írnok hátulról törével a nyakát halálos szúrással átdöfte. Amikor erre zaj és kiáltás támadt, Sforza és a többiek, számszerint tizen betörték, sőt a barátot, aki Krisztusnak és Szűz Máriának segítségéért könyörög, körülállják, s csapásokat mérnek rá. Márk Antal, mint valami vadállat, a lebukó és még vergődő mellének irányítja a puskát, s golyóval átlövi. Erre tüstént a többiek is, vágva és szúrva, számos sebbel borítják el. Amint így a barátot megölték, jobb fülét, mely természetűl vele születetten teljesen szőrös volt, Mercado levágta, s hogy Ferdinánd előtt nyilvánvalóvá legyen, hogy a tett végrehajtott, váltott lovakon Bécsbe, s innen Prágába vitte... Bár december 17-én kaszabolták le kegyetlenül, csak március hónap elején temették el sebtében a gyulafehérvári káptalan papjai a Szent Mihály nagytemplomban.”

Castaldo abban a tudatban ölette meg a barátot, hogy benne a „keresztény érdekek legnagyobb ellenségét” tette ártalmatlanná. Ám a bekövetkező események mást mutattak, a barát halálának végzetes következményei csakhamar megmutatkoztak. Bebizonyosodott, hogy Pallavicini tőre a barát testén át az egységes Magyarországot is átjárta, hiszen Szulejmán, Fráter György meggyilkolását kedvező ürügynek látta, hogy tovább folytassa hódításait, s 1552-ben megkezdte azon várak ostromát, amelyek tervei végrehajtását akadályozták (Temesvár, Drégely, Szolnok, Eger stb.)

Ferdinánd azonban Erdélyt sem tudta megtartani. A lakosság elégedetlen volt az új kormányzattal, mert önkényesen intézte az ügyeket és elviselhetetlen terheket rótt ki. De elégedetlenség volt helyzetükkel János Zsigmond és Izabella királyné is, akiknek Erdélyért csak két kis sziléziai hercegséget adtak. 1556-ban a szultán határozott kívánságára haza is tértek, átvették a kormányzást, s ezzel Erdély ismét elszakadt a királyi Magyarországtól.

V. Molnár László

Tarczy Lajosra emlékezünk

1. Komárom szomszédságában a mátyusföldi síkságon található a Hetény nevű falucska, melynek eredetét a komárom megyei községi antológia az ásatások alapján a római időre vezeti vissza. E sok történelmi megrázkódtatást átélt faluban, ahol Végh Mihály református lelkész második neje, Vajda Júlia, Csokonai Lillája lakott, született *Tarczy Lajos*, az országos hírnevű természettudós, a természettudományi, matematikai, bölcsészeti és szépirodalmi író és tudós. Abban a korban született, amikor Európát a szabadságharc eszméje táplálta. Abban a században, amikor országszerte fellobbant a szabadságharc eszméje. Abban a korban, amikor a forradalom bukása kimerítette az egész országot, és csak a tudomány, a művészet ápolásának szükségessége elégítette ki az embereket.

Tarczy Lajos 175 esztendeje 1807 december 6-án született, Tarczy János és Czike Julianna második gyermekeként. Az édesapa és a kisfiú között különös barátság alakult ki. A jegyzői családban a tanulást már idő előtt elkezdte, minden nagyon érdekelte: a gyermeki játékok, a szülők munkája, főleg pedig az otthoni könyvtárban a csillogó bőrkötésű könyvek, a mozgás, a természeti jelenségek bájos tüneménye. Céltudatos nevelését szülei a helybeli lelkészre, Kovács Péterre bízták. Egyhamar elsajátította az írás, olvasás és számolás művészetét. Apja észrevette gyermeke jó felfogóképességét, élénk észjárását, és a gimnázium első osztályainak tanítását is a helybeli lelkész gondjaira bízta.

A felcseperedett kisdíjakot egy szép reggeli napon elvitték a révkomáromi református templommal szemben levő gimnáziumba. Abba az iskolába, amelynek alapítása 1606-ra vezethető vissza. 1619-ben az iskolában teológiai fakultást is állítottak, és így született meg Komáromban a Dunántúl első főiskolája. A következő évszázadokban a politikai változások miatt magának az iskolának a rendeltetése is megváltozott, és 1797. január 2-án nyitották meg a mai kollégium épületét. „A megújodás első rektora, a külföldről hozott nagy tudományú Katona Mihály volt, és megkezdődött a főiskola második aranykora.”¹¹

E neves iskola ötödik osztályába íratott be a kis hetényi diák, hová Komárom neves emberei, tudósai, művészei és poétái jártak. Az első órák eltelte után a rektor nagyon meglepődött, hogy milyen értelmes kisdíák kerültek osztályába. Nagyon jó olvasótehetség volt és szép kiejtéssel olvasta a betűket. A szerény kisdíákat tanárai nagyon megkedvelték engedelmessége és tanulékonyága miatt. Gimnazista éve alatt a legnagyobb hatással voltak reá Sörös Lajos, Barta János és Körös Lajos professzorok, kiknek zamatos, színes humorral aranyozott előadásai nagyon lekötötték diákjaikat, és még a mathézis ismertetését is vidám anekdotákkal magyarázták meg. Tanárai nemcsak a kötelező tantárgyakat tanították az ifjakkal, hanem a sokoldalú tudományos művészetet, mindenfélét, ami az életben hasznos volt.

Reggeltől estig sokat tanult, valósággal csodálta tanárait, előadóképességüket és sokoldalúságukat. Játszva tanulta a német, a francia, és a latin nyelvet. A komáromi pezsgő élet gazdagította képzeletét, élményeit, hiszen ebben az időben élte a város a legélénkebb évtizedeit, mely nagyon sok élményt nyújtott a kis falusi diáknak, ahogy Mikszáth Kálmán írta: „Ilyenkor olyan volt Komárom, mint egy kis Párizs.”² Szigorú tekintettel figyelte a város életét, gazdasági fejlődését, hajóközlekedését, iparát és a bortermelés fellendülését. Szabad idejében nagy érdeklődéssel olvagatta kötelező tankönyvei mellett a Komáromi Újságokat, és egyik legkedveltebb olvasmánya a Komáromi Kalendárium volt. Előszeretettel látogatta a Szent Benedekrend komáromi székházának könyvtárát, amely tizezernél több kötetet számlált. Lassan elrepültek az ifjú diákevek és két év múlva, a révkomáromi gimnázium elvégzése után a pápai református főiskolába került, bölceleti és teológiai tanulmányok végzésére.

2. A dunántúli református művelődési központ főtanodájában az iskola alapítója, Márton István adta elő – a században először magyar nyelven – a bölceletet, a kiváló Stettner György (Zádor) tanította a jogi tudományokat, és nem utolsósorban ott volt a neves történész, Bocsor István, aki évtizedeken keresztül tanította tanítványaival a hét kötetben megjelent Magyarország történetét.³ Szorgalmas, tudományt kedvelő diák lett belőle. Tanárai már korán felismerték a bölcelet és hittani tudományban Tarczy kiemelkedő szellemi tehetségét. Az 1828/29-es évfolyamában egyedül őt tüntették ki „eminens in omnibus” osztályzattal, és már 21 évesen a logikusok tanításával bízták meg az alsó osztályoknál.⁴ Az 1829/30 tanévben még segédtanár, a mathézis tanítója, 1830/31-ben pedig seniorrá választották.⁵

A tanításon kívül minden szabad idejét a könyvek között töltötte, így 1829–31-ben az iskola könyvtára is volt. Többek között ez idő alatt tanult meg tökéletesen németül és franciául. Mint kezdő tanár megtett mindent, hogy kiváló tanár formálódjék belőle. Az iskola megbízásából és akaratának kemény elhatározásaként született meg az a gondolata, hogy megismerkedik néhány külföldi iskola előadóival, előadási módszereivel abból a célból, hogy előkészítse az új iskolareformot. Ezért az 1831/32-es évben beiratkozott a bécsi egyetemre, ahol behatóan tanulmányozta kedvenc tantárgyait, a physika és mathézis csodálatos jelenségeit. Tanulmánya közben itt ismerte meg Littrow Das populäre Astronomie, B. Scholz Das Anfangsgründe der Physik, Isaac Newton Philosophiae naturalis principia mathematica című híres természettudományi tankönyveit.

Itt érte az a megtiszteltetés, hogy mivel 1832 nyarán a bölcelet és a természettani tanszék tanára, Márton István halálával megüresedett volt, 1832 június 18., 19., 20-án a Révkomáromban tartott kerületi gyűlés, mint fiatal előadót megválasztotta a physika és bölcelettan rendes tanárává. Márton István nyomába lépett tehát, s a nagy alkotó méltó utódjává nőtte ki magát.

A tanári pályát azonban még nem foglalta el, hanem Brünön, Prágán, Drezdán és Lipscsén átutazva Berlinbe ment, hogy tanulmányozza a külföldi egyetemeket. Egy iskolai évre, további két szemeszterre, beiratkozott a berlini egyetemre. Itt tanulmányozta Humphry Davy híres angol természettudós kémiai felfedezéseit, Kopernikusz csillagászatát, és a híres berlini egyetem professzorának, Johann Henrich Pottnak ásványtani könyveit, továbbá az ásványtant, az őslénytant és az új élettudomány tantárgyat, melyet itt tanítottak a kor legkiválóbb egyéniségei, tudósai és nem utolsó sorban Fischer: Lehrbuch der mechanischen Naturlehre című 1826-ban Berlinben kiadott könyvét. E rövid tanulmányidő a tudomány csodáit tárta fel a fiatal tanár előtt, és nagy hatással volt egyéniségének és szaktudásának kifejlődésére.

Még ez sem volt elegendő azonban az ifjú utazónak, akit a tudás, a megismerés vágya hajtott, és a szünetekben Németországban meglátogatta a híres Giesseni egyetemet, Németország legnagyobb kémikusának, Justus Liebig neves laboratóriumát, melynek talán a világon sem volt párja. Majd a göttingai, marburgi, greifswaldi és würzburgi egyetemeket kereste fel, aztán Majna-Frankfurton, Regensburgon, Linzen és Bécsen keresztül tért haza. Tanárainak beszámolt a tanulmánykörút tapasztalatairól, értékes

¹ Dr. Borovszky Samu (szerk.): Komárom Vármegye és Komárom sz. Kir. város, Magyarország vármegyéi és városai. Bp. 1907. 236. old.

² Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora I. kötet II. kiad. Bp. 1907. 53. old.

³ Eötvös Lajos: Vasárnap Ujság 1869. november 21.

⁴ Magyar Tudományos Akadémia Almanachja. 1882. 264. old.

⁵ Ferenczy Jakab: Magyar írók életrajgyűjteménye. Szent István Társulat, Pest, 1856. 572. old.

tanulmányi ismereteiről, és 1833 augusztus 16-án beiktatták a rendes tanári hivatalába, ahol azonnal a főiskola reformjához látott, mivel az iskolában a nevelési rendszer még Trotzendorf iskolájából való volt a XVI. század elejéről.⁶

A külföldi tapasztalatokkal telített nagy becsvágygal rendelkező fiatal természettudós, a filozófia tanításával kezdte pályafutását. Az iskolába a merész Hegel-féle bölcelelet ő kezdte el tanítani. Diákja – későbbi jó barátja – Eötvös Károly, így emlékezik egykori tanárára: „A német egyetemből hozta a hegeli bölcseszettet, Franciaországból pedig a modern demokrácia szellemét, amely új dolog volt a vidéki nemesség, a vármegyék kortesei, s az agg táblabírák körében.”⁷

Eötvös Lajos az 1869-es Vasárnapi Újságban így ír az ifjú tanár pályafutásának első nehéz kezdetű éveiről: „Német János, a pápai tanszéken elődje, kikapkodott töredékekkel közölt kéziratából a Tud. Gyűjt.-ben, mely támadást Tarczy diadallal verte vissza, habár rossz következményeit sejtette is. Nemsokára ugyanis kitört ellene a „szent vizsgálat”, mely az „istentagadó” hegeli elvek hirdetését botrányosnak vélte Márton utóda szájából...”⁸

Az új filozófiai irányzat hirdetője, az egyházkerületi gyűlésen, szembekeült a tanári kar maradi felfogásával. A megrovás eredményeképpen 1839. április végén elvették tőle a kedvenc tantárgya tanítását, mivel nem volt képes Márton István Krug és Kant-féle filozófiai előadásait követni. A filozófia tanítását ekkor Czibor Ferenc veszi át, Tarczy Lajos pedig a matematika, a fizika, a gyakorlati fizika, a természetrajz, a vegytan, a geológiai és a gazdaságtan tantárgyat tanítja. Czibor Ferencet azonban a kömlői egyház 1845 októberében megválasztotta lelkésznek, és így az egyházkerület a filozófia tanítására ismét Tarczyt kérte fel Stettner, Bocsor és Széki tanártársai mellé. Az 1839-es évben Tarczy vissza is vonult a tanszéktől.⁹

3. Fáradhatatlan buzgalommal azon dolgozott, hogy az iskolát a külföldi tanintézetek, főiskolák szintjére emelje, ami részben sikerült is. Hadd idézzem Mikszáth Kálmán szavait: „A pápai főiskola erre volt in floribus. A legátusok széthordták az egész országban a tanárok hírét, nevét, adomákba, motokba öltöztetve, úgyhogy valóságos mítosz évezte Tarczyt, Stettner és Bocsort.”¹⁰

Tarczy élénk és megragadó előadásaival, kiváló szónoki tehetségevel egyhamar országos hírű ünnepeit tanárrá, természettudóssá lett, és ezáltal tekintélye és befolyása az egyházkerületi gyűléseken is megalapozódott. Abban a korban tanított és dolgozott, amikor talán a legélénkebb volt a kultúra, a művészet és a természettudomány utáni vágy az emberekben. Hisz nem egy híres ember került ki Tarczy tanítványaként a pápai főiskoláról: a három jóbaráton – Jókai, Petőfi, Orlay – kívül Ballagi Mór, Molnár Aladár, Papp Dénes, Bárány Gusztáv stb. A természettudós tanárt diákjai nagyon kedvelték. Petőfi Sándor, Szilágyi Lajoshoz 1842 július 7-én írt levelében így említi a derék, jólelkű, a diákokat támogató tanárt: „Sümeget és Szombathelyen keresztül Sopronba értem. Itt tanulni akartam, de nem volt semmi, s „ex nihilo nihili”, onnan Pozsonyba mentem, itt is úgy jártam, végre innen Pápára, s itt némileg csillámlani kezdett szerencsecsillagom. Tarczy, a derék Tarczy az, kinek mind(ent) köszönhetek.”¹¹

Tudományos tevékenysége mellett behatóan foglalkozott az iskola irodalmi életének fellendítésével. Nem volt meglegedve az iskolai szellemi képzés „magolási” módjával és eredményeivel, és ennek javítása céljából 1840 november 25-én megalapította az „Önképző társulatot”, amelynek mindvégig tagja és elnöke volt. Az önképző társaság keretében került sor a Tavasz című almanach szerkesztésére, „melyben Petőfi első költeménye, s az én Jókai néven első novellám nyomdafesték keresztségében részesült.” – írja Jókai Mór.¹²

Tarczy Lajos könyveit, tanulmányait az iskolai nyomdában nyomtatta, melyek akkor az egyedüli tankönyvek voltak. Az iskola újjászervezésében hervadhatatlan érdemei vannak, egyike volt azon

⁶ Főiskolai Tanács jegyzőkönyve. 1833. 63. old.

⁷ Eötvös Károly: Magyar alakok V. kötet. 4. kiadás. Budapest, Révai Testvérek, 1908. 139–146. old.

⁸ Eötvös Lajos: Vasárnapi Újság. 1880. november 7.

⁹ Tarczy Lajos tudományos munkásságával a szerző a Magyar Nemzet 1982. december 8-i számában foglalkozik. Lásd még a következő irodalmat: Tarczy Lajos: Természettan az alkalmazott mathesisel egyesülve. I. kötet Pápa a Református Főiskola betüivel Szilágyi Károly által 1838., U. ö. Elemi ösmerete a természettudományról, az alsóbb iskolák számára, Pápa 1939., U. ö.: Tiszta mértan elemei. Pápa, 1841. U. ö.: Természetrajz elemei. Pápa 1839., U. ö.: A német nyelvtan paradigmái. Pápa 1838. U. ö. A dráma hatása és literatúránk drámaszegénysége Pest, 1843. Török József: Emlékbeszédek Tarczy Lajos R. T. felett. Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1885. A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja. Budapest, 1861. 37 old.

¹⁰ Moenich Károly és Dr. Vutkovich Sándor: Magyar írók névtára. Életrajzi és könyvészeti adatok gyűjteménye. Nirschy Ferenc Könyvnyomdája, Pozsony, 1876. 366. old.

¹¹ Petőfi Sándor: Összes prózai művei és levelezése. Levél Seiberényi Lajosnak Pápa 1842. július 7. Szépirodalmi, Budapest, 207. old.

¹² Jókai Mór: Írások életemből, az én iskolatársaim. Szépirodalmi, Budapest, 1960. 26. old.

tanároknak, kik hivatásukat szívügyüknek tekintették, és egész életükben a fejlődést, a természettudományok feltárását támogatták. A nyomda megalapítása mellett a „második egyetem” megalapítása szintén Tarczy nevéhez fűződik. Az egyetem alapítását már 1796-ban tervezték, de csak Tarczy Lajos céltudatos szorgalmazásával valósult meg az új, korszerű kollégium megépítésének gondolata. Ez az eszme 10 éves küzdelemnek lett forrása, Pápa, Révkomárom és Székesfehérvár főiskolái között. Az 1847. május 1-én kelt rendeletben a királyi felség Pápa mellett döntött. A nagy építkezési lelkesedést megzavarják az 1848–49-es forradalmi események. A szabadságharcot követő évek küzdelmének eredményeképpen 1856-ban átadták rendeltetésének az új kollégiumot. Tarczy Lajos javaslatára az iskola nagyszerű elődje, Márton István emlékére adakozásból emlékszobrot készítettek. A művészi alkotással Izsó Miklós szobrászművészt bízták meg, és fehér karrarai márványból nemsokára el is készült a gyönyörű szobor.

Mikor 1880-ban megkérték Jókait, hogy a diákkori lakóházát megőrkítő emléktábla leleplezésén jelenjen meg, levélben válaszolt: „Van nekem két hajdani kedves barátom Pápan, kiknek egyike, Váli Ferenc vezetett be engemet a költészet, rhetorica, filosofia csarnokába, aki megismertetett a természetrajz örök szépségű régióival, a másik pedig Tarczy Lajos, aki feltárta előttem a természettudományok felséges világát, mindkettőjük az excelsior jelmondatával önismeretre, felfelé törekvése serkentettek, mind a kettő megragadó előadásaival azt érezte, hogy a fűdás nem a halandók kinzására kitalált büntetés, hanem az olymp látogatók gyönyörűsége. Ezen régi barátaimnak rövid időn ötven éves tanári jubileuma fog bekövetkezni. Meglesznek azon ünnepelve tisztelőik egykori tanítványaik által. Ezen ünnepélyeken hivatlanul is részt fogok venni, mint egyike a legtöbbel tartozó adósoknak...”¹³

Tarczy Lajos tanári jubileumára 1880-ban el is ment Jókai, ahogy ígérte, és pohárköszöntőt mondott: „Tarczy Lajos, a jubileumi banketten vezérükre iszom, akinek tábora abban az ütközetben harcol, ahol ismét az a jelszó: in hoc signo vinces, de nem az a kereszt, a magasan lobogó jelvény, amit Nagy Konstantin mutogatott katonáinak, hanem az a kereszt, amit Tarczy mutogat a maga katonáinak, a plusz keresztje. Az Isten éltesse a mi kedves vezérünket addig, amíg ezt a magasan lengő jelt mind államháztartásunkban, mind magánháztartásunkban elfogjuk érní. Azt hiszem, hogy ezzel elég hosszú élet, s munkabíró erőt kívántam neki hozzá, s egyúttal a legszebb jutalmat is buzgó fáradozásáért.”¹⁴

Utolsó éveit a pápai mintagazdaságban töltötte, szőlője és gyümölcsöse között. Itt pihente ki fáradozását, és előszeretettel sétálgatott csodálatos, szép kertjében. Azonban a pihentető séta közepette is a természettel foglalkozott, és a természet mozgását csodálta.

A Mátyusföld szülötte, a nagyhirű természettudós, kutató, filozófus és pedagógus tisztelettel körülvett környezetben halt meg 1881 március 20-án Bécsben. Családja visszahozatta testét, hogy szeretett hazája földjében pihenjen.

Szenássy Árpád

¹³ Heitler László: Jókai emlékek Pápan. Magyar Hirdető pápai kirendeltsége, Pápa, 1975. 25. old.

¹⁴ A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője az 1907–8 iskolai évről. Pápa, 1908. 67. old.

Révkomárom képe a múlt század elején

Falusi képes krónika

Háromszáz pompás fénykép látható a Néprajzi Múzeum Falusi krónika című időszakos kiállításán, abból a tizenkétezerből, amelyeket *Gönyey Sándor* (1886–1963), a múzeum egykori tudós „őre”, népi táncaink szélesebb körben ismert úttörő kutatója 1920 és 1944 között készített az ország különböző tájain.

Gönyey – akárcsak nagy kortársai és neves elődei, *Orbán Balázs* óta – nemcsak „íróasztali néprajzot” művelt, hanem vérbeli „terepmunkás” volt. A rá annyira jellemző ügyeskedéssel, mondhatni gyönyörűséggel kutatta, örökítette meg a két háború közötti, akkor még a hagyományos falusi életforma folytonosságát képviselő népelet jelenségeit. Elsősorban az érdeklődéséhez legközelebb álló népi szövés-fonás, az építkezés, a falusi kisipar, a különféle díszítőművészeti ágak, a halászat eszközeit, munkamódját, alkotásait. Igaz, az ő idejében még bőven volt mit megörökíteni, de Gönyey mintha megérezte volna, mi lesz, még az ő életében, visszavonhatatlanul a múlté. A kiállítás értő módon összeválogatott képei tanúsítják, hogy a sokak által elmarasztalt leíró néprajz művelőinek volt érzékük a néprajzi jelenségek szociografikus, társadalomnéprajzi értékű megörökítése iránt is.

A nagyszerű kiállítás gazdag anyaga a hajdani népelet, s nem utolsósorban a kenyerét nehezen kereső, alkotó és ünneplő falusi ember hiteles megörökítésével nemcsak a paraszti munka és tudás páratlan sokoldalúságát mutatja be, hanem meggyőzően dokumentálja a hiteles népeleti ábrázolások rendkívüli történeti forrásértékét is.

M. P.

TÁRLAT

Keceli aratók ebédje (Peszéradacs, Pest m., 1923)

Mosás a patakban (Kisbárapáti, Somogy m., 1926.)

*Kéziparáló
(Tiszakarád,
Zemplén m.,
1924.)*

*Údvar gémeskúttal
(Mezőtarpa, Bereg m., 1927)*

Szilvaaszaló (Ökörítő, Szatmár m., 1927.)

*Utcakép
(Vitnyéd,
Sopron m., 1928.)*

TÁRLAT

*(Folytatás
a hátsó borítón.)*

*Házfedés
(Tiszacsécsé,
Szatmár m.,
1927.)*

Széchenyi nemzeteszmeje

S azért, mert a szebb lelkületű ember mindennek előtt hazáját imádjá, abból még nem következik, hogy keblében más nemzetűek ellen a legkisebb gyűlöletet is kelljen táplálnia. (Széchenyi)

1858. november 6. keltezéssel Széchenyi nyílt levelet írt az Akadémia Igazgatótanácsához. A levél hatalmas tiltakozás a magyar nép és nemzet nyelvének megrövidítése ellen. Ez a nyelv egyedül nem vonzódik és nem vonzódhat kifelé a birodalom határain túlra, erre a nyelvre „legbiztosabban elhagyhatja magát a dinasztia, és melyet nyesegetni annyi mint ágon ülőnek önmaga alatt fűrészelni a faágat”. Mint az Akadémia alapítója, levele végén Széchenyi kijelenti, ha a megváltoztatott alapszabályok következtében az Akadémia eltérne eredeti rendeltetésétől, ő és örökösei megvonnák az alapítvány kamatait.

Mi készítette a Döblingben tartózkodó Széchenyit a nyílt levél kidolgozására?

A Bach-korszak kormányának szándéka az volt, hogy az Akadémiába a német, esetleg a többi hazai – elsősorban szláv – nyelveket bevigye, mert így akarta elérni, hogy az Akadémia ám művelje a tudományokat, de ne kizárólag magyar nyelven. Az Akadémia fontosságát, szerepét Eötvös 1858. augusztus 2-án Széchenyinek írt levelében egyértelműen fogalmazta meg: „mily fontos maga az, hogy magyar Akadémia létezik, nemcsak a nemzeti irodalom, de főképp a nemzeti önérték fenntartására”.

Széchenyi eszmevilágának alapját jelentette a nemzet, melyhez – úgy vélte – az út a nemzet nyelvén keresztül vezet. Ennek tudatában nem volt váratlan Széchenyi válasza a nemzeti nyelv, a magyar nemzet ellen irányuló intézkedésekre. „A magyar romok közt – úgy mond – a nemzetnek eléggé nem bámulható életerején kívül, szeplőtlen már majdnem csupán az Akadémia mutat arra, hogy nemzetünk még kioltva nincs. És most ezen utolsó, igazán magyar intézet is ki legyen sarkaiból forgatva?” – írja levelében.

Annak idején külföldi útjain szerzett benyomásai alapján szomorúan állapította meg, hogy korának haladása érintetlenül hagyja az ő nemzetét. Naplójában írja a következőket: „Mindenütt előhaladást érzek, csak Magyarország nem mozdul a helyéről. . . Magyarországon soha semmi jó nem történik: nincsen egyetértés”. Nem a nemzet szegénysége aggasztja, hiszen szegény nemzet is lehet szabad és dicső. Ő úgy látta, hogy a magyar minden nyugat-európai nép mögött elmaradt. A nemzet gazdasági viszonyait Franciaországhoz és Angliához méri. „Aki beéri annyival, hogy tán a bolgár vagy a bosnyák előtt állunk, azzal nincs dolgom” – írja 1844-ben.

Rossz érzéssel látja az erkölcsi süllyedés képeit, amely benyomásaiból alakult ki. Nem látja nyomát a társadalmi együttérzéseknek, rosszakarat, irigység, felfuvalkodottság uralkodik. Azt a szellemi erőt, mely a nemzet felemelkedésének első lépcsőjéül szolgálhat a magyar nyelv fennmaradásában, a nemzeti irodalom fejlődésében látta megtalálni. A felemelkedés Széchenyi által megjelölt útjának célja: a nemzet egész életének a nagy európai nemzetek sorába való emelése, az ősi eredeti kultúrájának megőrzésével, mellyel az emberiség erkölcsi kincseit fogja gyarapítani. Ezt a feladatot nem más népek hátrányára akarta megvalósítani, mert filozófiai felfogása szerint „egy nemzet oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabba emelkedhet véghivatása, a tökéletesülés felé”. Szerinte a nemzetiséghez való ragaszkodás az emberiség fejlődésének szükséges feltétele. Ezek alapján nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy nincs a magyar történelemben olyan államférfi, ki annyira magyar, s mégis oly egyetemes érzésű lett volna, mint Széchenyi. Megfogalmazása szerint: „Nálamnál

őszintébb és hüebb magyar egy sincs, erre esküszöm. Azért mégsem tudom felejteni – és ezt minden csepp véremben érzem –, hogy önálló, halhatatlan lelkű, szabad lény vagyok, ki előtt halandó lényem porban áll, s ezért hallgatni kell bennem a magyarnak, ha annak vágyai az igazságos emberrel jutnak ellentétbe”. Mindig az ember értékének fejlesztését tartotta egyik legalapvetőbb feladatnak. A gazdagságot sem a gazdagságért becsmérl, hanem „A gazdagság szoros kapcsolatban van ezekkel: henyesség megszűnése, industria, jobb nevelés, külföldi tapasztalás, ember nagyobb becse.” – írja a Stádiumban.

A nemzet kifejlődését a nyelv kifejlődésén keresztül látta megvalósíthatónak, pontosabban a nyelvnek nemzetalkotó erőt tulajdonított. „Az egészséges nemzetiségnek egyik fő kísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él”, ahogy a Hitelben ezt megfogalmazta, de vehetünk ennek igazolására egyéb példát: „Ezen ereje nyelvünknek – amelynek törzsökös eredetét Ázsia négy vizei közé állítani korántsem oly balgaság, mint azt sokan állítják – tartá fenn létünket, s azon nagy csuda, hogy a magyar annyi tenger viszontagság közepette sem olvadt össze más nemzetekkel, nem egyéb, mint a legtermészetesebb következtése nyelve erejének, amelyet idegen elgázolni nem képes”. Az anyanyelv tökéletesítését jelölte meg épp ezért az egyik legfőbb kötelességnek, mert „az által a nemzeti javak nőttön-nőnek”. A magyar nyelv fejlesztését, haladását lehetővé kell tenni, mert a nyelv értelmi és nemzeti kifejlődés leghatalmasabb rugója „Nemzetiség nélkül nekem, megvallom, minden más progressió nem kell. Erre állítok mindent. Enélkül, mondhatom, zagyalék nép leszünk, melynek talán több pénze lesz, dögbörökét talán drágábban adhatunk el.” – mondja a gróf egy 1844-i beszédében.

Jól érzékelhető az eddigiek alapján Széchenyi nemzetteremtő logikája. A nemzet felemelése és ennek első lépcsője nyelvének erősítése, az értelem növelése, a nemzeti lét biztosítása és modern nemzetté való formálás.

Az emlékeztető 1842. november 27-i, Akadémián elmondott beszédének témája a nemzeti lét, a nemzeti nyelv ügye. Beszédében kifejti: „veszély, nagy veszély fenyegeti még mindig, sőt növekedőleg fajtánk nyelvét, s ezáltal nemzetiségünket. A nyelvnek kiemelése, művelése által léphet nemzet sajátosság fényében a disznek fokára”. Viszont óva int a túlbuzgóságtól, attól, hogy a dolgok külsejét tekintsük. Igaz ugyan, hogy lelkesedés nélkül nem fejlődhet ki egyetlen nép sem, de jelenleg – mármint 1842-ben – még a lelkesedés a főszerep. Széchenyi kifejti, hogy aki magyarul beszél, az még nem biztos, hogy magyar is, mert „a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergeése korántsem dobogása még a szívnek, és eképp a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még. Nem szabad tehát erőltetni nyelvünket az idegen ajkára”. Tisztán látta a lelkesedés talaján nevelkedő, a mindenáron való nyelvterjesztés súlyos buktatóit. Ő volt az egyetlen, aki mélyre alapozott nemzetfogalom birtokában belátta, hogy a „magyar szó még nem magyar érzés... és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi”. Nem akarta az egész országot megmagyarosítani, ezt nem tartotta megengedhetőnek sem. Magyarosítani csak magyart akarta. Helyes álláspontnak tartja saját népének pártolását, de óva int a nemzetépítés erőszakos útjától, mert csak csendes munkával látta megvalósíthatónak, csak ez teremti meg a lelki, erkölcsi, szellemi értékeket, ez az utat tartja egyedül járhatóknak, mert a „mai öntudatra ébredt világban nem a magyarság vonzereje, hanem az iránta érzett gyűlölet nőne”.

Egyetemes gondolkodását világítja meg az a tény, hogy más népeket meg nem vet, hanem értékkel és elismer, mert „e földgömbön nem a jó olvad az aljasban, de fordítva, s minden ármány dacára: az aljas a jóban”. Széchenyi e beszéde óriási vihart kavart, szinte senki sem értett vele egyet, sem a radikális tábor, sem a fontolva haladók legtöbbször. Véleményük szerint a magyarok türelmetlensége oly kicsi, hogy nem is hasonlítható a „pánszláv” és „pángermán” agresszív nézetekkel. Széchenyi válasza erre az volt, hogy ő a magyarság részéről megtette az első lépést, most a nemzetiségeken a sor, amit viszont nekik is meg kell tenni, hiszen együtt élünk.

Politikai terve nem a soknyelvű Hunnia egy nyelvűvé tétele volt, és benne korszerű értelemben vett nemzetállam kiépítése. Tudta, hogy abban semmi veszedelem nincs az állam egységére, ha abban többféle etnikumu is a lakosság. A baj ott kezdődik, ha e népekben feltámad a modern nacionalizmus, és mind nemzeti államot akar magának, s ezzel vagy a nemzetiségi elnyomás, vagy az állam szétszakadása fog bekövetkezni. A megoldást a nemzetállam korabeli értelmezésének elutasításában látja. A „Hunnia” állam-konceptiója racionális mű az állam lényegének megfelelően. Ezzel meg tudta őrizni a nemzetiség eszményét. Állama felül áll a népek törzssalkodásán, s ezzel lehetővé teszi a népek együttélését, ha azok is úgy akarják. Széchenyi koncepciója nem volt idegen a magyaroktól, elég itt a nomád államalakulatokra gondolni. Nincs is sem a magyar, sem pedig a külföldi dokumentumokban nyoma annak, hogy a magyarok a honvisszafoglalás után bármikor más nép, nyelv ellen írtóhadjáratot folytattak volna. Magyaroknak más népekkel szembeni türelme, tapintata Európában egyedülálló, ezzel szemben számos ellenpéldát lehet felsorolni. Elég itt megemlíteni a rómaiak északkeleti történelmi vallás-, nyelv- és szokásörökségét, de az újkori Angliában és Franciaországban sem volt más a helyzet. Emlékeztetni szeretnék arra, hogy a walesiek nyelve eltűnt, a bretonok is csak franciául beszélnek, ezzel szemben a XIX. század eleji Magyarországon minden nemzetiség szabadon használhatja saját nyelvét.

Egyedül Széchenyinek van koncepciója a kifejlődő nemzetek békés együttélésére. Abból indul ki, hogy a népek joga nemzetiségükhöz, nyelvükhöz érthetetlen. Ezért tartja helytelennek az erőszakos magyarosítás esetleges útját, mert a „hatás ellenhatást, nyomás ellennyomást, erőlködés erőlködést szül”. „Ha mi nem ismerünk indulatos felhevültünkben józan célt és mértéket midőn magyarságunkat megkedveltetni,

terjeszteni akarjuk, miképp kívánhatunk tót–horvát–oláh–rác–németben hidegvért, mérsékletet, s igazságot viszont az ő sajátjuk védelmében”.

Elképzelése szerint az államot ésszerűsíteni kell, „mert ezáltal menthetjük meg honunkat a veszélyek legnagyobbikától, a köz zavartól”. A legnagyobb akadály az, hogy nem értjük egymást. Nem az a baj, hogy a magánéletben sok nyelv használatos, „csak országos, s közdolgaink follyanak egy hangon, egy nyelven”. Ez a nyelv pedig csak a magyar lehet. Ez nem a szélsőséges nacionalista türelmetlensége. Nem azzal indokolja, hogy az állam a magyar nép állama, s nyelve ezért legyen magyar. Tudatában van annak, hogy a magyar nyelvet hivatalos nyelvvül csak akkor fogadtathatja el az ugyancsak nemzeti öntudatra ébredt többi népekkel, ha nem csinál belőle nemzetiségi kérdést. A magyar nyelv csak a népek közti érintkezést szolgálja egyszerűség okából csupán. S hogy miért a magyar nyelv, azt három érvel támasztja meg. Az *első* általános jellegű. A magyarok lakják az ország legnagyobb részét, ők vannak többen az országban, s az ő nyelvük már nagyjából hivatalos nyelvvé is vált. A *második* Széchenyinek azon érvel alapul, hogy minden nemzetet fenn kell tartani, mint abszolút létjoggal rendelkező nemzetet. Arra hivatkozik, hogy a magyar, mely ezen az országon kívül sehol hazával vagy rokonnal nem bír, elenyészik, ha nem az ő nyelve lesz a hivatalos nyelv. Az összes többi népek határainkon kívül van valóságos hazája, hol nemzetisége és nyelve biztonságban él. A *harmadik* érve rendkívüli módon jellemző. A magyarság itt a Duna völgyében hátra van a civilizáció és kultúra dolgában. Ám van valami, amivel élen jár. Ez pedig a szabad alkotmány és alkotmányos szabadság. „Mi még nemzet vagyunk, melynek zománca még kettétörve nincs” – írja a Hunniában. „Az emberiség néhány nemzete, melyek a civilizáció és tökéletesülés központját alkotják, kivívták az emberek e közös jogát, más nemzetek csak most vannak a küzdésben, mások alszanak még. Mi pedig több század óta bírjuk e kincsnek fő vázlatit . . . és már bölcsőnktől fogva sajátunk volt az a kincs, melyet más nemzetek minden áldozattal volnának megvásárolni készek”. Széchenyi egyenesen a magyarság lényegét látja a szabadság eszméjében és akaratában. De ebben látja az emberiség „legszentebb jussát” is. Kifejti, hogy a nemzetiségek anyanemzetei meg sem közelítik a szabadságnak azt a fokát, mely a magyaré, ha civilizációban meghaladják is. A nemzetiségeknek megmutatja, hogy „kívülről több világ, belülről szebb szabadság élessze a hont”. Amerika példáját állítja honfitársai elé, a korabeli népmemzetre alapított nemzetállam gondolat kizárólagos érvényének eleven cáfolatát: „Ha a szövetséges Amerika egyéb példait, helyzetünk és időkorunk nagy különbségi miatt tán nem is fogadhatjuk mindenben józanul el . . . ott nem gázol egyik a másiknak polgári sajátjában, nemzeti eredetiségében, emberi lelkében, de mindenki háborítatlan éli élte napjait, békében veszi előditől, s adja át utódainak nemzeti mindenét”.

Széchenyi állama, Hunnia egységes állam, melynek hivatalos nyelve az egyszerűség okából magyar, de nem a nyelv, hanem a magyar nemzetiség lényege, a szabadság fogja össze. A nem magyar népek teljes szabadságban élhetnek, saját nyelvüket használhatják, hagyományaik, szokásaikat szabadon művelhetik. Beolvasztani a magyar nem akarja őket, mert „nem is akarja másban megtámadni azt, mit maga szeretne nyugodalomban bírni”. Széchenyi eszméje az államról, nemzetiségekről egyedülálló korának látókörében, melyhez hasonló szavakat abban az időben senki sem hallatott Európában.

Aszalós Sándor

Az első pécsi egyetem

Történelmi tényezők játszottak közre abban, hogy Pécssett alakult meg Közép-Európa egyik legelső egyeteme, amely az akkori Magyarország szellemi életének fejlődésében a legemlékezetesebb események egyike.

Pécs a XIV. században az ország többi városai között a legalkalmasabb volt a tudományok művelésére. Nagy Lajos „urbs insignior”-nak nevezte. A város erre a feladatra alkalmas volt fekvésénél fogva is, hiszen a magyar birodalom középpontjában terült el, de ennél még lényegesebb volt, hogy belesett a déli (italiai) útvonalba. Ebben az időben Magyarországnak az itáliai államokkal erős politikai kapcsolata is voltak, de ennél is erősebb volt az olasz szellemi hatás. Az „iskolaügy” az egyház kezében volt, s az egyetemek, főiskolák engedélyezése pedig a pápa hatáskörébe tartozott. Olasz mintára szervezték Magyarországon is az iskolákat, olasz mesterek, tudósok tanítottak, és Itáliában tanult egyetemi ifjúságunk nagy része is.

Franciaország, Itália, Anglia és Spanyolország után IV. Károly császár 1346-ban Prágában, Nagy Kázmér király 1364-ben Krakkóban és IV. Rudolf osztrák herceg Bécsben 1365-ben létesített egyetemet, majd Nagy Lajos 1366-ban alapította meg a pécsit, amelyet V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-én kelt bullájával erősített meg. Az okirat fordítása a következő:

„Viterbo, 1367. szeptember 1.

V. Orbán pápa Nagy Lajos előterjesztése alapján hozzájárul, hogy Pécsen egyetem keletkezzék minden megengedett karral, leszámítva a teológiát, a tanárok és hallgatók az egyetemi kiváltságok részesei; a promotiók a pécsi püspök vagy káptalani helytartó elnökletével mennek végbe, ennek az oklevélnek érvénye azonban megszűnik, míhelyt a magyar király a tanárok részére megajánlott javadalmazással felhagy.”

(Kéziratban: Vatikáni Levéltár, Urbanus V. Reg. An. V. fol. 68. t., Másolatban: A pécsi egyetemi könyvtárban (püspöki rész) – Közlemények a Pécsi Erzsébet – Tudományegyetem Könyvtárából 19. sz. 1. old. 1933.)

Az egyetem a bolognainak a mintájára készült. Alapítását tekintve a prágaiak és a bécsiak majdnem egykorú, s alapítólevelük szövege is megegyezik. A pécsi egyetem szoros kapcsolatot tartott Vilmos püspökkel, akinek oroszlánrészre volt létrejöttében, s aki később anyagilag is hozzájárult az egyetem fenntartásához.

A XIV. században az egyetemeknek autonómiájuk volt. Joguk volt – az oklevélből kitűnik – teológia kivételével minden megengedett tudományt és művészetet oktatni. Az alapítólevél megegyező szövegén kívül még az ünnepi aktusok is hasonlóan folytak le mindkét helyen.

A doktorrá vagy magisterré való avatási jog a püspöké volt, ennek hiánya esetén a káptalani helytartóé. Ők hívták tehát egybe a megfelelő fakultás előadó doktorait vagy magistereit, hogy a jelölteket elnökletük alatt „megvizsgálják”. A doktorrá vagy magisterré avatottak azután taníthattak bármely egyetemen. Néha azonban előfordult, hogy a pápa más formában is megengedte a doktorrá avatást. Pl. Pál szebeni prépost doktorrá avatását V. Orbán pápától kérelmezte. Mivel a pápa tudta, hogy Pál prépost az egyházjogban nagyon jártas, 1369. április 2-án kelt levelében meghagyta Cato bécsi püspöknek, hogy gondosan „vizsgálja meg” Pál prépost tudományát, s ha tudása a mértéket megüti, avassa őt doktorrá a pécsi egyetemen.

V. Orbán pápa a pécsi egyetem alapítólevelét helybenhagyó iratában arról is szól, hogy a magyar király a pécsi egyetemi tanárok megfelelő javadalmazásáról gondoskodik, mert különben a pápa helybenhagyó levele érvényét veszíti. Hogy mennyi volt ez a javadalmazás Nagy Lajos idejében – kérdés. Csak annyit tudunk, hogy az egyházjog tanára, Bolognai Galvano mit kapott a pécsi püspöktől: 300 ezüst márkát, amely 600 aranyforintot tett ki évenként, s ezt Galvano meghatározott részletekben kapta kézhez. S ez olyan összeg volt, amelyet azon idők egyetlen egyetemén sem kaptak a tanárok. Ezenkívül Galvano még a püspöktől megkapta Úrög falu (Baranya megye) tizedjövödelmét 70 arany pengő értékben, s egy pécsi házat, ami kitűnik a VIII. számú oklevélből, amely kelt Villa Novában, 1372. szeptember 30-án.

V. Orbán pápa már az 1367. szeptember 2-án kelt levelében arra kérte Nagy Lajost, hogy a királyi alapítólevél tervezete szerint a pécsi egyetem részére engedélyezett kiváltságokat véglegesen biztosítsa, és erősítse meg, „és ha helyénvaló lesz, újjakkal növelje.” (II. sz. okl.). Hogy mik voltak ezek a kiváltságok, szabadságok és mentességek, arra nézve nincsenek dokumentumaink. A római szentszéktől kapott kiváltságokra maradt fenn pár okirat. Pl. V. Orbán pápa Nagy Lajos kérésére 1367. 9. 12-én írott levelében felmentette a pécsi egyetem tanárait és hallgatóit a residentiatartás köteleessége alól: „V. Orbán pápa Nagy Lajos kérésére a pécsi egyetem tanárait és hallgatóit öt évre felmenti a residentiatartás köteleessége alól”. (Vatikáni levéltár, Urbanus V. An. V. P. I. a Tom. XV. Fol 502 a. – Közlemények a Pécsi Erzsébet – Tudományegyetem Könyvtárából 19. sz. 2. old. 1933.) Ugyanezt tette XI. Gergely pápa a pécsi egyetem kérésére 1376. január 16-án (X. sz. oklevél).

A szentszék ezenkívül biztosította a pécsi egyetemi tanárok és hallgatók egyházi javadalmát is felmentésük idejére: „XI. Gergely pápa utasítja a passai püspököt, a pécsváradai apátot és a pécsi kancellárt, hogy a pécsi egyetem tanárai és hallgatói egyházi javadalmuk jövödelmét megkapják, mert öt évre föl vannak mentve a residentia – tartás köteleessége alól” (XI. sz. okl. Avignon, 1376. január 16., Kéziratban: Vatikáni levéltár. Gregorius XI. Reg. litterarum Apost. divers. An. VI. fol. 478. – Közlemények a Pécsi Erzsébet – Tudományegyetem Könyvtárából 19. sz. 4. old. 1933.) Sőt megengedte a pécsi püspöknek, hogy javadalmakat tartson fenn a pécsi egyetem egyházjogi és római jogi tanárai számára, még abban az esetben is, ha ezeknek már más javadalmuk is volt: „A római szentszék értesíti a pécsi püspököt, hogy egy ízben megengedte neki a pécsi székesegyházi, a szent Jánosról nevezett pécsi várbeli és a szent Péterről nevezett pozsegai prépostság fenntartását a pécsi egyetem egyházjogi és római jogi tanárai részére.” (XII. sz. okl. 1410–1445, Kéziratban: Vatikáni levéltár, Plut. 39. Cod. 13. p. 52. – Közlemények a Pécsi Erzsébet – Tudományegyetem Könyvtárából 19. sz. 4. old. 1933.)

A királytól kapott kiváltságokról sajnos nem maradtak fenn statutumok.

Hogy kik tanítottak és tanultak a pécsi egyetemen, arról nagyon keveset tudunk. A tanárok közül csak Galvano Bethini neve maradt fenn, a hallgatók névsora valamivel gazdagabb: Kancellár János, Csát György, Szöllösi Fábián fia György, László fia Lukács, Zágrábi Benedek fia György, Antal egy brassói szűcs fia.

Ezenkívül fennmaradt két példányban a pécsi egyetem hallgatóinak szóló prédikációgyűjtemény, amely sok magyar glosszát (szójegyzéket) is tartalmaz, továbbá egy beszédgyűjtemény a magyar szentek ünnepére, amely szintén az egyetem hallgatói számára íródott. Az egyetem életéből jóformán semmi adat nem maradt ránk. Még az sem biztos, hogy meddig működött, a kutatók többsége úgy véli, hogy 1465-ben megszűnt.

A legújabb régészeti kutatások azt igazolják, hogy az első pécsi egyetem a székesegyház mellett volt. Az eddigi ásások során feltárták néhány előadótermét és további helyiségeinek alapjait. Az ásások a jövőben folytatódnak, és remény van arra, hogy az egyetem egykori épületének alapjai teljes egészében felszínre kerülnek.

Történetíróink közül Istvánffy Miklós a XVI. században írt első ízben az egyetemről, adatai azonban kétes értékűek, s azóta az „idő is” megcáfolta őket.

A XVI. században II. Szolimán szultán elfoglalta Pécsét, s a régi fényes és híres Pécs addigi szellemi élete egy időre megbénult. Ami benne elmozdítható vagy elégethető volt, abból semmi sem maradt épségben. Így ha valahol, akkor különösen a régi pécsi egyetem történeténél elmondhatjuk, hogy a múlt történetét nem találjuk együtt.

Tény azonban, hogy megalapításával a magyar nemzet – a Kelet és Nyugat közti elkerülhetetlen harcai mellett is – időben megértette az egyetemes művelődés szükségességét, és ezzel a lépésével korán bekapcsolódott az európai kulturális áramlatokba.

Virágh Józsefné

A hadihajók matuzsáleme

Több mint százöt esztendővel ezelőtt, 1871-ben a Pest–Fiumei Hajógyár óbudai üzemében két merőben új típusú hadihajót építettek az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének megrendelésére. Az egyik a MAROS, a másik a LEITHA nevet kapta.

E két hajóról – a megszokottól eltérően – úgyszólván minden felépítmény hiányzott. Nem volt rajtuk parancsnoki híd, sem árbocok, sem kötélzet. Csak egy nagy, zömök, kerek páncéltorony állt a fedélzetükön, s abból nézett előre a két tömzsi agyúcső. A hajó ment, pedig nem voltak oldalán lapátkerekek, mert láthatatlan csavar hajtotta. Fedélzetén nem rohangáltak matrózok. S egyszercsak az ágyútorony lassan körbe fordult, az ágyúcsövek bármilyen irányban megtalálták a célpontot, anélkül, hogy a hajónak meg kellett volna változtatnia irányát!

Ilyent eddig valóban nem láthatott senki a Dunán, de még a kontinensen sem. Ez a forgó ágyútoronyos, csupa vas hajótípus csak néhány évvel korábban, az amerikai polgárháború idején, 1862-ben mutatkozott be. A svéd J. Ericson tervezte és építette az északiak megbízásából. Elkészültek MONITOR-ra keresztelte (monitor-intő, figyelmeztető). S miután 1862. március 9-én a MONITOR több órás sikeres tűzharcot vívott a déliek nála sokkal nagyobb VIRGINIA fregattjával, ezt a „tutajra helyezett sajtosharangnak” csúfolt kis vashajót szárnyra kapta a világhír. Neve ezután már egy új hajótípust jelölt, a monitort.

A Monarchia 1871-ben vizre bocsátott egyforma monitorjait az osztrák *Josef Romako* tervezte. Első pillanatban úgy tűnhetett, hogy az amerikai másolatai. De lövegtornya nem az amerikai megoldást követte, hanem görgőkön forgott az ikerlöveggel együtt. Újítás volt az is, hogy nem egyetlen, hanem két csavar hajtotta, ugyancsak elsőként a Dunán.

Ezek a monitorok voltak az első csavarral hajtott hajók, amelyek 1872-ben önerőből jutottak föl Bécsig. A hajókat a legmodernebb, tehát legkeményebb páncél fedte, a legénység minden műveletet, még a horgony felszedését is a páncéllemezek védelmében végezhetette! Összegezve: az osztrák–magyar haditengerészet első toronyhajói a maguk idejében a világ legkorszerűbb hadihajói voltak. Nem csoda, hogy az 1873. évi bécsi világgkiállítás egyik nevezetessége a MAROS monitor lett.

Ki sejtette akkor, hogy ez a két monitor lesz majd a világ leghosszabb ideig szolgáló hadihajója? S ki gondolhatta, hogy közülök a LEITHA – később LAJTA – még ma, 110 esztendőskorában is a vizen van? Csak már nem katonai, hanem békeszolgálatban, FK 201 néven, a Folyamszabályozó és Kavicskotró Vállalat (FÓKA) kötelékében.

Első bevetésükre Bosznia okkupációja idején került sor, 1878-ban a Száva menti Sabác alatt. A békeévekben a hajószercsétlenségek és árvizek mentési munkálatainál segédkeztek, járták a Dunát, a Tiszát és a Szávát, gyakorlatoztak, valamint jelenlétükkel emelték a hivatalos ünnepek fényét. Időnként korszerűsítették őket. Új löveget, új gőzgépet, parancsnoki hidat kaptak.

Amikor kitört a világháború, már 42 évi szolgálat állt mögöttük. Ez bizony már magas kor, különösen a viharos technikai fejlődés eme időszakában, de mégsem selejtezték ki őket. Először a Száván harcoltak. A

hadsereg átkelését készítették elő és támogatták, amelyben nagy fölényt jelentett páncélvédetségük, forgó toronyba helyezett tüzérségük és helyváltoztatási képességük. Ennek ellenére a LEITHA volt a cs. és kir. Dunaflottilla első egysége, amely harc képtelenné vált: október 3-án olyan heves és hosszú tűzpárbajt vívott a szerb útegekkel, hogy kiolvadt a lövegje. Csak akkor vonult el testvérhajója, a MAROS fedezete alatt, ugyanis közben a parancsnoki tornyot is belövés érte, megölve mindenkit, aki ott tartózkodott. De november 8-án már ismét beállt a hadrendbe az öreg monitor és csaknem az egész háborút végigharcolta. 1918 áprilisában helyezték csak tartalékba, amikor a Dunaflottilla a meglévő hat monitoron felül még négy újat is kapott s a harcok a Dunán befejeződtek. Legalábbis úgy tűnt . . .

A MAROS-ról és a LEITHÁ-ról írja egy jugoszláv katonai folyóirat: „ . . . Ezt a két hajót még negyven év elteltével is eredményesen lehetett alkalmazni a háborúban. Sőt mi több, tény, hogy a hadtörténelem nem tud feljegyezni hasonló esetet, hogy ti. hadihajó hosszabb időn át állott volna hasznos szolgálatban, mint ez a kettő!”

Valóban, a két monitor közel öt évtizedes hadiszolgálatával példátlanul áll a hadihajózás történetében.

Pedig 1918-ban még nem is ért véget pályafutásuk. A Magyar Tanácsköztársaság a cseh intervenció elhárítására 1919 tavaszán ismét harcba szólította őket. Az antant által leszerelt hajókat fölfegyverezték, s részt vettek a Komárom–Vác közötti hadműveletekben. Az 1918 óta magyarosan írt nevet viselő LAJTA Párkányinál és Komáromnál a SZAMOS monitorral működött együtt. A Vöröshadsereg Főparancsnoksága – néhány más hadihajó személyzetével együtt – a LAJTA és SZAMOS személyzetét külön dicséretben részesítette a júniusi harcokban tanúsított bátor és eredményes magatartásukért.

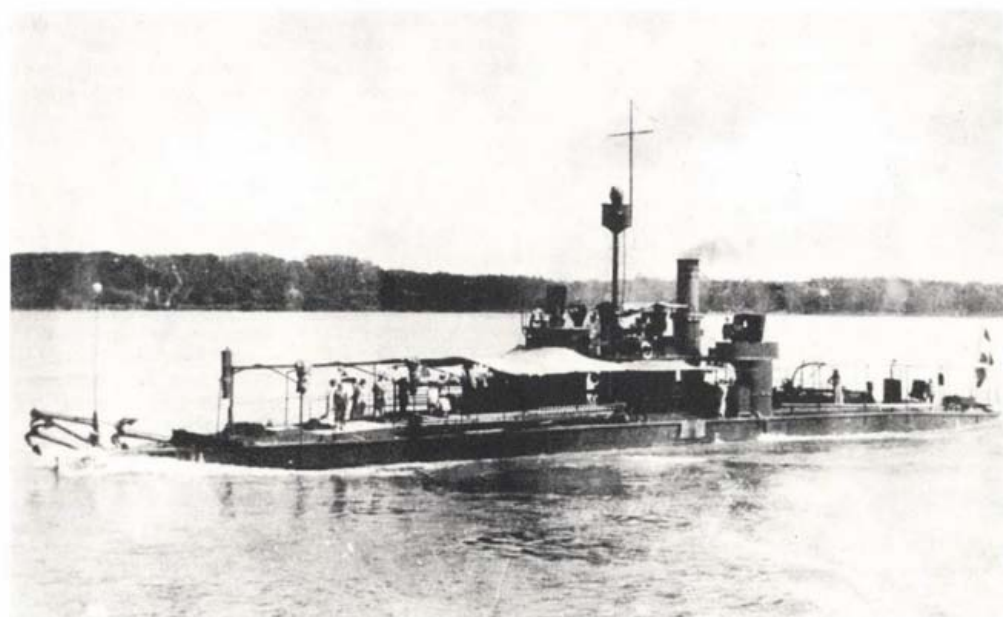
• Ekkor adta le a LAJTA utolsó lövéseit. 48 esztendő t szolgált hadihajóként.

Am a Dunától ezután sem vált meg. A háború után polgári hajóvá alakították, s eladták a Delmár és Walter folyamszabályozó cégnek, ahol régi nevétől elbúcsúzza JÓZSEF LAJOS lett. A második világháborút követően a cég örökébe lépő Folyamszabályozó és Kavicskotró Vállalat (FÓKA) dolgozott vele tovább. Itt ismét új nevet, pontosabban jelölést kapott: FK 201. A vállalat gondosan ápolta az immár 110 esztendő s matuzsálemet és ennek az állandó karbantartásnak köszönhető, hogy még mindig működik.

Ez a hajó az egyedüli emléke a világon a hajdan oly népszerű hajótípusnak, pontosabban a monitor típus első változatának. A hajótest teljesen érintetlen, rajta eredeti páncélborítása, fedélzetén az eredeti bakokkal, villákkal. De vajon meddig? Hiszen a FÓKA is állandóan újítja, frissíti hajóállományát, s várható, hogy előbb utóbb e múzeumi ritkaság fölött is beteljesül a kivenhedt hajók sorsa, a szétverés. Ennél nagyobb kár pedig aligha érhetné nem csupán a magyar, hanem az egész világ egyik megőrzésre érdemes relikviáját.

Bizonyára van még mód a megmentésére!

Dr. Csonkaréti Károly

A Leitha monitor a világháborúban már bővített felépítménnyel, parancsnoki toronnyal, napvédő ponyvával

Az ecsettel megörökített szülőföld

*Gámenczy Zoltán erdélyi festőművésszel
beszélget Zika Klára*

Gimnazista korom óta foglalkoztat Mikes Kelemen alakja. Írásművészetével és érdekes egyéniségével meghódított. Felismertem, ha meg akarom fejteni a titkát, az embert kell keresnem és megértenem, aki emigrációjába útravalóul gyermekkori emlékeit, szülőföldje szeretetét és adományait – talpraesettséget, az önmagán erőt venni tudó kedélyt, a megbékélésre való képességet – vitte magával. Ezek segítettek elviselni a kilátástalan életet, a hűségért, a szeretve tisztelt Rákócziért. Ő írja: „az erdélyi vér nem az adomért szolgál, hanem a becsületért.” Hajtott a kíváncsiság, mit jelent ma Mikes Kelemen alakja Zágonnak, a soha viszont nem látott szülőfalunak, melyről azt vallotta: „úgy szeretem már Rodostót, hogy nem felejtettem el Zágont.” Megkerestem kedves cserefáit – amelynek árnyékában a hagyomány szerint olyan szívesen időzött a gyermek Mikes –, hogy hatalmas törzseihez letelepedve elmerengjek a múlton. Színes felvételeken örökítettem meg a festői környezetet, s a két élő tanút, mert ki tudja, meddig állnak még őrhelyükön?

A két zágoni cserefával legközelebb gyönyörű vízfestményen talákoztam. S még mennyi kedves kicsi székely faluval, templommal, műemlékkel, lebontásra ítélt kunyhóval, palotával, emlékművel, s a megmásló szülőföld megannyi megfestett emlékével Gámenczy Zoltán marosvásárhelyi otthonában.

Zoli bácsi – mert mindenki csak így emlegeti – nemrégiben töltötte be hetvenedik esztendejét, de napi tíz-tizenkét órát dolgozik, hiszen annyi tervét szeretné megvalósítani. Tulajdonképpen csak nyugdíjazása óta élhet igazán a festészetnek.

Hat éves korában édesapja arcképét kezdte rajzolgatni, s kedves időtöltése lett a festés. A nehéz körülmények azonban nem engedték álmodozni. A kolozsvári kereskedelmi iskola elvégzése után Enyedre került egy kis üzletbe. Szorgalma, ügyessége hamarosan felhívta rá a figyelmet és mind nehezebb feladatokat kap, ami együtt jár az állandó vándorlással. Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Dés, majd ismét Sepsiszentgyörgy következnek, ami remek környezet a természet iránt rajongó fiatal embernek. Később mint kiváló szövetségesei szervező utazik Gyergyóban, a Hargita vidékén, vázlatkönyvébe megörökíti élményeit. 1948-ban jelentkezik először országos tárlaton: egyik akvarelljével II. díjat nyer. Brassóban, Csíkszeredában szorgalmasan rajzol, fest, sokat tanul Nagy Imrétől, Bördy Andrásról. Nem végezhetett főiskolát, ezt azonban szorgalmas munkával igyekszik pótolni. Marosvásárhelyre is átutazóként érkezik, több mint huszonöt esztendővel ezelőtt – azóta itt él és dolgozik.

A tájfestészet vonzza: képein csiki, hargitai, marosvásárhelyi tájak elevenednek meg, hegyekben meghúzódó patakokkal, fákkal körülölelt házak, székelykapuk, s a messziről világító fehér tornyú templomok. Embert ritkán ábrázol, színekben lát és látta, az anyag diktálta frissességgel és könnyedséggel. Festői eszközei egyszerűek, még a papír tisztán hagyott fehérjével is érzékeltet, kifejez. Művészete bensőséges, olyan hatással van a nézőre, mint egy-egy Petőfi vagy Juhász Gyula költemény a tájról. Régebben olajjal is dolgozott, de most csak vízfestményeket készít.

Pálfalvi műemléktemplom

Gyergyói öreg házak

Valójában most is „csak” amatőr (az Amatőr Képzőművészetek Szövetségének tagja), de azt hiszem munkájának, küldetésének elismerését, fontosságát mi sem bizonyíthatja jobban, mint a Székelyföldről állandóan érkező kedves meghívások: hozzájuk menjen, náluk fessen. Elég ha csak néhány címet idézünk fel, hogy kiderüljön milyen kötődések jellemzik Gámentzy Zoltán munkásságát: Tündér völgy, Rétyi nyír, Zete vára, Író patakja, Zugó völgye, Csíkszentgyörgyi tél, Csobotfalvi télutó, Kolozsvár széle. Képeivel már több kiállításon megismerkedhettek az érdeklődők Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában, Székelykeresztúron, Zetelakán. Sok közös kiállítása volt Tőkés József marosvásárhelyi fagaragóval is.

Megőrökit mindent, amit lát, amit fontosnak tart: a jellegzetes falusi építkezéseket, a pusztuló műemlékeket, Orbán Balázs kapuit, Tamási Áron szülőházát, Petőfi székelykeresztúri körtefáját, Mikes Kelemen cserefáit. Emléklül és emlékeztetőül.

S hogy mit jelent Gámentzy Zoltánnak a festés? Örömszerzés másoknak és saját magának is. „Nem akarok úgy meghalni – mondja –, hogy adósa maradjak nemzetemnek, szülőföldemnek... Számomra már teljesen mindegy, hogy elismernek vagy sem, hogy kicsi, közepes vagy nagy festőnek minősítenek, a fontos az, hogy úgy érzem: az adott körülmények között mindent elkövettem annak érdekében, hogy szerény képességeimmel gyarapítsam a magyar és egyetemes kultúrát.”

Amikor benépesül unokákkal a lakás, versenyben rajzolnak, festenek és a nagypapa zsűrizi munkájukat. Valóságos gyermekrajz-kiállítás van a dolgozószobában, ahol a képek között megtaláljuk a nagymamát sóprúval, a nagypapát ecsettel megőrökitve. Úgy tetszik lesz majd kinek átadni a stafétabotot.

Csíki táj

A faluközösség önkormányzata

A faluközösségek és önkormányzatának eredete a közös földtulajdonba, földközösségbe nyúlik vissza. Európa-szerzte elterjedt középkori intézmény, Erdélyben a XV. századtól mutatható ki. Lényege – Tagányi Károlyt idézve – „mindenütt abból áll, hogy a község határa közös tulajdont képezvén, annak használatához a község minden tagjának egyenlő joga van: vagyis mindenkinek egyenlő nagy, egyenlő távol, s egyenlő minőségű földet kellett kapnia. Mivel azonban a legtöbb határban igen különböző földek vannak, előbb azokat a különféle talajok mineműsége és fekvése szerint osztályozni kell. Ezen osztály szerint a határt egyenlő, azonos nagyságú táblára osztani, s évente általában nyilazással kiosztani.” A földközösségnek tehát nem közös gazdálkodás jellege, hanem közös birtoklás jellege volt. A közföldek kiosztása, egy-egy faluközösség keretén belül nem volt végleges, évenként vagy két-, sőt tízévenként újraosztották, a tulajdonjog viszont mindvégig a faluközösségé maradt. A közföldek időszakonkénti felosztását nyilakra és a nyilak kiosztását a faluközösség tagjainak, rendszerint a fogott bírák végezték. Például Kolozsváron: *Jobb kezeknek nekünkvaló beadásalkal minket (fogott közbírákat) az irt galambadi közhatároknak felosztásakra megbíráltanak, és árbitráltanak (döntőbíróvá tettek).* Galambad, 1780. Másból, például Zalában, a nyilosztást, a közföldek használatát falutörvény szabályozta.

A szakirodalom Erdélyt a faluközösség klasszikus területeként tartja számon, mivel itt tovább fennmaradt, mint a nyugatabbi megyékben, s így több adattal is rendelkezünk. Noha a földközösség felbomlása a feudális köztulajdon (földesúri) kialakulása után már megkezdődött, és a XVIII. századi úrbéri rendezés nyomán a szántóföldi határhaznátban és erdőhaszon-élvezetben élt tovább, Erdélyben elevenen éltek nyomai és emlékei a XVIII. század végén és a XIX. század elején is. Például a volt Doboka megyei falvak oklevelei szerint, 1742-ben még mindegyik falunak volt „közönséges oszló földé, melyet a falusiak egymás közt rudakkal szoktak felosztani,” 1800-ban Magyarvalkón már csak egy darab szántóföld, s mintegy 10 darab rét maradt meg nyilásföldnek a magántulajdonok mellett: „Ezeknek a falu – mondják szó szerint a tanúk – olyan módon veszi hasznát”, „hogy tudniillik a magyarvalkai communitás (faluközösség) hány telket bíró gazdákból állt: azon közönséges terréniumokat annyi egyenlő darabra szaggatják . . . Mindenik darabra nyilcedulát készítenek, a communitas tagjai közül húz belőle, s kinek melyiket mutatja az általa kihúzott nyilcedula: azon esztendőben annak a nyilnak veszi hasznát és így cselekszenek más esztendőben is.” Ilyen volt általánosan a nyilhúzás szertartása.

A székely földközösségről rendelkezünk a legtöbb adattal. Jelentős forrás ebből a szempontból a székely székeknek az erdélyi főkormánysszék 1795. évi körrendeletére, a közföldek állapotáról felküldött jelentése. A főkormánysszék arra kérte fel a községek és városok hatóságait, hogy a közföldek felosztásának szokásairól jelentést tegyenek. Marosszék jelentése: „a közhelyek székünkben fel szoktak osztatni, hol egy ideig, hol örökösen. Ami az ideig való osztályt illeti tudniillik a forgó nyilakat vagyis a föld hasznát illeti az, cselekedtetik a szék régi Constitúciója mellett . . . oly formában: hogy jobbgyos nemes embernek . . . mely eszerint felosztatot és osztandó nyilak hol egy esztendeig bíratnak, hol pedig több esztendőig is, de ez örökséggé nem válik.” Háromszék azt jelenti, hogy náluk eddig végleges határfelosztás soha nem történt, „ahol osztottak is, csak esztendőnként és nem állandóképpen”. Aranyosszéken sem volt végleges határfelosztás. A székeknek maguknak is volt saját földjük, amelyet csak a szék tagjai használhattak. Aranyosszéken még 1928-ban is mindenki az első foglálás ősi jogával élt. *Ki-ki annyi földet fogott fel, amennyi tetszett, de eladni nem lehetett, s ha 3 évig műveletlenül hagyta, ha más beléakasztotta az ekéjét, nála nélkül maradt.* A közföldek kezelése és hasznának elosztása a faluközösség vagy a szék belső ügye volt. Udvarhelyszék 1727. évi statútumában olvashatjuk, hogy a nyilföldekkel kapcsolatos pereket a széktől tovább fellebbezni nem lehetett, a széki gyűlés döntése megmáshíthatatlan volt.

A székely faluközösség azért volt sajátos, mert a középkorban Székelyföld nem állott teljesen földesúri hatalom alatt, s így tovább megőrizhette közbirtokosságát a földesúri foglalás elől. Ennek hatása jóval a jobbágság felszámolása után, még a XIX. század végén is erősen érződött. A rendiség megszűnése után a feudális közföldek, a kapitalista viszonyok között, községi és közbirtokossági kezelésbe mentek át. A földtulajdon e közös formái nagyobb arányban maradtak meg a kiváltságos területeken (mint amilyen a Székelyföld vagy szász székek voltak), mint a vármegyékben. Egyed Ákos adatait idézve, Erdélyben az összes föld 27,52%-a közbirtokossági és községi tulajdon volt 1893–1894-ben. Az átlagnál jóval magasabb volt a székely székek területén, például Csikban 44,26%, Háromszéken 45,76%. Ennek következtében a faluközösség rendje és számos funkciója a földközösség megszűnése után is megmaradt.

*

A kora középkorban a föld közös birtoklása, a falu önellátásra alapult gazdálkodása a falulakók kölcsönös egymásrautaltságát eredményezte, amely együttműködéshez vezetett, erős közösségi köteleket hozott létre. A falu nemcsak a településforma, hanem a gazdasági szervezet és jogi közösség volt, ilyen értelemben *faluközösség*.

A faluközösségben a közföldek kezelése, a feudális hatalmasságokkal szembeni védekezés, az egymásrautaltság és az élet mindennapi gondjai szükségszerűen megteremtették a *földközösség öngazdáltságának* és *önkormányzatának* fórumait, amelyek képviselték a falut a földesúri, később pedig az államhatalommal szemben és igazgatták belső dolgai.

A faluközösség autonómiáját biztosító intézmények fokozatosan alakultak ki. A XI–XII. században a *falunagy*, a XIV. századtól kezdve a *bíró* és az *esküdtek*, majd a *faluszéke*, a falugyűlés, és a XVI. században az írásba foglalt falutörvények látták el a faluközösség gazdasági és igazgatási funkcióit. Ezek az intézményeken keresztül hajtotta végre, gyakorolta önkormányzatát a faluközösség (intézkedéshozatal, döntéshozatal, ítélkezés). Működésébe és döntéseibe elvileg nem szült bele a felettes hatalom, de éppen lényegüknél fogva, három évszázados funkcionálásuk alatt folyton védekeztek, hogy ne szőljanak bele!

A *falugyűlésen* a korszak elején az egész falu jelen volt. Többnyire az egész faluközösséget érintő kérdésekben hozott határozatokat: a közföldek kezelése, a nyilak elosztása és használata, pásztorok, kovácsok stb. szerződtetése. A falugyűlésen rendezték a szomszédos falvakkal való viszályokat, ítélkeztek a viszálykodók vagy a faluközösség vagyonát károsítók felett. A felettes hatalom [a megyei vagy széki, később (1764) katonai hatalom] parancsait és utasításait közvetítették és intézkedtek felőlük.

A falugyűlésről a XVI. századtól kezdve jegyzőkönyvet, ún. *falukönyvet* vagy *protokollumot* vezettek, amelybe beírták a falugyűlésen lefolyt ügyintézéseket, rendelkezéshozatalokat és ítélkezéseket. Legtöbb falugyűzőkönyvet a Székelyföldről ismerünk, eddig 14 darabot.

A falugyűléseken az elődöktől maradt *szokásjog* és hagyomány alapján ítélkeztek és intézkedtek, ügyvitelük a *jogi népszokásokon* alapult. A XVI. századtól kezdődően pedig írásba foglalt falutörvények alapján döntöttek. A *falutörvények* a szokásjogon alapultak. Néhol jogforrásként felhasználták a vármegyei, a széki törvényeket is, sőt más falu szokásait is figyelembe vették. A falutörvényeket általában falugyűléseken hozták, rendszerint írástudó, nemes, *kézzenfogott közbírák* állították össze.

A falutörvényeket kettős szükség hozta létre, s így kettős céljuk is volt: egyrészt írásba foglalták a belső igazgatás szabályait, s ezáltal is megalapozták a faluközösség önkormányzatát, másrészt összefoglalták azokat a szabályokat, amelyek a helyi szokásos életvitelre vonatkoztak, s ezáltal igyekeztek könnyebbé, gördülékenyebbé tenni a mindennapi életet. A törvényeket persze a vármegyei és széki hatalom tudtával és azzal megegyező módon kellett megalkotni. A falutörvények meghatározták a faluközösség igazgatási módját, a közföldek birtoklásának módját stb., egyszóval mindazt, ami a falugyűlés tárgya is volt egyben. Emellett szabályozták a falu előljáróinak (bíró, esküdtek, polgárok stb.) választási módját és megszabták feladataikat, rögzítették, hogy viszályos ügyekben hogyan dönthetnek, és hogy a közösség ellen vétők milyen büntetésben részesülhetnek.

Legtöbb falutörvény a székelység köréből ismert. Innen kerültek elő írásba foglalt rendszabályok. A legkorábbi Gyergyóalfaluból és Zalánból származik 1581-ből, a legkésőbbi 1807-ből Lécfalváról. Számuk körülbelül százra tehető.

A szokásjog gyakorlása révén és a falutörvényekre alapozva a közösség életében felmerült összeütkeződések és viszályokat – első fokon, a felettes hatóságok közbejötté nélkül – a falu ítélkező fórumain oldották meg. Az évszázadok folyamán az ítélkező fórumok egy része állandósult és intézményesedett (*faluszéke*, *falusbíró*), emellett igénybe vettek alkalmi ítélkező fórumot is (*fogott bírák*).

A *faluszéke* a legősibb ítélkező fórum, amely eredeti alakjában Moldvában, a szabófalvi *őregek tanácsa*-ban őrződött meg. A jogtudományban elég sok vita folyt mibenléte körül. Dósa Elek szerint a falusi bíráskodás fóruma a *faluszéke*, amelynek elnöke a *falusbíró*, tagjai a bírák és hűtösök és alátartoznak a falusi közember peres viszályos ügyei.

A *faluszékének* legfontosabb személye a *falusbíró*. Maga a bíró szó is arra utal, hogy a faluközösségnek, mondhatni eredendő joga volt arra, hogy ítélkező és törvényt tevő embereket tagjai közül választghassa. Valóban, 1848-ig a falugyűléseken választották a *falusbírót*, noha a földesurak már

igyekeznek állandóan korlátozni a faluközösségek szabad választásának érvényesülését. 1848 után csak a szolgabíró által kijelölt három személy közül választhattak.

A *falusbíró* milyenlétét és hatáskörét a székelység körében a XVI. századtól kezdve a falutörvények rögzítették, de ez általában a vármegyei faluközösségek szabályaival azonos volt. A falusbírónak a *közügyekben jártasnak, erkölcsöségben példamutatónak, igazságszeretőnek és megfélemlíthetetlennek* – ez fontos volt, figyelembe véve az önrendelkezés állandó veszélyeztetettségét – *kellett lennie*. A bírói teendők közé igazgatási, igazságszolgáltatási és gazdaságszervezési tevékenység tartozott, ugyanakkor a község képviselete és a felettes hatóságok utasításainak végrehajtása volt a dolga. A bírói eskü, amellyel beiktatták a választott bíró, nagyjából hirt ad feladatairól is „*a Közjót előmozdítani, a panaszkodó, ügyes-bajos személyeknek igazságot szolgáltatni... a helység jövedelmét nem fogyasztom, hanem szaporítom.*” Gyula, 1790.

A falusbírónak és faluszékének nemcsak a közösség belső ügyes-bajos dolgait kellett rendeznie, hanem a külső hatalmasságokkal szemben meg kellett védenie a közösség gazdasági érdekeit, viszonylagos szabadságát. A faluszéke, de különösen a bíró sokszor került ellentétbe a hatalommal, amikor olyan ítéleteket és rendeleteket kellett végrehajtania, amely árthatott a közösség érdekének. Az ilyen parancsokat sokszor látszólag teljesítették. Egy 1788-béli, kissúlymósi okiratban olvashatjuk, hogy „*ami volt nagyságtok parancsolata leghivebben fenn lésson...*” a katonai szolgálatra kirendelt személyekről van szó –, a kívánt létszám felét küldi fel, a többit felmenti a faluszéke azért, „*hogy gazdaságok csonkása vagy hátramaradása ne következék.*”

Az állandósult ítélő fórumok mellett az alkalmi, a családok, az egyének igazságát érvényesítő fórum volt a *kézenfogott bírák ítélete*. Ez az ítélőfórum kizáróan a szokásjog alapján működött és többféle döntésben volt illetékes.

A *fogott bíró* a vitás vagy ügyet intézni akaró felek által választott személy volt, akit döntésre és a döntés lejegyzésére kértek fel. A fogott bírák az illetékes bírák helyett teljes jogkörrel járhattak el. Bárkit meg lehetett fogni bírának, de igyekeztek írástudó, lehetőleg nemesembert felkérni, olyant, aki szavahihető, a szokást és a törvényt ismerő és tisztelő hírében állt. A vitázó felek közmegegyezéssel kérték fel a kiszemelt egyéneket a döntésre. Bíróvá kézbe adással, kézfogással avatták: „*Dobai Klára Asszony... Gyermekei... Kezeknek beadásával arbitrálnak* (Bírának kijelöltek) *minker*” Magyarköblös 1776. A kézbe adás elmaradása a bírászkodás és a döntés érvénytelenségét vonta maga után. Például: 1726-ban Csíksomlyán, egy okirat hitelességéről vitakoznak. A vitás fél így érvel: „*arbitrationumnak* (fogott bírói döntésnek) *sem lehet venni, mert arra mind az két féltől való kézbe adásnak kell lenni, márpedig hogy Kotsóék adtak volna kezet azt nem is erősítik.*”

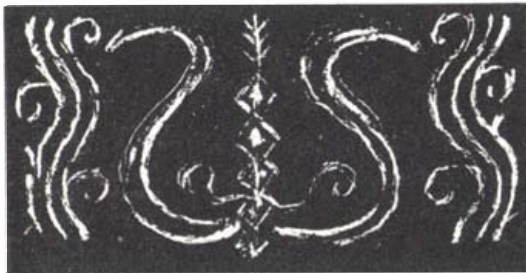
A fogott bírák döntését olyankor is igénybe vették, amikor a falusbírák hatáskörét meghaladó esetekről volt szó. Így említjük a nyilak elosztását, a falutörvények alkotását, továbbá ugyanilyen jellegű volt két bíró közötti viszály eldöntése is. A XVIII. század folyamán és a XIX. elején szerepük nagyrészt a biztonyságlevelek kiállítására és családi, örökösödési ügyekben hozott döntések meghozatalára korlátozódott.

Az érvényben levő szokásjog tette lehetővé a fogott bírák működését. Azáltal, hogy az igazság nyilvánvalósága és mindenkire érvényessége révén bárki lehetett fogott bíró, lehetővé tette az egyéni, családi igazság érvényre jutását a hivatalosság igénybevétele nélkül is.

*

A faluközösség önkormányzati intézményeinek jogkörét már a Mária Terézia féle központi intézkedések csorbították, s autonómiája 1861-ig fokozatosan csökkent, mikor az önkényuralom rendezési törekvései folytán közigazgatásilag átszervezték a vidéket, s egységes polgári községeket hoztak létre. Meghatározták a nagy- és a kisközségeket, a kisközségeket úgy, mint olyan falu, amelyek képtelen közigazgatási feladatainak eleget tenni. Az 1886. törvénymódosítások még jobban alárendelték a községeket az államhatalomnak és visszaszorították maradék autonómiáját is.

Kósa Sánthó Vilma

A Mátyusföld népi építészetéről*

A vizsgált terület, a mai galántai járás, az egykori Pozsony illetve Nyitra vármegyék helyén fekszik. Nagyjából a Mátyusföldnek nevezett a Vág és a Kis-Duna közti síkságról van szó. A két folyó közelsége számottevően hatott a terület hagyományos népi építészetére, amit a falvak képeinek rohamos változása miatt ma már meglehetősen nehéz feleleveníteni. Az azonban megállapítható, hogy a házsorok utcavonalas beépítésűek, az udvarok sorosak. A régi gazdasági épületekből az udvarokban már alig maradt valami. Egy, az udvart keresztirányban lezáró, nagy nádtetős pajtát Vízkéleten (Cierny Brod) ma is használnak, bár tulajdonosa szerint „már 1905-ben ilyen rossz volt”. (1. kép) Kukoricaszárító viszont gyakori a ház végén (2. kép). Itt-ott gémeskút is őrzi a régi idők emlékét, de már sehol sem használják. Az udvarok felszereléséből említésre méltónak tartok egy felsőszeli galambdúcot (3. kép). A krumpli és a zöldség tárolására szolgáló pince is az udvaron található, a házzal szemben. Lejárata esetenként díszes kiképzésű.

*A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete évenként megrendezi Nyári Néprajzi Szemináriumát, amikor is újabb és újabb tájegységek népi kultúrájáról igyekeznek átfogó képet kapni a tábor résztvevői. 1981-ben Galánta és a környező Mátyusföld falvaiban rendezték a szemináriumot, ahol Böszörményi István a vidék népi építészetével foglalkozott. Ottani munkájának eredménye az itt következő szemelvény. (Szerk.)

3.
Emeletes galambdúc
(Felsőszeli)

1.
Náddal fedett pajta
(Vízkelet)

6.
Ágasfás tetőszerkezet
(Dedki)

5.
Virágdíszes kapu
(Alsószeli)

Az udvart az utca felől lezáró kerítés már rendszerint új, figyelmet érdemel viszont a Negyeden gyakori horizontális deszkakerítés, esetleg fűrészelt mintával díszítve. Faragott kapufára, „kapuszoborra”, melyen monogram, évszám, esetleg „rigmus” is volt, az idősebbek még emlékeznek. Negyeden sikerült egyes lencsevégre kapni (4. kép). Alsószelire (Dol. Saliby) jellemző egy érdekes kapukeret. A két alacsony, virágmintával, évszámmal díszített kapufélfát fent egy keresztgerenda fogja össze, kétoldalt pedig ferde csapolással van alátámasztva (5. kép). Az újabb, épített kapuoszlopokat cserépből készült „nyeregterető” fedi.

A néprajzi szempontból érdekes épületek – lakóházak a XIX. század második feléből, illetve a XX. század elejéről valók. Régebbi ház már ritkaság, de előfordul, pl. Vágán (Váhovce) a mestergerenda tanúsága szerint 1784-ben épült házban még laknak.

A házfalak közül a sövényfal volt leginkább elterjedve, ilyen falú házat elvéve még látni, de többnyire rossz állapotban. A sövényfal „télen meleg, nyáron hűs” volt, legfőbb előnye – egy 86 éves vághosszúfalusi lakos szerint – az volt, hogy ha kiöntött a Vág, és kimosta a falat, a megmaradt vázat újra lehetett tapasztani. A váz úgy készült, hogy 50 cm távolságra, „karókat tettek gödörbe”, és vízszintes irányban gallyakkal („pös”) befönték, erre tölgy-, szil- vagy szilvafát használtak. Az ajtó vagy az ablak helyét nem fonták be, de néha csak utólag vágták ki a helyet a kész falba. A sövényvázat aztán polyvával kevert sárga agyaggal (a vágparti falvakban „kék iszappal”) tapasztották be 40–50 cm vastagon. A 2,5–2,7 m magas falra tették a sárgerendát, amely a padlásgerendákat tartotta. A kézzel, lapáttal vagy vil-

lával felrakott falat nyeles simítóval „elpuccolták”, majd bemeszelték, – amint azt egy 75 éves tósnyárasdi (Topolnica) kőműves elmondta. A sövényfalat a vályog váltotta fel, a századforduló után épült házak már ebből épültek. Égetett téglát – a módosabb gazdák kivételével – csak a II. világháború után kezdtek használni. A „mörtéglát”, ahogy a vályogot errefelé nevezik, a család vagy maga csinálta, „mesztéláb gyárták” a hozzávalót (a padlásról még előkerült vályogvető is 25x8x15 méretű), vagy pedig cigányokkal csináltatták. Egy 81 éves vízkeleti adatközlő szerint 1000 db „mór” ára 1 kenyér és 50 k. u. k. korona volt.

A háztető, a „szerha”, általában nyeregvető (esetleg csapott) vagy kontyos tető. Szerkezetét tekintve a legrégebb meg több helyen fellelhető típus az ollólábás szelemenes tető. Az ősi ágásfás „szobros” házakra már csak kevesen emlékeznek. A cseh és szlovák nyelvű szakirodalom említ ugyan néhány ilyen házat a vizsgált területen. Deákin (Diakovce) találtam egyet, a mestergerenda szerint „Anno 1795”-ben épült. Az utca felőli ágásfa beépült a homlokzatba, a kert felőli a falon kívül van (6. kép). A szelemengerendát középen ollóágas támasztja alá. A szép vágsellyei (Šala) tájház is őrzi ennek az építési módnak az emlékét. Ma a leggyakoribb az egyszerű, támasztott szarufás és a székes tető. A tetőgerendáknak való fenőfát Sellyén szereztek be, odáig úsztatták le a Vágon.

Tetőfedő anyagként természetesen a vidéken található nádat használták. Ma már ez is ritkaságszámba megy. A századforduló után kezdett a cserép is elterjedni. A zsidelyt is ismerték, használták. Érdekes, hogy egy eredetileg zsidellyel fedett házat utólag még náddal is takartak. Szalmatető inkább csak a járás legnyugatibb részén volt ismeretes. Boldogfán (Boldog) a nagy tűzvész (1893) előtt a házak 90%-a szármával volt fedve, az ilyen tetőt „doskának” nevezték.

A födémgerendákat a ház hossz tengelyében mestergerenda támasztotta alá. Érdekes szembeállítani két nádszegi (Trstice) mestergerenda feliratát: AZ ISTEN ENGEDELMIBŰL ÉPITTETTE BUGÁR MIHÁLY ÉS NAGY ILONA MDCCCLXXI jó helyesírás, gondosan kidolgozott betűk, római számok! A másik szinte meghatóan primitív, önkényes rövidítések és írásmód, furcsa dülöngelő betűk: IKGLMIBU (isten kegyelméből) CINALTOTA (csináltatta) KÁLOZI ISTVÁNY ÉS LUKACANA (Lukács Anna) 1904 (vagy 1804?) (7. kép).

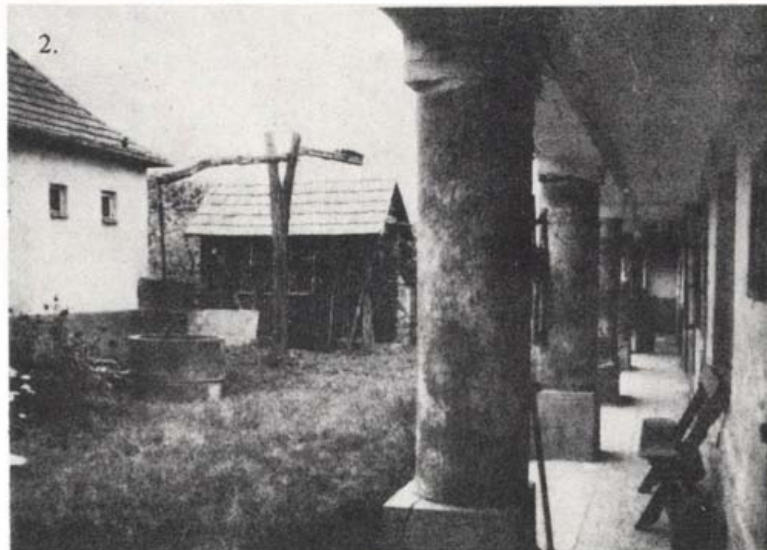
Mint mindenütt, ezen a vidéken is az utcai homlokzat mutatja a legváltozatosabb képet. A nyeregvetőt lezáró oromfal, illetve annak díszítése ad a háznak egyéni jeleget. Sugaras és állóhézagos deszkaormok egyaránt előfordulnak. A padlásablakként is szolgáló befűrészelt nyílások formája igen változatos: egy vagy két kör, szív, lóhere, országalma, kereszt és kehely együtt(!) A vakolt oromfalak is rendszerint díszítettek. Az oromfalat alul általában vízvezető zárja le. A homlokfalban egy vagy két – többnyire már nagyobbra cserélt ablak van, körülötte esetleg vakolatdíszítés.

A tornác (kizárólag oldaltornác) gyakori, de nem mondható jellemzőnek. Általában téglából épült, kör- vagy négyzetalaprajzú oszlopokkal, többnyire mellvéd nélkül, de akad mellvédés, sőt árkádos mellvédés is. Tósnyárasdon különösen sok a hosszú (35 m!) tornácos ház (2. kép).

Faragott „kapuszobor” (Negyed)

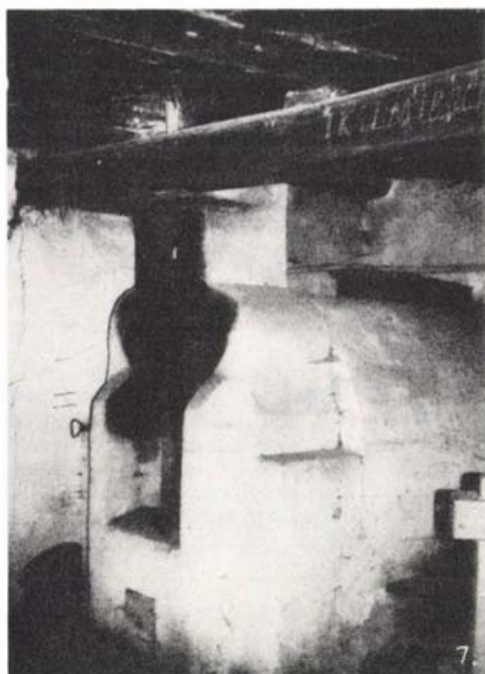

Hosszú tornácos ház, az udvaron kukoricaszárító és gémeskút (Tósnyárasd)

8.
Csonkagádoros bejárat
(Vághosszúfalu)

7.
Mestergerenda
és szobabéli kemence (Dádszeg)

A házak alaprajza egysoros, tipikus elrendezése pedig: szoba–konyha (pitar) – kamra – esetleg istálló vagy egyéb helység. Ahol lépcsős padlásfeljáró van, úgy az a pitar és a kamra között található. A bejárat a házba mindig a pitaron keresztül vezet, innen nyílik a szoba (szobák), illetve a kamra. A pitar külső ajtaja a jellegzetes „saragla” lécrácsból készült.

A maga nemében egyedülálló csonkagádoros bejáratot találkoztam Vághosszúfalun. (Dlhá nad Váhom). A ház 81 éves gazdája szerint ilyen „bóthajtás” (8. kép) azelőtt sok volt. A bejárat belső magassága 2 m, szélessége 0,95 m, 0,4 m-re ugrik ki a fal síkjából. Ez a sövényfalú házikó egészben véve rendkívül figyelemre méltó, tetőszerkezetét már ugyan cserélték, de a saraglaajtón és a fakilincses pitarajtón belépve szinte a múlt században érzi magát a látogató: a nyitott kémény és a kemence a pitarban, a válygból rakott tűzhely a döngölt padlójú, pici ablakos, mestergerendás szobában megannyi archaikus eleme a népi építészetnek.

A nyitott kéményes tűzhely illetve a pitarban levő kemence általános volt az egész területen, ma már azonban csak az elhagyott házakban figyelhetjük meg a lakás egykor oly fontos részét. A tűzhely, illetve a kemence rendszerint a bejáratnál szemben volt, Boldogfán azonban láttam a bejárat mellett is. Nagyfődémesen, egy nagy szekrény alakú kemencének külön füstölő része is volt. Előfordul, hogy a kemence vagy tűzhely a szobában van (7. kép). A nyitott kéménnyel kapcsolatban érdekes adatot kaptam Vághosszúfalun: 1906-ban már nem csináltak nyitott kéményt, de a ház építetője ragaszkodott hozzá a hús füstölése miatt, amire ez kiválóan alkalmas volt, és ezért idősebb kőműveseket keresett, akik még értették építésének a módját. A kemencéket főleg 1945 után kezdték felszámolni. A válygból épített takaréktűzhelyek L-alakúak, magasabb részükön a sütővel, melynek elég változó az elnevezése „lédri” (Negyed), „kohó” (Vízkelet), „kóbor” (Boldogfa).

Böszörményi István

A balatonmogyoródi tragédia

Levéltári kutatómunkám során számtalan iratfolyómeéter anyagot lapoztam már át. Általában megadott témában kutattam, érdeklődésemet mégis szélesebbre tárva, a számomra érdektelennek látszó iratokba is bele-beleolvasgattam, s csak aztán lapoztam tovább. A történész mindig a felfedezés izgalmával dolgozik, hisz a célra kutatása közben is akadhatnak meglepetések, elgondolkasztató események, feljegyzésre érdemes adatok. Ezeket néhány sorban kiírogattam, máskor igyekeztem megjegyezni, bekapcsolva egy már ismert történelmi folyamatba – remélve, hogy további adatok még világosabbá teszik, kiegészítik ismereteimet –, nemkülönben azért is, mert közlésre érdemesnek találtam, s alkalmasnak ítéltam, hogy másokkal is megismeressem. Ez a közlésem is így született, ezzel a céllal.

A gróf *Széchenyi* család levéltárának anyagában kutatva, egy kasznári jelentésben hátborzongató tragédiát ismerhettem meg. Az irat nyomán másféle információkat is igyekeztem megkeresni, s az egymásra rakott téglákból a tragikus esemény napjainkig ható borzalma rajzolódott ki. A környező falvak hónapokon keresztül ezt tárgyalták. Utasemberek, megyét járó vándorok, koldusok vitték szét hírért a szerencsétlenségnek – a falu lakóinak emlékezetébe pedig kitörölhetetlenül nyomot hagyott, belepréselődve, ajkukon ma is élő helynévvé dermedett.

Az esemény színhelye Balatonmogyoród, a Kis-Balaton szélén fekvő Zala megyei falu – a tragédia okozója egy megveszett nádifarkas, az időpont 1801. május 2.

A kis jobbágyfalunak alig több mint négyszáz lakosa volt. Egyetlen utca, két oldalán nádfedeles, füstökonyhás házak, egy fából épült szalmatető, düledező kápolna nagyobb kolompnak is beillő harangjával, urasági korcsma, s néhány majorsági épület: ez volt a falu, melyben a gróf *Széchenyi* család pölöskei uradalmához tartozó úrbéres jobbágyok éltek. A falutól északra Hidvég és Magyaród között sötét lápszerű erdők, keletre a Kis-Balaton nádréngetege, a zimányi berek mocsárvilága, a koloni majorság épületei, s körben szítyók, füzesek, berekfások – a vízvilág állatainak, madárnak, halnak, vadnak zavartalan tanyája.

Ez a kis jobbágyfalu élte a maga megszokott robotos, lápmenti életét. Szántó-vető tavaszokat verejtékes nyarak, őszi munkák utáni fáradtságot csendes telek váltották. Vonuló varjúcsereg károgszába, vadlibák zsvájába vegyülő ólálkodó fardascsorták vonítására az ágyban fekvő ember is megborzongott.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején különösen elszaporodtak a farkasok. Nemcsak téli időben jártak be a faluba, mikor nehezebb volt táplálékhoz jutniuk, hanem tavasszal és nyáron is megdézsmálták a berekben legelő nyáját, marhacsordát. *Pallényi Inkey Imre* panaszodik *Rajky Ferenchez* írott egyik levelében „... hogy a farkasok miatt sem állat, sem pásztor bátorságosan már nem élhet, Kocsisomat Márton napján Bagotáiig üzték világos nappal. Legjobb tinimat tépték széjjel, hogy már kihajtani sem lehet, a nádasokat a bozótot ugyan senki ember-fia meg nem hajtja.”

Gál István természetrajzi munkájában feljegyezte, hogy „... 1790 utáni években a farkasok úgy elszaporodtak, hogy némely körvadászaton ötvennél is többet lönek.”

A Magyar Hírmondó 1792-ben a következő híradást közli éppen a környékről.

„A múlt aug. 23.-án reggel tájban megmarta egy veszett farkas a csehi pusztában lakozó erdőkerülőnek a feleségét, annakutána átrontott Nagyrécsére ahol is előbb ugyan szarvasmarhákban és sertésekben tett kárt, (melyek dühösen veszték el), aztán pedig három emberben is. Megmarta ti. az ott lakozó faddi ispánnak bal kezét, megharapta volt egyiknek a homlokát és nyakát, kiharapta egy adófizetőnek két fogát és orcáját... szomorúan írhatom az uraknak, hogy először a csehi asszony szörnyű kínok között megholt, annak utánna azt a nagyrécsesi embert érte utól a veszettség, kinek homloka és nyaka volt megmarva, ... A közelebbi múlt hónap elején megveszett a másik nagyrécsesi adófizető is.”

Kilenc évvel később a csehi erdőszéltől néhány kilométerrel közelebb a Kis-Balatonhoz, Magyaródon ismétlődött meg a szerencsétlenség.

Május 2-a volt, hajnal 1801. A korán kelő jobbágyok már az istállók körül tettek vetek, s itatáshoz készülődtek, mikor *Izsák Mihály* szokatlan erős kutyavonyításra kilépett a házból. Még alig eszmélt, a véresre mart kutya mellől egy hatalmas nádifarkas rontott neki... És most hadd adjam át a szót a pölöskei dominium tisztartójának, aki az oculáris visitációt (helyszíni szemle) lefolytatva a történetekről felvett (oculis conscriptiot) helyszínen felvett összeírás a szükséges intézkedések megtételére a czenki központba továbbította.

Anno 1801 Die 2. Maji vérradórá Balaton Magyaródon a Dühös Farkas által meg rágatott Jobbágyoknak fel írása, úgy mint:

1, *Izsák Mihály*: Házas zsellér, 18 napot szolgál

Ennek mint étzaka a sok kutya tsahalására, és lármára kijött volna szobájából udvarában szökött dühös farkas által egész ábrázattya meg rágattatott, s körmötzetett, de sebei tisztán tartván meg gyógyultak ezen ember még él, s ámbátor mai napig negyed magával egyházba

- őriztetik semmi baja nem látszik, vagyon pedig felesége és három gyermeke úgy mint egy lánya két fia, öt és egy 2 esztendő Inségbe élnek mert azon kívül hogy apjuk már előbb sok ideig betegeskedett, s mast a 2 Maji rekesztve lévén magának nem dolgozhat, minden marhája, ugymint egy tehene, és két 3-fű tinaja ezen veszett farkas által ugyan akkor meg körmöztetvén meg dühöttek s agyon lövették.
- 2, *Német György* 1/2 Sessiot birtt 52 napi robotos.
Ennek is mint étzaka Marhájának, mely Udvarába rágattatott révására ki jött volna, neki esvén a Dühös Farkas fejét, ortzáját, és lábát térdbe meg rágta, mely miatt 3 Junni nagy kínok között meg holt. Maradott özvegye, és öt Gyermeke, ugymint: egy lánya 18 esztendő, egy leánya 13 eszt, egy fia 10 eszt, egy leánya 7 esztendő, egy leánya 4 esztendő, nyomorban élnek, ezek is, mert ugyan akkor két 3-fű tinajok megrágattatván megdühöttek, s agyon lövették. A 1/2 Sessiot az Özvegy még akarja bírni.
- 3, *Borbás György* 1/2 Sessiot birtt 52 napi robotos
Meg rágattatott ennek is hasonlóképpen ortzája, Orra, és szeme is meg körmöztetvén, 4 Junii baját észre vévén lántzra veretett, de ez tsendesen s minden hánkolódás nélkül meg holt 7 Junii. Maradott Özvegye és egy 28 esztendő nőtelen fél eszű Fia, ugyan ennek is megkörmöztetvén egy tehene, s egy Borjúja meg döglött. A veje ki mast a M. Uraságnál Béresképpen szolgál fogja jövendőre bírni a 1/2 Sessioját
- 4, *Megyesi József* 1/2 Sessiot birtt 52 napi robotos
Hasonlóképpen mint a fölsőbbek ezis a lárma ki jövén éjtzaka a Dühös Farkas által Feje meg körmöztetvén ábrázattya meg rágattott, észre vétetvén baja 3- Junii Lántzra tétetett, és 5- Junii nagy kínok között meg holt.
Maradott özvegye ki terhben vagyon, és két nevetlen gyermeke úgy mint: Egy Leánya 6 esztendő, egy fia 3 esztendő. Egy esztendő, és egy szopós borjúja veszett el a Dög által ezen idő közben, de nem tapasztaltatott hogy ezen nyavalya lett volna rajtok. A fél sessiot megbírja az Özvegy, alkalmas Gyerközte szolgálja lévén.
- 5, *Felső Nagy János* 1/2 sessiot birtt 52 napi robotos
Ennek jobbik karját rágta meg a farkas
- 6, Ennek Fia *József* Erre is reá menvén a Pajtában midőn a szénán alutt vóna a Farkas térdbe meg rágta, 18 esztendő gyerközte de Apjostul életben vannak.
- 7, *Rövid Feretz* 1/2 sessiot birtt 52 napi robotos.
Megkörmöztetve ennek fejét, és szájának alsó Gyüreit megrágta, s hasétotta 31- Maji észrevétetvén baja meg lántzoltatott és 1- Junii meg holt.
Maradott Özvegye és öt Gyermeke, ugymint egy feleséges Fia 22 eszt. egy nőtelen Fia 18 esztendőben, egy fia 5 eszt. egy leánya 3 eszt. a 1/2 sessiot özvegye fiaival megbírja s meg is bírhattya, leánya 12 eszt. egy.
- 8, *Péntek* vagyis *Kováts Józseff* Hörtsöki György szolgálja mint egy 20 esztendő. A Pajtában szénán feküdvén a Farkas által egész feje ábrázattya megligattatott, megrágattott. Ez 31 Májii meglántzoltatván 1 Junii meg holt, két kis 3. fű Tinaja maradván úgy rendelte eszén lévén még, hogy eladatván misékre vagy keresztfa tsinálásra adasson árok.
- 9, *Tatár Józseff* 1/2 sessiot birtt 52 napot szolgál
Száján alsó gyüreit elrágta, de tisztán tartván ki gyógyult s még él, vagyon felesége és 4 nevetlen Gyermeke, azon idő közben egy ökre el döglött, de úgy valósodott, hogy nem annyira ezen nyavalyától hanem vér futotta.
- 10, *Al. Nagy István* 1/2 sessiot birtt 52 napot szolgált.
Ennek fejét s ábrázatyát meg rágta, és kezét, mely miatt 31 Májii meg lántzoltatott a 1 Junii meg holt. Maradott terhben egy Özvegye kivel tsak esztendeig éltt, előbbenyi feleségétől pedig maradott három gyermeke ugymint egy fia 14 eszt. egy leánya 10 eszt. és egy 7 esztendő. A fél sessiot ezen árvak (: mint hogy mostoha annyok el hagyván, a faluból is el szökvén Apjához mentt) meg nem bírhatják, hanem javatskájok conscribáltatván Licitatione mediante pénzé tétetik, mezei vetések Attyafiok által kinél mast mint Anyokkal való Testvérjeknél lévén, megtakartatván, hasznokra fordítatik. A fél sessiora találtatott más faluból Ember.
- 11, *Id. Tóth Józseff* Házás Zsellér 18 napot szolgált esztendőnként. Megrágattatott ennek feje ortzája s egyik füle el hasogattatott a Dühös Farkas által, mely mint 31 Májii észre vétetvén baja meg lántzoltatott a fához és 2 Junii de a legnagyobb kínok között meg holt. Maradott Özvegye, s három esztendő fia egy, 9 holnapos fia egy, és egy 8 esztendő leánykája egy.
- 12, Koloni pusztán *Németh József* a M. Uraság Gazdájának Németh Pálnak fia 14 eszt. Ennek leginkább rágattatott ugyan azon étzaka a Pajtába hálván ábrázattya, álla Kaptzája egészen össze töretvén 29 Májii. Apja s anyja és magánál kisebb 4 testvére maradván. Ugyan ezen alkalmatossággal Magyarodon megrágattatott utóbb meg veszett s agyon lövetett Marhák száma: ugymint,
- 1, *Hörtsöki János* 18 napos Zsellérnek egy tehene melyért 30 fr. egy 3 fű Tinó 18 fr. és egy üsző mely 12 fr. érhetett megragadtatván megdühödött és agyon lövetettetett. 3 marha 60 frt. – xr.

- 2, *Izsák Mihály* 18 napos egytehene melyért 20 frt és két Tinaja 3 fü melyek érték 35 frt. 3 marha 55 frt – xr.
- 3, *Német György* L 1/2 sessios 3/fü Tinaja 2, frt 30 xr érték
- 4, Ennek szolgálójának L 1/2 eszt. Borjuja mely 13 Frt érhetett
- 5, *Vajda György* 1/2 sessios egy Tehán 40 Frt egy borju 8 frt
- 6, *Fehér Jósi* M. Uraság Béressének egy öreg Göbe sertése mely 12 frt.
- 7, *Börzsöny László*ispák egy 2 eszt. Borju s két választottmalac a borju 18 frt. a 2 malac 4 frt. érhettek
- 8, *Somogyi János* 1/2 sessios egy 3/fü Tinaja 20 frt.
- 9, *Borbás György* 1/2 sessios egy Tehene mely érhetett 20 frt. és egy üsző Borjuja, mely 7 frt. érhetett.
- 10, *Cser Mihály* 1/2 sessios 3/fü üszeje megrádatván él még
- 11, *Szalai Ferenc* 1/2 sessios egy Tehene 38 frt. és egy 3/fü bika borjuja 16 frt. érhetett
- 12, *Cser György* 1/2 sessios egy 3/tü ökör Tino 20 frt. egy 3/fü üsző Tinó 12 forintot érhetett.
- 13, *Szabó József* 1/2 sessios egy 3/fü üsző Tinó 12 frt érhetett
- 14, *Dávid József* 1 sessios Tehene megkörmöztetvén még él
- 15, *Gergely Mihály* 1/2 sessios ennek is Tehene megkörmöztetvén még él
- 16, *Pátri György* 1/2 sessios Egy Tehene mely 30 frt. egy ökör Borjuja mely 10 frtokat érhetett

Summa marha 22 sertés 3 459 fr – xr.

Magyaródi Tatár Józsefnek egy ökre 50 Frt –

Magyaródi Meggyesi Józsefnek
egy üszeje és egy szopós Borjuja 12 frt.

Summa 62

A föntebbiek kinek keréttésében, másoknak udvarokban a dühös farkas állatjokat megrágtá a hajdú és az erdős által rendre agyonlövettek.”

A helyszíni szemle felsorolása itt véget ér. Az értékbecslésre a Nagyczenki Gazdasági Választmány júl. 5-én ad utasítást.

„... az állatok becserétkeszerinti árát a M Uraság Cassajából kifizetni, a sessiot bírók kik megholtak vagy akik még ezután halnának meg, fél esztendei robotjok és ez évre szóló telki föld termése után járó kilencedet elengedni rendeljük

sk. Zlinszky Márton
actuarus.”

Ez ügyben az utolsó irat augusztus 28-án kelt. Belőle megtudhatjuk, hogy az életben maradtak közül Izsák Mihályon is kitért a veszétség „... már lántzon is vagon, ugyancsak a magyaródispiáni tehene is megdöglött másik megdühödvén agyonlövettetett.” ... Comittáltatik továbbá a Pölöskei Tisztartómak, hogy az előbbiekrént tett rendeléseket teljesítse.”

A levéltári iratokkal nyomonkövethetően ezzel a scriptummal az uradalom részére az ügy le is zárult. Kivonatoltam a jelentést, összeállítottam a statisztikát. Május 2. (Zsigmond napja) és augusztus 28. pontosan 118 nap. Már maguknak a számszerű adatoknak az összesítése is háborzongató: Kárt szenvedett 24 magyaródi porta, 23 jobbágycsalád. Agyonlőtt állat: 28 marha és 3 sertés, becserétkük 583 forint. 12 magyaródi jobbágý hátrahagyott 8 özvegyet (kettő terhes). Apa nélkül maradt árva összesen 30, 7 nagyobb fiú és leány és 23 neveletlen kisgyerek). Öreg szülők, testvérek, rokonok, barátok, jószomszédok ... s a temetőben 12 új fakereszt.

Letettem a tollat. – Elgondolkoztam. – Ott feküdt előttem az eredeti jelentés fotomásolata. Cseppet sem elhalványult kaligraphikus írás, egy pontos gazdasági ügyvitel hideg tárgyilagossággal fogalmazott aktája. Tulajdonképpen rutinmunka, az esemény hivatalos hangvételű megfogalmazása, melynek szövegében elvárható emberi többletként egyetlen részvétet sejtető, szánakozást, önkéntelen felsajdulást kifejező szó sem került. – Lefeküdtem, de nem tudtam elaludni. Nevek, arcok, mondatok kavargtak bennem, s a feltorlódo régmúlt napok eseményei, mint egy sorstragédia jelenetei hívódtak elő s peregték le képzeletem filmszalagján.

Ma már szinte felbecsülhetetlen a veszétség okozta áldozatok, tragédiák száma és nagysága a világban. Minden bizonnyal megdöbbentő lenne már csak számokban kifejezve is, ha meg lehetne állapítani azt a veszteséget, melyet emberéletben, nyomorúságban okozott, s felmérhető lenne a magyar mezőgazdaság állatkára a Kárpát-medence évszázadai alatt. – Sohasem éreztem felfedezés jelentőségét oly világosan,

mint Pasteurét, itt most, éjszakai töprengésben. Mennyi szenvedés, tragédia végét jelentette 1885. július 7-e, az első sikeres oltás napja. Futótűzként terjedt el a veszettség leküzdésének a híre. 19 orosz paraszt vágott neki az útnak Szmolenszk térségéből, kiket veszett farkasok martak agyon, hogy Párisba eljussanak. Őrültk rohanásban, váltott lovakkal egy felcser kíséretében megérkeztek Pasteurhoz. Közülük három n kitért a veszettség, de a többi megmenekült. Minden oroszok cárja Pasteurnak a Szent Anna Gyémántkeresztet adományozta.

Magyarországon 1890-ben kezdte meg működését a Pasteur Intézet. Az első hónapokban 423 ember oltottak be, s *Högyes Endre* egy év alatt több mint ezer veszett állat marásáról tesz említést. Hazánkban eddig kétszázezernél több embert oltottak be veszettség ellen, s 1949 óta nem fordult elő emberi veszettség.

A balatonmagyaródi tragédia pontosan 180 éve történt, itt van egy kőhajításnyira az időben. Vajon mi maradt az ott élők tudatának a mélyén? Mi az, ami még ma is néha az emlékezet felszínére kerül mesélgetéseik során? – Vagy betemette volna az idő és semmi nyoma sem maradt? – Fellapozom Zala megye földrajzi nevei c. 1964-ben megjelent kötetet, 529. oldal Balatonmagyaród. Gyűjtötte *Csordás János* általános iskolai tanár. A 2. számú név mellett ez áll:

„Főszeg: Farkas utca (Ma Petőfi utca) falurész. Azért így hívták, mert a faluba régen este és hajnalban bejártak a farkasok.”

Rassy Tibor

Márkó, Veszprém megye (Szabó Jenő felvétele)

Püspöki Nagy Péter:

Boldogfa

(*Madách Könyvkiadó. Bratislava, 1981. 261 old, 47 ábra*)

Boldogfa – nyugat-szlovákiai kis magyar falu, Szenc mellett. Lakóinak száma 1975-ben 406 volt. A számos munkaalkalmat kínáló Szenc és Pozsony közlése miatt a lélekszám századunkban alig gyarapodott. A falu egyetlen műemléke – a plébániatemplom – iránt az utóbbi években ugyancsak megnőtt a tudományos körök érdeklődése, mivel az 1976-os restauráláskor falában beépített római feliratos követ találtak. Igen szerencsés indítás tehát, hogy a gótika idején megnagyobbított román kori templom építéstörténete köré fűzi fel Püspöki Nagy Péter a falunak és környékének középkori történetét.

Az írott kútfőkben Boldogfa először 1245-ben tűnik fel a középkorban elpusztult Borsfa falu határjárásí jegyzőkönyvében, Tolvajföldre (possessio Tulwej) alakban. E nevet a helység valószínűleg a föld első művelőjétől, egy Tolvaj nevű pozsonyi várszolgáltól vagy várjobbágytól kapta. Ekkor itt még nem volt falutelepülés, hanem e terület lakott föld volt, amelyen a földművelők tanyaszerű szóróványban éltek. 1276. augusztus 18-án IV. (Kun) László király kiváltságlevelében erősíti meg Tolvaj János fia, Jakab mestert tolvajföldi birtokában, amelyet a cseh háborúban tanúsított hűségéért kapott. A szerző itt pompás elemzéssel igazolja, hogy az adománylevelet 1273 márciusa és június vége között adták ki. (Eközben a források széles körére támaszkodva mutatja be a cseh háború főbb eseményeit és mozgatórugóit.) 1287 és 1294 között a Jánoki család vásárolja meg Tolvajföldjét és Sárallját, s a későbbi Boldogfa község e két föld egyesített területéből alakul ki. Egy 1332-es oklevél említi először a Szűz Mária tiszteletére szentelt templomot. A templom megépítése, valamint az a körülmény hogy a Tyrna patak melletti nagy jelentőségű szombati vásárhelyre (a későbbi Nagyszombatra) vezető Nagy Út itt haladt át, igen kedvezően hatott a település fejlődésére, amelyet 1351-ben már falunak nevez egy oklevél (Tolvajfalva). A XIII. század végi és a XIV. század eleji évtizedekben vált tehát a lakott földből állandó település, amelynek házai bizonyára a templom épülete köré csoportosultak.

A falu élete ezt követően a következőképpen alakult. 1346-tól határának egy része tíz éven át a

pozsonyi patricius Streuz család zálogbirtoka lett, amelyet 1356-ban Nagy Lajos parancsára rokona, III. Jakab pozsonyi városbíró az örökösöktől megváltott. A birtokos Jánoki család utolsó tagja, Miklós 1356-ban vagy 1357-ben utód nélkül halt meg, s a megüresedett birtokot a királytól anyja, Erzsébet kapta meg 1357-ben, aki azt a következő esztendőben az általa alapított óbudai klarissza apácakolostornak adományozta. Ekkor kapta az egyesített Tolvajfalva és Sárallja a templom védőszentje után a Boldogasszonyfalva nevet. A feudális hatalmaskodások időszakában az apácák birtokát többször foglalták el erőszakkal a szomszédságban birtokos nemesek, az apácák mindig csak hosszas huzavona után érvényesíthették jogukat. A falu lakosságát – lévén a helység az akkori Magyarország északnyugati végein – a török hódoltság kezdeti időszakában nem érik komoly veszteségek, sőt az ország déli területeiről új lakók is költöznek ide. Az adóterhek azonban jelentősen növekedtek. Az 1536-os adójegyzék alapján Püspöki Nagy Péter 12–20 háztartást feltételez a faluban. 1541-ben, Buda eleste után az óbudai apácák a pozsonyi klarisszáknál keresnek menedéket. A lakossággyarapodást megakasztotta a török ellen felállított királyi hadsereg katonáinak beszállásolása 1553–1554 telén, akik számos házat tettek a tűz martalékává.

Az 1570-es évektől megerősödik a falu lakói közt az új hit, a reformáció, ekkor a falu neve Boldogfalvára rövidül, mivel a Mária-kultuszt az új hit követői nem ismerték el. (A Boldogfa név csak 1888-tól használatos.) 1605-ben Bocskai hadai lerombolják a templomot. A XVII. század eleji harcok, az 1622. és 1625. évi pestisjárvány szinte teljesen elpusztította a falut, a lakosság majdnem teljesen kicserélődött. A török kiűzése és a kuruc háborúk után 1714-ben a pozsonyi klarisszák egy része visszaköltözik Budára, a Pozsony környéki birtokuk a pozsonyi apácák tulajdona marad. Boldogfa több községgel együtt az ő díszszegiz tartozásukhoz tartozott.

A könyv második része a boldogfai templom építéstörténetével foglalkozik. A szerző a történeti adatok gondos mérlegelése után arra a következtetésre jut, hogy a templomot a kegyúri karzattal Tolvaj Jakab építtette valamikor 1276 után, de még mielőtt 1287 és 1303 között a Jánoki család lett itt birtokos. Az egyhajós, belsőtoronyos egyház falai faragott homokkőből és téglából épültek. Első szentélye félköríves lehetett, ez azonban nem maradt ránk, a szentélyt ugyanis tört kövekből, támpillér nélküli, poligonális záródásúvá alakították és jelentősen kibővítették a gótika korában. Ezt az átalakítást a szerző kétséggel helyesen teszi

1358 utánra (pontosabban 1364 és 1370 közé), amikor a falu a klarisszáké lett. Az új szentély boltosítására – a tárcsapajzsos gyámkövek és a történeti események tanulságai alapján itélve – valamikor 1480 és 1526 között kerülhetett sor. Az 1605-ös pusztulás után a templomot 1611-ben építették újjá az apácák, majd 1634 és 1701 között a kálvinista lakosság jórészt elpusztítja. A katolikus egyház részére csak 1706-ban foglalják vissza, majd építik újjá barokk stílusban 1713-ban. A későbbi felújítások teljesen eltüntetik a román kori részeket, amelyek csak az 1963-as tatarozás alkalmával kerülnek újra elő.

A szerző részletesen rekonstruálja a különböző építési szakaszokat, elemzi az épület román kori részleteit (kapu, keresztelmedence, a torony ikerablakai, a hajó állatfejes gyámkövei), majd új megoldási lehetőséget vet fel annak magyarázatára, hogy a román templom miért kétféle anyagból készült. A római sírfeliratos kő alapján arra következtet, hogy a hajó helyén eredetileg Quintus Atilius és családja II. századi, 7 x 7 méteres, kőből épült sírboltja állott, s e falak megmaradt részére épült a román kori templom hajója téglából. Logikusan felépített, a falkutatás eredményeivel alátámasztott szellemes és meggyőző gondolatmenetét olvasva csak sajnálhatjuk, hogy a templomban és körülötte nem végeztek régészeti feltárást, amellyel bizonyára még jó néhány kérdést lehetett volna megnyugtatóan tisztázni.

Könyve harmadik részét a szerző az említett római felirat megfejtésének és magyarázatának szenteli. Eszerint a római limes századosának sírfelirata 125 és 150 között készülhetett. A negyedik részben az egykori Csandalföld és Pályázóköz területét rekonstruálja Püspöki Nagy Péter, majd a Boldogfán birtokos Jánoki család történetét vázolja fel az oklevelek vallomása alapján. Végül az ötödik részben a Boldogfa történetére vonatkozó 1308 és 1719 közötti kiadatlan oklevelek magyar nyelvű regesztáit közli, számszerint ötvenhetet.

Talán e szűkszavú ismertetésből is kiderül, hogy Püspöki Nagy Péter könyve nem a szokásos falumonográfia vagy falutörténet, hanem egy magyar falu középkori történetét feldolgozó, magas színvonalú történeti mű. A szerző az okleveles források és az egyetemes magyar történelem fölényes ismeretének birtokában alkotta meg ezt a munkáját is. Ezért kaphat az olvasó a falu történetének egy-egy eseménye kapcsán az egész ország történetéről széles ívű képet. A falutörténet alkalmat adott írójának arra is, hogy az egyetemes magyar történelem több kérdését vigye közelebb a megoldáshoz. Ilyen például a falualakulás folyamatának plasztikus bemutatása, amely az egész ország területén hasonló módon és hozzávetőleg hasonló időben (a XIII–XIV. században) mehetett végbe. (A több telephelyről egységes településsé válás folyamatának vizsgálatát most már a régészek folytathatnák tovább teretbejárással és szondázó ásatásokkal. Boldogfa esetében a történeti és a régészeti források egybevetésének nagyszerű lehetőségével élhetnének.) Példámutató a szerző művészettörténeti

elemzése is. Arra figyelmeztet, hogy pusztán művészettörténeti stíluselemzéssel nem sokra megyünk, ki kell aknáznunk a még kiadatlanul lappangó írott kútfőket is. A fentiek mellett aligha kell különösképp hangsúlyoznom, milyen hasznos szolgálatot tett a szerző a magyar történettudományának a kiadatlan oklevelek regesztáinak közrebocsátásával.

A könyv általános érvényű eredményei mellett természetesen elősorban a Boldogfa (és környékének) története iránt érdeklődő olvasók és kutatók számára készült. Az élvezetes, szép stílusban fogant szöveg messzemenően kielégíti a szűkebb haza múltját jobban ismerni vágyók igényeit is. (Igaz, egy-két szerkezeti átalakítással a könyv közérthetőségét és olvashatóságát még fokozni lehetett volna.) Püspöki Nagy Péternek ez a könyve is jól példázza, hogy a sok helyütt készülő falutörténetek akkor szolgálják igazán mai lakóik és a magyar történettudomány érdekeit is egyúttal, ha azokat kitűnő felkészültségű, avatott tollú szakemberek írják.

Fodor István

Bónis György:

Révay Péter

(Akadémiai, 1981.)

Nagyon sok szó esett mostanában a magyar koronáról, a koronázási jelvényekről és a korona történetéhez fűződő számtalan kalandról. De vajmi keveset tudunk arról, hogy a nagy történeti idők folyamán kik, hogyan és hol őrizték a ma kiemelkedő műzeális tárgynak tekintett, egykor azonban a magyar állam eszmei összefogására alkalmas, jelképes erővel és csodálatos hatalommal felruházott történelmi értékeinket. Most Bónis György, a kiváló jogtörténész segítségével kiegészíthetjük a korona őrzésére vonatkozó ismereteinket, mert megírta egy neves koronaőrnek, a hazai politikai irodalom egyik úttörőjének, Révay Péternek az életrajzát.

Révay Péter az egykori morva határon fekvő Holics várában született 1568-ban. A főúri lutheránus család sarjait az iglói gimnázium után a bécsi jezsuiták nevelték, de hitében nem tudták megingatni. Az egyetemről hazatérve, belekerült a tizenöt éves háború viszontagságaiba. Humanista jellegű irodalmi tevékenység mellett, mint birtokos főúrnak, majd mint Mátyás főherceg tanácsosának fél kézzel a kardot kellett forgatnia. A háborús évek közepette vette nőül Forgács Mária, Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnék az unokáját. Közéleti tevékenységének központjában koronaőri tevékenysége állott, amit 1608-tól, II. Mátyás királlyá történt koronázásától haláláig hűségesen teljesített. Többször hangoztatta, hogy „Az Corona mellett

kész is meg öletni magát”, a koronát védő terem ajtajára pedig azt íratta, hogy „Mein Sarg und Grab” („Koporsóm és sírom”).

Révay Péter két nagyobb könyvet is írt a koronáról, amelyekkel okleveles alapokra igyekezett helyezni a tudományos megismerését. Bónis György ezek alapján és számtalan kiegészítő korabeli okirat felhasználásával sok, eddig ismeretlen részletet közöl a korona őrzésének helyeiről, módjáról, körülményeiről.

1608-tól a koronát a pozsonyi vár tornyában őrizték, lepecsételt ládában. Őrzését két felesketett koronőrre bízta, akik mellé két várnagyot és 60 magyar katonát alkalmaztak. Az őrzők részére feladataikat, kötelezettségeiket szabatosan meghatározó utasítást adtak izes magyar nyelven, amelyeknek szövegét nemrégiben éppen Bónis György találta meg Pozsonyban, a Révay-család kassai levéltárának egyik iratcsomójában. Megtudjuk ebből, hogy a várnagyoknak (porkoláboknak) Pozsonyban kellett lakniuk, és a koronát magába foglaló helyiség ajtaja előtt felváltva kellett őrködniük „választott és hites néppel”.

De nem őrizték mindig Pozsonyban a koronát. Révay Péter idejében is útra kellett kelnie, mert Bethlen Gábor elfoglalta Pozsonyt, és parancsára előbb Zólyomba, majd kassai kincstárába, azután pedig a természettől jól védett Ecsed várába szállították. Révay mindig kísérte a koronát és a Habsburg uralkodóval szemben éppen olyan harciasan védelmezte, mint ahogy Bethlen sok intézkedését sem hajtotta végre. Ehhez a szükséges erőt szilárd jelleme és hajthatatlansága kölcsönözte: mindenki megbízott benne, mert tudta, hogy kizárólag a magyar nemzet érdekeit szolgálja.

A koronát a nikolsburgi béke értelmében Bethlen Gábor végül is 1622-ben visszaadta II. Ferdinánd megbízottainak, akik azt Kassa, Lőcse, Késmárk útvonalon keresztül Trencsén várába vitték. A drága ereklye egy pillanatig sem került ki Révay Péter őrzetéből, vigyázott rá egészen 1622-ben bekövetkezett haláláig.

Tárkány Szűcs Ernő

Kristó Gyula:

Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig

(Békéscsaba, 1981. 264 old.)

A Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból című sorozatban, *Szabó Ferenc* szerkesztésében jelent meg a JATE egyetemi tanárának helytörténeti munkája. *Kristó Gyula* neve jólismert az Árpád-korral foglalkozó szakemberek, sőt a kor szak iránt érdeklődő olvasóközönség körében is, hiszen számos könyve és tanulmánya jelent meg már e tárgy körében.¹ Kevésbé ismert viszont az a

tény, hogy Kristó Gyula helytörténeti kutatásokat is végzett, elsősorban szűkebb páttriája, Békés megye vonatkozásában. Még 1967-ben jelent meg az Olvasókönyv Békés megye történetéhez I. A honfoglalástól 1715-ig című munkája.

A jelen kiadvány, bár jelentős mértékben épít az Olvasókönyv forrásanyagára, szerkezeti és módszertani megoldásaira, mégsem tekinthető pusztán annak új, bővített kiadásának. A szerző egyrészt valamelyest szűkítette az időhatárokat (1694-ig terjedő forrásokat közül), másrészt tetemesen megnövelte a dokumentumok számát is (a korábbi 96 helyett 144 forrásrészlet szerepel). A dokumentumok kiválasztásakor arra is gondot fordított, hogy azok lehetőleg az 1950-ben kialakított Békés megye területére vonatkozzanak, illetőleg e régió történetének lényeges és érdeklődésre számot tartó állomásait, eseményeit tükrözzék.

A kiválasztott forrásrészleteket a szerző az országos és helyi eseményeknek megfelelően öt nagy egységbe sorolta be. A dokumentumok előtt a szerző összefoglalta a forrás megértéséhez szükséges ismereteket, fontosabb eseményeket. Ezeket egymás mellé rakva a megye történetéről jó áttekinthető képet kap az olvasó, ezek a források értelmezéséhez is segítséget adnak. A dokumentumok után feltüntetni a forrás lelőhelyét, a forrásra vonatkozó fontosabb szakirodalmat és rövid értékelést is ad. A kiadvány kézikönyvként való használatát elősegíti a kötet végén szereplő hely- és személynévmutató. Képanyag és térképmelléklet teszi szemléletessé ezt a formájában is tetszetős, jól megtervezett kiadványt.

Rátérve a könyv tematikai ismertetésére, az első nagyobb egység (11 dokumentum) a Békés megye létrejötté előtti történettel foglalkozik. Az *Ajtony* és talán *Vata* törzsfők által birtokolt terület viszonylag későn került a királyi fennhatóság alá. Ennek megfelelően a királyi vármegye létesítése is későbbi keletű, valamikor a XI. század közepe és a XIII. század eleje közti időszakra tehető.

A második egység a XI. század közepétől a XIV. század elejéig tartó időszakot, a királyi vármegye korszakát öleli fel (14 dokumentum). Elsősorban birtokadományozásokról szóló oklevelekkel találkozunk. A XIII. század második felében kunokat telepítettek a területre, s a század végén a megye egyre inkább a Borsák tartományúri családja kezére került.

A nemesi megyével foglalkozó terjedelmes rész (46 forrás) a XIV. század elejétől a XVI. század közepéig tartó hosszú időszakot eleveníti fel; első-

¹ Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973.; A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974.; A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1980.; Levéltári törzsszövetségétől Szent István államig. Elvek és Utak. Bp., 1980.; Az Aranybullák évszázada. Magyar História. Bp., 1976. stb.

sorban a birtokadományozásokon keresztül tükrözve a megye változatos, fordulatokban gazdag történetét.

A negyedik rész az 1552-től 1566-ig terjedő rövid időszakot tárgyalja (25 dokumentum), amelynek során Békés megye – Gyula 1566-os elestével – török kézre került. A szerző a gyarapodó forrásanyagot felhasználva (török krónikás tudósítása, defter, urbárium stb.) sok oldalról világítja meg e folyamat állomásait.

Az utolsó rész a török időkkel, az 1694-ig terjedő korszakkal foglalkozik (45 forrásrészlet). Találkozunk török adó-összeírással éppúgy, mint a megye állapotára vonatkozó török vagy magyar levelekkel, krónikarészletekkel. Kirajzolódik előttünk a folyamat, amelynek során Békés megyében is egyre inkább tért nyert a török uralom ellenére adózó nemesség. Mindez előkészítette a felszabadító háborút, amelynek pusztításait a megye nem tudta elkerülni, de végül is Gyula visszafoglalásával megszabadult a török uralomtól.

Kristó Gyula könyvének érdeme, hogy Békés megye történetének nyolcszáz esztendejét mind folyamatában, mind pedig a maga sokszínűségében, egységében meg tudta ragadni. A forrásgyűjteményt haszonnal forgathatják a megye helytörténetével foglalkozó kutatók, hasznosítható az oktatásban, s nem utolsósorban érdekes olvasmány lehet a megye története iránt érdeklődőknek.

Dr. Tóth Sándor

Csongrád megye a népi demokratikus átalakulás éveiben

1945. november–1948. június

(Kiadja az MSZMP

Csongrád megyei Bizottsága,

a Csongrád megyei Tanács

V. B. és a TIT Csongrád megyei Szervezete.

Szeged, 1981. 585 old.)

Kiteljesedett az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága által kezdeményezett és a József Attila Tudományegyetem neves szakemberei, történészei által megvalósított, országosan is egyedülálló ötkötetes munka, a Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásságának történetéből című forráskiadvány sorozat.

A közelmúltban megjelent – a sorozatot remélhetőleg csak egyelőre lezáró – ötödik kötetet dr. Rácz János, a történettudományok kandidátusa, tanszékvezető egyetemi tanár szerkesztette. A munka szerves folytatása az 1970-ben megjelent, ugyancsak dr. Rácz János által szerkesztett forráskiadványnak, amely az 1944–1945-ös évek Csongrád megyei dokumentumait tárta fel, és igen hasznos segítője volt a helytörténeti kutatásoknak,

de jó szolgálatot tett a megye felszabadulás kori történetének megismerésére is. A két kötet együtt a népi demokratikus forradalom időszakának olyan széles körű dokumentációja, amelyhez hasonló ma még nem jelent meg a történelmi forráskiadványok között.

Hazánk felszabadulás utáni történetében különösen fontos szerep jutott a korabeli Csongrád és Csanád megyében dolgozó baloldali erőknél. A két kötet jól érzékelteti ezt a szerepet. A szakszerű szerkesztés tartalmilag is kitűnően kapcsolja egymáshoz. A mű világosan mutatja, hogy Magyarországon ebben az időben a proletariátus, a dolgozó osztályok képviselőiben, harcának eredményeként alapvetően befolyásolta a közigazgatást, a gazdasági és kulturális életet, döntő szerepet játszott a hatalmi-politikai viszonyok alakításában, a termelés megindításában, a közigazgatás, a szociális, közoktatási és közművelődési intézmények újjászervezésében, működtetésében.

A most megjelent kötet öt témakör köré csoportosítva adja közre a több mint 300, újonnan feltárt dokumentumot, amelyek igen széles körű és hozzáértő válogatással többszörös mennyiségű levéltári, archivumi, országos és helyi sajtó és egyéb forrásokból emeltek ki a szerkesztő és munkatársai: dr. Dégi István, dr. Fehér István és dr. Kányó Ferenc.

A dokumentumok kitűnően érzékeltetik azt a fejlődést, amely végbement a felszabadulás utáni három és fél évben, amely megalapozta a munkáspárt demokratikus diktatúráról a proletárdiktatúrára való átmenetet. E korszak viszonyainak feltárása és közreadása feltétlenül elősegíti a korszak valós megismerését, hozzájárul azoknak a téves felfogásoknak a cáfolatához, amelyek szerint a második világháború után hazánkban kibontakozó alapvető társadalmi, gazdasági átalakulás csupán a külső körülmények kedvező alakulásának, netalán külső erők beavatkozásának műve.

Mindenekelőtt a munkáshatalomért folyó küzdelmet bemutató első fejezet ad sokrétű bizonyítékot arra, hogy az itt kibontakozott politikai küzdelem a földreform megvédéséért, a baloldali demokratikus pártok együttműködéséért, a párt-szervezetek megerősítéséért és befolyásának növeléséért, a választási küzdelmek lebonyolításáért, a jobboldali támadások visszaveréséért, majd a két munkáspárt egyesülésének megvalósításáért, mind egy-egy kiegészítése az országos eseményekről már kialakult képünknek. A fejezet érzékletesen mutatja be a kommunista párt és a szakszervezetek szervezeti fejlődését, valamint a földmunkások szervezését és annak hatását a politikai életre. De azt is, hogy az MKP milyen nagy gondot fordított az ifjúság és a nők körében végzett nevelő és szervező munkára.

A második fejezet a közigazgatás és a forradalmi átalakulás viszonyát, a helyi nemzeti bizottságok és a megtisztított közigazgatási apparátus munkáját dokumentálja. Bemutatja az új közigazgatás küzdelmét a közellátás megszervezéséért, a termelési feladatok megoldásáért, a munkanélküliség enyhítéséért, a szociális feladatok megoldásáért.

A harmadik fejezetben a munkásságnak a termelőmunkában való helytállását és szociális állapotát, a negyedikben pedig a parasztság földreform utáni helyzetét, a mezőgazdasági termelés alakulását mutatja be a feltárt források segítségével a kötet. Különösen sokoldalú az üzemi és a termelési bizottságok, valamint az Új Földhözjutottak Országos Szövetsége (UFOSZ) helyi szervei által végzett munka bemutatása. Igen jól érzékeltetik a dokumentumok azt a küzdelmet, amely a földreform elleni – az országosnál is nagyobb méretű – reakciós támadás visszaverése érdekében bontakozott ki.

Az utolsó fejezetben a megye egészségügyi, oktatási és kulturális helyzetét jeleníti meg a kötet. A megye, különösen pedig Szeged szellemi életének pezsgését, kisugárzó szerepét szépszámu forrás igazolja. A közoktatás, a közművelődés, a színházi élet, s benne a Szabadtéri Játékok felújítására vonatkozó elképzelések, az egyetemi élet, a tanyai tanulók helyzete, mind-mind jól választott, értékes források feltárásával kerül az olvasó elé.

A szerkesztő szakavatottságát bizonyítja az a szerkesztési elgondolás, amely szerint nem az időrendi sorrendet tekinti rendező elvnek, hanem a dokumentumok csoportosításán belül alkalmazza az időrendet. Ezzel és különösen a hasonló szerkezetű bevezető tanulmánnyal eléri azt, hogy a Csongrád megyei munkásság hatalomért folyó harcának, népi demokratikus államot teremtő funkciójának közvetlen szemlélője lehessen az olvasó. Ezért lesz a kötet szinte monográfiát pótoló, de a leendő feldolgozást mindenképpen megkönnyítő segédeszköz. A bevezető tanulmány már e monografikus feldolgozás problémáfelvető, a történelmi fejlődés sokoldalú bemutatását alapozó első lépése. Érdeme, hogy nemcsak a kötetben szereplő forrásokat elemzi, hanem a megye történetének vázlatához felhasználja a már megjelent történelmi irodalmat és a kötetből szükségképpen kimaradt forrásokat is.

Az egész kötet jegyzetapparátusa, a Mádér Béla által készített név- és helynévmutató gondosan összeválogatott, nem öncélú, illusztrációi színvonalasan felelnek meg a tudományos követelményeknek. Csak sajnálható, hogy a terjedelmi kötöttségek miatt nem lehetett a válogatás még gazdagabb.

Az egész sorozattal szemben támasztott közös szerkesztési elvek és a tudományos kutatás igényének kielégítésén túl a kötet bizonyára igen jó szolgálatot tesz a történelmi és politikai tudatformálásban is. A forráskiadvány sokoldalúságával, különböző típusú forrásaival kitűnően felhasználható az általános és középiskolai történelemoktatásban, de az országos történelmi folyamatok mélyebb elemzésével foglalkozó egyetemi, főiskolai szemináriumokon is haszonnal forgathatják.

Nagy István

Nagyatád története

Összeállította *Laczkó András*,
Gyertyás László képeivel

(Kiadta a Városi Tanács 1981.
86 oldal és 40 fénykép)

Az 1971-es városrá avatás alkalmából a városi tanács *Laczkó András* szerkesztésében megjelentette a település történetét. A hasznos helytörténeti munka példányai csakhamar elfogytak, s ez adta indítékát újabb kiadásának. Az első kiadást *Laczkó András* dolgozta át és bővítette ki nemcsak az eltelt tízéves fejlődés eredményeivel, hanem a település korábbi történetét bemutató fejezetek gazdagításával, újabb adalékok, tények feltárásával.

A Beszélő múlt című fejezetben a szerző a legrégebb időktől a jelenig húzódo településtörténet bemutatására vállalkozott. Ebből tudhatjuk meg, hogy Atád, mint uradalmi központ vált piachellyé, és a XV. században már vásárokat is tartanak itt. „Településünk tehát, mint vásáros hely alakult városrá. Mátyás királynak egy 1475-ben keltezett oklevele rögzíti hivatalosan a település fejlődését, s fogalmazta meg a privilégiumokat.” A hosszú török uralom alatt azonban a város szinte teljesen elpusztult, s vele együtt továbbtűnt a városi rang is, amelyet egy újabb fejlődés eredményeként másod ízben 1744-ben ismét megkap.

Az 1848–49-es szabadságharcból Nagy-Atád lakossága derekasan kivette részét. Részletesen feldolgozza a szerző a dualizmus kori települést, a kapitalista társadalmi forma kialakulását, az ipar meghonosodását, valamint a szocialista munkásmozgalom kibontakozását, harcait és eredményeit. A századforduló és az azt követő évtizedek politikai küzdelmei Nagyatád történetét is jellemezték. Különösen gazdag az 1918–1919-es esztendő – az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság – munkásmozgalma.

Laczkó András hitelesen mutatja be a szocialista építés korszakát, az 1945 március 30-ától (ekkor szabadult fel Nagyatád) napjainkig megtett utat. Jó érzékkel nyúl a város iparához, a szolgáltatás, kereskedelem fejlődéséhez, a közoktatás, közművelődés, egészségügy és a sportmozgalom eredményeihez. Nagy érdeklődésre tarthat számot a kiadvány Képzőművészet és irodalom című fejezete, amely bemutatja a város irodalmi hagyományait, a nemzetközi híró faszobrász alkotótelep történetét, tevékenységét. Bár e fejezet ilyen terjedelmében nehezen illeszkedik be a város történetét felvonultató munkába, mégis értékes dokumentuma a település legújabbkori történetének.

A szerző a monográfia végén közli azt az irodalomjegyzéket is, amely az eddig Nagyatádról megjelent jelentősebb írásokat tartalmazza. A kötet utolsó lapjain horvát, német, angol és francia nyelvű ismertetőt talál az érdeklődő.

Dorcsi Sándor

Szántódi Füzetek

A Balaton nemcsak páratlan értékű természeti kincsünk, nemzeti szemüknéne, de művelődési szempontból is az: épp ez a kettősség teszi számunkra oly becsessé. Ahogy a Balaton körül, a füredi parton, Keszthelyen is forgolódt a vándorköltő, Csokonai oly megkapóan írta: ... hol a Természetnek örök szüze s az ember! Mesterség [Művészet], ez a hős, Egy tükörbe kacson-ganak ...

S nem egészen véletlenül jutott itt eszünkbe éppen Csokonai: az ő balatoni költőbarátjáról, Pálóczi Horváth Ádámról szól a Szántódi Füzetek első kis kötete, Péterffy Ida tollából. A Füreden és Szántódon gazdálkodó és poétáskodó népszerű költő és énekszerző pályájának balatoni vonatkozású epizódjairól, balatoni tárgyú verseiről olvashatunk itt élvezetes, szórakoztató modorban, de a legmagasabb filológiai igényességgel megírva. Ez talán legfőbb érdeme a csaknem százoldalas, szép, egykorú metszetekkel, mai fényképekkel illusztrált füzetnek. Mert a Siótour, a Szántódi Füzetek gazdája előbb az anyagi alapokat is megteremtette az érdemes szellemi vállalkozáshoz: az elhagyatott szántópusztai majorságban rendbehozatta, s helytörténeti múzeummá avatta a költő udvarházát, a szomszédos gazdasági épületekben pedig stílusos vendéglőt, takaros borpincét rendezett be, s a gazdaságban lovasiskolát szervezett. 1981-ben új létesítménnyel bővült az idegenforgalmi együttes: megnyílt a Pálóczi Horváth Ádám emlékmúzeum is, a költő és népdalgyűjtő személyes emléktárgyaival s szellemi ereklyéivel.

A második (ténylegesen a III.) megjelent füzet a somogyi Balatonendréd népi csipkeművészetét mutatja be dr. Boross Mariettá-nak, a szántópusztai létesítmények egyik „spiritus rector”-ának tollából, gazdagon illusztrálva. (A csipkék különben ott láthatók a szántópusztai múzeumban is.) Az elkészült III. füzetben pedig a Balatonvidék tudós kutatója, dr. Zákonyi Ferenc, a napjainkban is oly jelentős szántódi rév történetét mutatja be. Időközben megjelent a sorozat új kötete is Tüskés Tibor tollából: Szántód az irodalomban.

A sokra hivatott sorozathoz – amelynek sorozatszerkesztője Somogy kiváló kutatója, dr. Kanyar József – a Siótour igazgatója, dr. Fodor János írt előszót. Az eddig megjelent füzetek följosítanak minden várakozásra, s csak azt sajnálhatjuk, hogy a tízezres példányban, kitűnő kiállításban megjelenő füzetek (a győri Széchenyi Nyomdában készültek a Panoráma szerkesztésében) nem kerülnek országos terjesztésre, sőt a Balaton környékén is csak Szántópusztán kaphatók.

Befejezésül még egy gondolat kívánkozik ide: szükség volna rá, hogy a már megjelent átfogó balatoni útikönyvek mellett ilyen helytörténeti sorozatok is induljanak, amelyek első kézből fedezik föl, s mutatják be a vidék elfeledett vagy kallódó értékeit, s a víz és a napfény mellett a szellem napvilágával is megajándékozzák az odaérkezőket. Szilágyi Ferenc

V. Busa Margit:

Kazinczy Ferenc bibliográfiája

Dokumentatio Borsodiensis II.
(Miskolc, 1981. 84. old.)

A bibliográfia rövid ismertetésével arra szeretném biztatni a honismerettel foglalkozó személyeket és szakköröket, hogy figyeljenek oda erre a kiadványra, szerezzék be, mert hosszú távú munkájukhoz nélkülözhetetlen. A szakemberek mellett vitathatatlanul ők fogják leginkább hasznosítani. Ha visszakalandoznak a XVIII. század végéig, a XIX. század első harmadáig, bármilyen témát kutassanak az író, nyelvújító, forradalmár, összekülvő, politikai mozgalomban szereplő, sokat utazgató, még többet levelező Kazinczy megkerülhetetlen, mert a köréje szövődő levelekből, vitákból, nézetekből és barátságokból kristályosodik ki Magyarország történelmi, társadalmi valóságának egyik legizgalmasabb négy évtizede. Ezért is hanyagság – már-már történelmi bűn –, hogy tudomásunk szerint még el sem kezdődött Kazinczy munkásságának modern kritikai kiadása.

1789/1790-tól 1830/1831-ig Kazinczy Ferenc volt a magyarság szellemi központja. Éppen abban az időszakban került véglegesen válságba a feudalizmus, és a magyar uralkodó osztály fokozatosan ráébredt az egységes nemzeti állam, benne a polgári nemzet megvalósításának szükségességére. II. József még meg sem halt, mikor Kazinczy már megkezdte széles körű levelezését, és alighogy meghalt Kazinczy, összeült az 1832/1836-os országgyűlés, amelyik már konkrét követelésekkel, a törvényhozással kezdte meg a küzdelmet azokért az eszmékért, amelyeket a szabadság, egyenlőség, testvériség hármasságával szoktunk megnevezni, és amelyek célja a polgári Magyarország megteremtése volt. Ezt a kort, ezt a mozgalmat aligha tudjuk megérteni Kazinczy munkásságának, különösen pedig levelezésének alapos, minden részletre kiterjedő feldolgozása és ismerete nélkül.

Bátran állíthatjuk ezt akkor is, ha számos téren nem értünk egyet Kazinczy nézeteivel, ha tudjuk, hogy saját kortársai is sokat vitatkoztak vele. Éppen ennek a vitának a Kazinczy köré kristályosodása a legszebb bizonyítéka annak, hogy ha egy nemzet sorsáról, fontos történelmi lépések megtételéről van szó, a nézetazonosságok csak keveseket fűznek táborba, s minden baráti kapocs és tisztelet ellenére parázslanak a szellemi küzdelmek, szikráznak a gondolatok, az érvek, gyakran az indulatok is. Kazinczy egész országra kiterjedő levelezésével nemcsak a korban hiányzó sajtót pótolta, de pótolta a kancelláriát, a helytartótanácsot, a vármegyét, a minisztériumot, a napi- és a hetilapokat is. Lehet, hogy a leveleiben található számokat, neveket, elképzeléseket pontosítani, bírálni kell, de magyar elképzelések Magyarország jövőjéről, a

nemzeti irodalom, a nemzeti nyelv és a nemzeti lét minőségéről sehol sem fogalmazódtak meg tökéletesebben, mint Kazinczy levelezésében.

A pontos névmutatóval ellátott bibliográfia kronológikus elrendezésben tárja fel Kazinczy nyomtatásban megjelent műveit, valamint Kazinczyról megjelent könyvek, tanulmányok, cikkek, megemlékezések eddig legteljesebb összességét. 282 oldalnyi, már-már az áttekinthetőséget veszélyeztető tömörséggel sűrített címléírás tartalmaz a kötet. A könyvészeti adatok magukban foglalják Kazinczy kötetben megjelent műveit, a különböző periodikákban, folyóiratokban megjelent írásait, kortársainak általa sajtó alá rendezett műveit és ezek elő- és utószavait, méltató recenzióit, a legkülönbözőbb helyeken megjelent Kazinczy-fordításokat, Kazinczy műveiről és fordításairól, az író személyéről megjelent írásokat, végezetül pedig a társszerzőkkel készített munkáit, valamint saját műveinek átdolgozásait.

Takács Péter

A Somogyi Almanach

Erről a sorozatról azért írunk, mert tanulmányai megyénk élővilágáról, történelméről, néprajzáról, művészetéről szólnak. 1957-től a Somogy megyei Levéltár alkalmi kiadványaiként jelentek meg ezek a füzetek. A szerzők: történészek, biológusok, föld- és néprajztudósok, művészek, irodalmárok. A kötetek tematikailag sokszínűek, de egységbe fogja a szerkesztői szándék (Kanyar József kandidátus, levéltár-igazgató gondolja a köteteket 25 év óta) és a szülőföld szeretete.

A sorozatszerkesztő nemcsak agrártörténeti és művelődéstörténeti tanulmányaival, de történelmi olvasókönyvének (*Harminc nemzedék vallomása Somogyról*) tematikus kötetivel, a levéltár anyagát bemutató szakkönyvével, valamint tudomány-szervező, szerkesztő munkásságával is nagy szolgálatot tett szülőmegyéjének.

Az Almanach-füzetek legnagyobb érdeklődést kiváltó kötetei (Erdélyi Zsuzsa, Illyés Gyula, Tüskés Tibor és mások munkái) mellett érdemes felfigyelnünk a szerkesztői tudatosságra, amelynek nyomán témák és szerzők szerint is kiválasztódott az anyag. Az itt élők mellett (Takács Gyula, Kelemen Elemér, Laczkó András, Reöthy Ferenc, Király István agrártörténész) az idők során másúvá került somogyiak (Marian Miklós, Kávássy Sándor, Tóth Tibor, Knézy Judit), valamint az életművükkel ide kötődők (Kúnffy Lajos, Rippl-Rónai) és a választott témával Somogyhoz kapcsolódók (László Gyula, Erdélyi Zsuzsa, Illyés Gyula) szerepelnek a sorozat szerzői között.

Az országos tekintélyű szerzők kapcsolattartása

(vagy kapcsolatteremtése) Somogygal – egy-egy téma okán – az elmúlt évtizedekben igen ösztönző hatása volt az itt kutatóvá nőtt szerzők számára is.

Kanyar József szervező munkája nem pusztán a vidék helytörténetével foglalkozó kutatók számára teremtett folyamatos publikációs lehetőséget, hanem sok tanár és – rajtuk keresztül – közép- és főiskolás diák is megízlelte a tudományos kutatómunka örömét. Az Almanach-füzetekkel párhuzamosan – részben éppen ezek ösztönzésére – tucatnyian írtak bölcsészdoktori értekezést, közülük néhányan már kandidátusi fokozatot is szereztek és többen tervezik e fokozat megszerzését. A sorozat tematikai sokszínűségének tehát bátorító, felszabadító a virtuális szerzőket is munkára ösztönző hatása volt. Mértéket is adott a sorozat arra, hogyan lehet Somogyban élve – felmutatva a táj múltjának, jelenének értékeit – országos figyelmet kiváltó tanulmányokkal jelentkezni. Fontos ezt hangsúlyozni azért is, mert a fővárosi kiadványoknak még ma is gyakorta meg nem érdemelt kiváltsága a kritikai fogadtatás. Életünkbe a művet a kritikus szövi – tanult Nemeth Lászlótól –, s itt Somogyban igen gyakran érezni a központi figyelem hiányát. Erről csak egy „újabbkori” példát: az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkaközössége az újabb magyar irodalmat elemző, bemutató kézikönyvből SOMOGY megyének még a neve is hiányzik; miért érdekelne valakit is a *Somogyi Írás*, a *Somogyi Szemle* vagy az immár 1970 óta – az utóbbi időben kétezer példányban évi 6 számmal – megjelenő kulturális folyóirat a *Somogy*; vagy az Illyés Gyulától is közlő *Somogyi Almanach* sorozat 35 köteté?

Takács Gyula Kaposváron, Reöthy Ferenc a Balaton mentén – melynek halászhelyeit térképezte fel – élte és éli köznapiját. Kelemen Elemér Somogy nevelésügyének történeti alakulását vizsgálva országosan általánosítható tapasztalatokat kínált – s vált ezzel a magyar neveléstörténet országos rangú művelőjévé. A nagyatádi tanárként már kitűnő irodalomtörténeti eredményeket mutató Laczkó András ma a Somogy főszerkesztője. Marian Miklós a kaposvári Táncsics gimnáziumból a szege-di egyetemre került. Kávássy Sándor az egeri főiskola tanára, Tóth Tibor Pécsét a Dunántúli Intézetben, Knézy Judit a fővárosi Néprajzi Múzeumban dolgozik, de életüknek egy darabja a Kaposváron töltött idő, munkásságukba szervesen beépült minden itt szerzett ismeretanyag.

Ezért bátorokdunk műhelynek is nevezni a *Somogyi Almanach* szerkesztőségét, mégha az egyben egy elfoglalt levéltárigazgató (főszerkesztője a *Somogyi Honismereti Híradónak*, rovatvezetője a Somogyinak, címzetes főiskolai tanára a Kaposvári Tanítóképző Főiskolának) dolgozószobája is egyben.

Kicsit elfogódottan, meghatott szeretettel nézzük ezeket a szinte gyermekkorunktól ismerős, griffes diszitésű füzeteket, amelyeket – együtt az ezután kiadandókkal – szeretettel ajánlunk olvasói figyelmükbe.

Szijártó István

Szénagyűjtés (Maconka, Heves m., 1928.)

*Virágzás írószaruval
(Alsóborgó,
Beszterce-Naszód m.,
1943.)*

Ebédelés a pince előtt (Patca, Somogy m., 1932.)

*Farsangolók
(Csömör, Pest m., 1932.)*

*Nyomtatás
(Patca,
Somogy m., 1932.)*

1983/1

HONISMERET

Kerítésdíszítés, Budafok (Szajkó Pál felvétele)